

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Серію засновано в 2004 році

Ф. Л. Левітас, О. О. Салата

Методика викладання історії

ПРАКТИКУМ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2007

ББК 74.266.3

Л 36

Затверджено науково-методичною радою КМПУ імені Б. Д. Грінченка
соціально-гуманітарного факультету
(протокол № 3 від 26 лютого 2007 р.)

Рецензенти:

В. М. Дическу, канд. іст. наук, доцент кафедри методики викладання історії та права Київського міського педагогічного університету імені Б. Д. Грінченка;
С. В. Варгатюк, канд. іст. наук, зав. кафедри всесвітньої історії та політології Київського славістичного університету

Левігас Ф. Л., Салата О. О.

Л 36

Методика викладання історії. Практикум для вчителя. — Х.: Вид. група «Основа», 2007. — 112 с. — (Б-ка журн. «Історія та правознавство», Вип. 6 (42)).

ISBN 978-966-333-555-1.

Практикум з методики викладання історії підготовлений відповідно до навчальної програми курсу «Методика викладання історії». У ньому представлено практичний аспект використання методики викладання історії, приділено увагу новим підходам до викладання, зроблено акцент на структурі та змісті уроку історії, нових освітніх технологіях, перспективах розвитку історичної освіти в Україні, показано роль учителя у вивченні історії.

Видання розраховане на вчителів, методистів, студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

ББК 74.266.3

ISBN 978-966-333-555-1

© Ф. Л. Левігас, О. О. Салата, 2007
© ТОВ «Видавнична група «Основа», 2007

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Сучасний урок: основні вимоги щодо організації навчального процесу	5
Розділ 2. Особистісно-орієнтований підхід у викладанні історії	14
Розділ 3. Дискусія на уроці історії	24
Розділ 4. Нестандартні форми уроку історії	35
Розділ 5. Моделювання як метод інтеграції знань учнів	41
Розділ 6. Коопероване навчання	52
Розділ 7. Дослідницька діяльність учнів з історії	57
Розділ 8. Використання документальних матеріалів для розвитку пізнавального інтересу до історії	60
Розділ 9. Проектно-дослідницька технологія в освітньому процесі середньої школи	64
Розділ 10. Використання ігрових та інформаційних технологій на уроках історії	71
Розділ 11. Робота з підручником на уроках історії	85
Розділ 12. Місце уроків про Другу світову війну у формуванні історичного світогляду підлітків	102
Список використаної літератури	108

ВСТУП

Практикум з методики викладання історії — це посібник, що містить рекомендації щодо використання педагогічних методик та освітніх технологій у процесі підготовки уроків історії.

Сьогодні ми маємо велику кількість посібників з теоретичного курсу методики викладання історії, але при цьому дуже мало спеціальної літератури, яка б допомагала вчителю реалізувати ці методики та технології на практиці.

Саме тому даний посібник пропонує практичний аспект використання методик та педагогічних технологій під час викладання історії. У посібнику також міститься низка розробок уроків, де використовуються зазначені методики та технології, пояснюються механізми та способи їх використання.

Запропонований практикум з методики викладання побудовано з урахуванням знань, що отримують студенти з педагогіки і психології. Подальша методична підготовка здійснюється шляхом проведення лекційних, семінарсько-практичних і лабораторних занять, запровадження системи спецкурсів і практики. Усі форми навчання спрямовані на закріплення, поглиблення та розширення теоретичних знань, на оволодіння необхідними вміннями та навичками викладання та організації навчальної діяльності учнів.

Викладання історії — складний процес, що включає взаємопов'язані компоненти: завдання навчання, його зміст, передачу знань і керівництво їх засвоєнням, навчальну діяльність школярів (результати навчання). Практикум з методики викладання історії ознайомить майбутніх учителів з цими компонентами і допоможе застосовувати їх на практиці, що в подальшому сприятиме підготовці учнів до практичної діяльності за обраною спеціальністю.

Розділ 1

СУЧАСНИЙ УРОК: ОСНОВНІ ВИМОГИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Сучасний стан навчально-методичного комплексу загалом дає змогу вирішувати різноманітні освітні завдання: навчальні, розвивальні, виховні. Водночас актуальною залишається проблема методичного забезпечення уроку, оволодіння ефективними педагогічними технологіями. Значно розширюються критерії оцінювання самого уроку, які, на наш погляд, можуть бути такими:

1. Визначення теми уроку згідно з програмою.
2. Постановка завдань уроку.
3. Виділення основних понять та ідей уроку.
4. Роль учителя на уроці.
5. Роль учнів на уроці.
6. Міжпредметні, міжкурсові та внутрішньокурсові зв'язки.
7. Технічні засоби навчання.
8. Наочність.
9. Рациональне використання робочого часу.
10. Педагогічні технології та їх доцільність.
11. Диференційований підхід до роботи з учнями.
12. Знання, вміння і навички учнів.
13. Виховний потенціал уроку.
14. Диференційований підхід до оцінювання знань учнів.
15. Коментована подача домашнього завдання.

Окреслимо також деякі проблеми щодо викладання історії в школі. Велике значення під час вивчення курсу історії мають вступні уроки. Учителю не лише знайомить школярів зі змістом і завданням курсів, підручниками, а знаходить можливість для національного й патріотичного виховання. Обов'язково слід розповісти про становище українських земель у той чи інший історичний період, споконвічне прагнення українського народу до свободи, незалежності, створення власної держави. Неабияке значення мають героїчні теми. Робиться наголос на тому, що на кожному історичному етапі українці вели боротьбу із зовнішніми ворогами, виборювали своє право на існування. Перед учнями постає велична галерея історичних образів: князів, гетьманів, керівників народних повстань, політичних діячів, борців за українську справу.

Учням 5–7 класів важливо пояснити, щоб вони зрозуміли, що таке історія і чим займаються історики. Під час викладання історичних дисциплін на цих паралелях передусім треба докласти зусиль, щоб учні мали можливість дізнатися більше про різні історичні факти, які визначають епоху, отже, є найсуттєвішими; постійно розвивати в учнів вміння і навички працювати з історичними фактами, що дають узагальнену картину минулого; формувати розуміння історичної хронології, причинно-наслідкових зв'язків, відчуття епохи, неминучість руху суспільства до історичного прогресу. Важливим інструментарієм історичного пізнання на цьому етапі вивчення історії стануть шкільні підручники, посібники, хрестоматії з історії, історичні атласи, контурні карти, збірники дидактичних вправ, зошити з історії тощо. Велика увага приділяється наскрізним історичним поняттям, зокрема таким, як: історичні джерела, держава, монархія, республіка, демократія, релігія, матеріальна та духовна культура.

Практикою доведено, що високу ефективність мають уроки, на яких використовуються прийоми коментованого читання підручника, робота з текстами підручників та посібників, історичними документами, малюнками, дидактичними вправами. Зустрічі з історією не можуть обійтись без звернення до історії рідного краю. Діти повинні розуміти не лише загальні історичні процеси, а й уміти локалізувати їх. Запропонована нами модель вивчення історії рідного краю може мати такий вигляд:

Історична доба	Головні події в історії України	Основні події в історії рідного краю

Знання, які здобувають учні, переходячи із класу в клас, повинні розширювати їхнє логічне мислення, розвивати вміння та навички до історичного пізнання. Цей новий етап роботи потрібно реалізувати під час викладання історичних курсів у 8-х та 9-х класах. Розкрити перед учнями великий шлях, пройдений українським народом починаючи від становлення гетьманської держави, національно-державницьких ідей другої половини XIX ст. і до початку української революції 1917 р., — одна з основних проблем, яку має реалізувати вчитель. Вивчення історії України має збігатися із загальним контекстом всесвітньої історії. Для обох курсів буде логічним звернутися до таких історичних понять: індустріальне суспільство, соціальна структура суспільства, національно-визвольна війна, соціальна революція, технічний прогрес, гуманізм, національно-культурне відродження. Зростають вимоги і до формування в учнів ЗУН. Школярі повинні навчитись аналізувати й узагальнювати історичний матеріал, визначати суть, причини, значення історичних подій, вміти самостійно працювати із різ-

номанітними джерелами інформації, готувати доповіді та виступати перед однокласниками.

Плануючи роботу з учнями 10–11-х класів, учитель орієнтується на розвиток логічного мислення старшокласників, їхні вміння і навички працювати самостійно. Такі форми проведення уроків, як шкільна лекція, семінари, конференції, диспути, практикуми, міжпредметні уроки, мають посісти у навчальному процесі пріоритетне місце. На наш погляд, буде доцільним проводити зі старшокласниками конференції за темами, які за обсягом містять найбільше навчального матеріалу і є соціально та політично важливими для формування школярів як громадян України. Зокрема в 10 кл. доцільним буде проведення учнівської конференції за темою «Українська революція і боротьба за збереження державної незалежності України 1917–1920 рр.».

Орієнтовні питання цієї конференції можуть бути такими:

1. Початок української революції.
2. Центральна рада та її суспільно-політична діяльність (1917 р.).
3. Проголошення незалежності України.
4. ЗУНР — українська держава у Східній Галичині.
5. Держава П. Скоропадського та українська революція.
6. Діяльність урядів Директорії УНР.
7. Проголошення соборності України.
8. Видатні політичні діячі та герої визвольної боротьби українського народу.
9. Історичне значення української революції та національно-визвольної боротьби у 1917–1920-х рр.

Під час вивчення курсів історії України та всесвітньої історії важливо сформувати у старшокласників поняття про національні, міжнаціональні та загальнолюдські цінності. У зв'язку з цим потрібно звернутися до історичних понять та термінів: крах тоталітаризму і перемога демократії, тенденція посилення європейської інтеграції, еволюційне просування демократичних країн до соціально орієнтованого громадянського суспільства.

У поєднанні з історичним поняттям «державність України» все це дає можливість виробити у старшокласників цивілізаційний погляд на історію і суспільство, яке може бути визначено такою оцінкою: «Я — громадянин України, я — громадянин Європи, я — громадянин світу».

Проблемне навчання на уроці історії

Під *проблемним навчанням* розуміють сукупність методів, за допомогою яких перед учнями створюється проблемна ситуація, формуються проблеми,

визначаються шляхи їх вирішення та подається власне вирішення. Умовою для створення проблемної ситуації є включення в урок кількох, інколи суперечливих, поглядів з проблеми, що вивчається. Учні мають обрати правильну позицію та обґрунтувати її.

Вирішення проблемних завдань на уроці історії є найвищим етапом організації роботи з учнями. На відміну від звичайних уроків, проблемне навчання спирається не тільки на пізнання історичних фактів та подій, а й на розкриття причинно-наслідкових зв'язків. Правильне формулювання навчальної проблеми — одне з головних завдань, від якого залежить успіх та результативність уроку.

Характерною ознакою проблемного навчання є постановка перед учнями проблемної ситуації, яка спонукає їх не тільки користуватися готовими знаннями, але й самостійно (під керівництвом вчителя) здобувати нові знання.

Схематично це може мати такий вигляд.

Існують різноманітні шляхи створення проблемної ситуації:

- постановка проблемних завдань;
- організація дискусії на уроці;
- організація пошукової роботи школярів.

Проблемна ситуація на уроці залежить від:

- характеру навчального матеріалу;
- актуальних проблем сучасності;
- життєвого досвіду школярів.

Організація проблемного уроку може мати такий вигляд:

При оцінюванні проблемних завдань найбільш високо оцінюються використання учнями:

- знань з історії;
- знань з літератури;
- довідкових джерел;
- засобів масової інформації.

Робота учнів з історичними поняттями

Історичним поняттям називають ключове слово чи ключові слова, у яких відображено головні, важливі, найбільш суттєві сторони історичних подій та явищ. Засвоєння учнями історичних понять є найважливішим завданням навчання історії в школі.

Процес формування історичних понять починається з визначення суттєвих ознак та розкриття їх на конкретному історичному матеріалі. Далі учні повинні знати сутність історичного поняття. Наступними етапами роботи є визначення місця історичного поняття в загальноісторичному процесі та його зв'язок з іншими історичними поняттями. Методистами виділяються такі етапи формування понять:

- створення цілісної картини історичного явища;
- виділення його істотних ознак;
- повідомлення поняття, яке закріплює сутність цього явища;
- визначення поняття;
- вправи на використання поняття;
- перехід до вивчення нових понять.

Історичні поняття поділяються на:

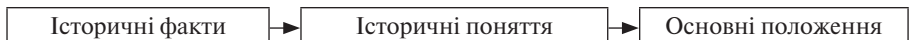
- одиничні — діють протягом короткого історичного часу, в тій чи іншій країні;
- особові — діють упродовж значного періоду, в одній країні чи групі країн;
- загальні — діють у різних країнах, у рамках певного суспільства;
- всеохопні — діють у різних суспільствах упродовж великого історичного періоду.

Поняття розрізняються за змістом історичного матеріалу:

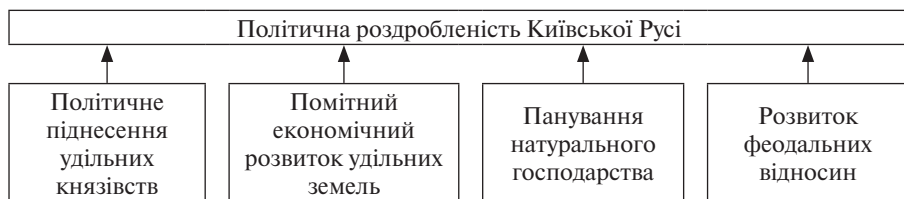
- економічні,
- соціально-політичні,
- історико-культурні.

Дослідження дидактів та методистів підтверджують, що поняття та теоретичні положення в шкільних курсах історії можуть бути засвоєні лише за умови знання учнями конкретних історичних фактів.

Схематично це може бути зображено:

Робота з історичними поняттями, наприклад у 7 класі, може проводитись за таким зразком:

При викладанні історії України слід звернути увагу на вивчення основних понять та ідей курсу, які є провідними в усіх класах та акумулюються в таких положеннях:

- етапи становлення української державності;
- боротьба українського народу проти іноземних загарбників;
- антифеодальний та національно-визвольний рух в Україні;
- становлення української нації;
- видатні політичні діячі України;
- герої національно-визвольних змагань;
- внесок українського народу в скарбницю світової науки та культури;
- національні меншини в Україні;
- соціально-економічний і політичний розвиток України;
- відродження та розбудова Української держави.

Робота учнів з історичними документами

Важливого значення для розкриття історичного минулого набуває використання на уроках архівних матеріалів та документальних джерел, які викладені в підручниках, посібниках чи об'єднані та систематизовані в хрестоматійних збірниках. Це дає можливість конкретизувати виклад матеріалу та наблизити школярів до історичної епохи. Як правило, до аналізу документів залучаються учні, перед якими ставляться логічні завдання:

1. Коли був написаний історичний документ?
2. Хто автор цього документа?
3. Якими історичними обставинами була зумовлена поява цього документа?
4. Які історичні події відображено в документі?
5. Яке враження цей документ справив на сучасників?

Організація роботи учнів з текстовими таблицями та схемами

Ефективність навчання визначається конкретними знаннями, вміннями та навичками, які учні здобули в процесі уроку. Велику допомогу в цьому їм надають узагальнюючі схеми і таблиці. Вони містять головне, найбільш суттєве для школярів: дати, події, факти, історичні поняття.

Робота зі схемами і таблицями може проводитись у таких формах:

- відтворення вчителем основного змісту історичного матеріалу у вигляді схем та таблиць;
- нанесення запропонованого наочного матеріалу на папір, графічне та естетичне його оформлення;
- виведення схем і таблиць на екран за допомогою технічних засобів навчання;
- організація самостійної роботи учнів над таблицями та схемами в процесі уроку.

Схеми й таблиці можуть виконувати різноманітні функції, наприклад, узагальнення історичного матеріалу чи формувати логічне мислення учнів (див. схеми).

Таблиці можуть використовуватись для вивчення складних історичних тем, наприклад, культури. Оскільки такі теми об'єктивно перевантажені фактичним матеріалом, буде корисним, щоб учні вміли складати тематичні таблиці на зразок:

Основні напрями культури	Видатні митці	Основні наукові та культурні напрями	Історичне значення

Вивчення історичних персоналій

Вивчаючи курси історії України та всесвітньої історії, учні зустрічаються зі значною кількістю імен. Для певної категорії учнів звернення до історичних персоналій є непростою проблемою. Тільки в курсі вітчизняної історії учень має виявити знання історичних портретів князів, гетьманів, керівників національно-визвольного руху, політичних діячів, видатних представників суспільного і культурного відродження тощо.

Часто це неможливо зробити, спираючись тільки на шкільні підручники, тому велика увага приділяється самостійній роботі, використанню довідкової, документальної та історико-публіцистичної літератури.

Для всебічного висвітлення історичних персоналій рекомендується:

1. Ознайомитися з найважливішими біографічними даними.
2. Простежити процес становлення особистості в конкретному середовищі.
3. Виявити історичні умови, які відіграли роль у формуванні поглядів, якостей особи.
4. Дослідити участь історичної особи в суспільному житті.
5. Визначити, інтереси якої соціальної групи, класу, політичної сили відбиває історична особа у своїй діяльності.
6. Виявити вплив конкретної історичної особи на окремі галузі життя чи суспільно-політичні процеси.
7. З'ясувати морально-психологічні якості історичної особи.
8. Показати коло однодумців і соратників історичної особи.
9. Визначити історичну роль особи та її вплив на певну сферу життя суспільства.

Робота з хронологією на уроці

У методиці викладання історії вироблено низку прийомів, які допоможуть учням відновити чи збагатити свої знання з хронології.

Насамперед йдеться про складання хронологічних таблиць. Учні пишуть у хронологічній послідовності дати і назви подій, що допомагає закріпити їх у пам'яті.

У ході уроку школярі повинні вивчити мінімум обов'язкових дат, щоб, спираючись на них, вміти визначити в часі факти та історичні події.

Важливо не тільки механічно запам'ятати дату та подію, а й логічно пов'язати їх з характеристикою історичного явища та епохою. У загальному вигляді це можна зробити за схемою:

Дата	Зміст подій	Історична оцінка

Вимоги до ведення учнівського зошита з історії

Ведення конспекту учнями є важливою складовою частиною уроку.

В учнівський зошит записують:

- а) тему та план уроку;
- б) визначення головних історичних понять;
- в) тези лекції вчителя;
- г) цитати;
- д) календарі подій;
- є) різноманітні таблиці та схеми;
- ж) цифровий матеріал тощо.

Під час ведення зошита треба дотримуватись таких умов:

1. Виділення головного.
2. Уникнення надмірної деталізації.
3. Логічний виклад матеріалу,
4. Постійний і систематичний запис у зошиті.

Записи мають бути акуратними, без помилок, основні думки і ключові ідеї бажано підкреслювати маркером.

Яким повинно бути мовлення учнів

У ході уроку історії вчитель звертає велику увагу на дотримання культури мовлення. До усної відповіді учнів висувають такі вимоги:

- змістовність викладу — повне, конкретне, чітке розкриття теми з використанням найважливіших історичних фактів, їх оцінка з висновками й узагальненнями;
- логічність — послідовне, чітке висвітлення історичного матеріалу;
- багатство мовлення — вживання історичних термінів, синонімів, образних висловів тощо, яке зумовлюється використанням історичних документів, знанням літературних пам'яток епохи, історико-публіцистичних творів;
- емоційність і виразність — яскраво й образно висловлювати думки і почуття, вміло добирати приклади, точні слова;
- правильне вживання слів — забезпечується дотриманням норм української літературної мови, відсутністю слів-паразитів, жаргонних словотворень, русизмів, правильною вимовою і написанням історичних термінів.

Розділ 2

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ

Як й інші сучасні педагогічні технології, особистісно-орієнтований підхід має на меті удосконалити методику викладання історії та інших суспільствознавчих дисциплін. Він створює умови для розкриття і реалізації таланту та здібностей будь-якого учня. Під особистісним підходом ми розуміємо, в першу чергу, індивідуальний підхід до кожного вихованця, що допомагає йому в усвідомленні самого себе, у виявленні можливостей, що стимулюють становлення учня як особистості, його самоствердження, самореалізацію. Адже вирішення будь-якого виховного завдання можливе лише шляхом індивідуального підходу, оскільки учнів, які б виконували завдання однаково і приходили до вирішення заданої проблеми однаковими шляхами, в принципі не існує.

Сучасна освіта звернена до особистості учня. І головним у навчанні є те, яку роль відіграє особа у навчальному процесі. Особистість — людина, яка представляє суспільство, вільно й відповідально визначає свою позицію серед людей. Така особистість формується у взаємодії з навколишнім світом, системою суспільних і людських відносин, культурою. Людина не народжується особистістю, а стає нею в процесі соціалізації. Поняття особистості — одне з центральних у вітчизняній психології, а у зв'язку з гуманізацією навчально-виховного процесу стає категорією, що активно використовується й у педагогіці.

Особистісно-орієнтована освіта розглядає механізм особистісного існування людини: рефлексія, сутнісна творчість, вибірковість, відповідальність, автономність та інше — самоціль освіти, досягненню якої, врешті-решт, підпорядковані її зміст і процесуальні компоненти.

Особистісний підхід неможливий без гуманізації й гуманітаризації освіти. Гуманізація освіти передбачає поширення ідей гуманізму на зміст, форми і методи навчання; забезпечення вільного і всебічного розвитку особи, її діяльної участі в житті суспільства. Гуманізація виховання і навчання передбачає реалізацію в процесі побудови відносин між педагогом і вихованцем принципів світогляду, в основі яких лежить повага до людей, турбота про них; зосередження педагогічної уваги на інтересах і проблемах дитини; формування у дітей ставлення до людського життя як вищої цінності в світі. Під гуманітаризацією освіти ми розуміємо встановлення гар-

монійної рівноваги між природно-математичними і гуманітарними циклами з метою розвитку в кожному учневі духовно багатой особи.

Надзвичайно важливий вплив на виховання учня справляє й особа самого вчителя. Особистісна орієнтація виховання передбачає цілісність особи вихователя, неприпустимість її відчуження від його праці, затвердження його унікальності під час вирішення педагогічних завдань. Педагогічний процес — це ще й самореалізація вчителя з певною самостійністю, що прагне досягти своїх цілей, змісту, використати відомі засоби навчання. Учитель — це значно більше, ніж просто учений. Великий учений може і не бути вчителем. Вчитель — це також актор. Він веде свою роль, і від його таланту (або бездарності) залежить увага (або байдужість) публіки. Бо клас — теж глядачі. Але вчитель — більш ніж актор. Навіть народний артист ніколи не несе відповідальності за свого глядача. А вчитель — несе. Учитель — це ще і режисер-постановник. Хай він поки не сам обирає п'єсу та її учасників, але він розподіляє ролі і сам стежить за грою своїх підопічних. Учителство — це, перш за все, покликання і талант.

Особистісний підхід виявляється в тому, як вчитель звертається до дітей. Учитель, що любить дітей, вже в першому класі не звертатиметься до них за прізвищем, а тільки за іменами. Учитель, що любить дітей, не боїться визнати свою помилку, вибачитися перед учнями, якщо буде в чомусь неправий. Він ніколи не дозволить собі погрожувати своїм вихованцям. Школа — будинок радості — не може бути місцем переляканих дітей. Нічого немає страшніше в школі, ніж учитель, що приходиться в клас з холодним серцем.

Найбільш важливим явищем у школі, найбільш повчальним предметом, найбільш живим прикладом для учня є сам учитель. Він втілює метод навчання, саме він є втіленням принципу виховання.

О. Дістервег

Той, хто мало знає, мало може і навчити.

Я. Коменський

Дитина живе на уроці власним духовним життям, і це життя не приймає насильства, примусу, які породжують рабську психологію. Нормальна дитина, якщо вона не хвора, жваво реагує на все, що відбувається на уроці. На репліки, на жарти, на цікаву інформацію. Абсолютна тиша на уроці — далеко не ідеальна умова навчання. Це добре знають фізіологи і психологи. Погано знають це лише консервативні вчителі. Особистісний підхід вимагає від вчителя створення в класі атмосфери гарного настрою. Будь-який лікар скаже, що гарний настрій, усмішка, сміх — кращі ліки. Ненормально, коли

під час відповіді учень відчуває страх, тривожність, пригніченість. Без доброго ставлення вчителя до учня, без підбадьорення не народиться на уроці спілкування, а без спілкування немає виховання.

Особистісний підхід неможливий без педагогічного такту, коли відчуття міри в поведінці та діях учителя включають високу гуманність, повагу до учня, справедливість, витримку і самовладання у стосунках з дітьми, батьками, колегами. Також неможливий особистісний підхід без почуття толерантності. В основі толерантності (терпіння) лежить здатність учителя адекватно оцінювати реальну ситуацію, з одного боку, і можливість передбачати вихід з ситуації — з іншого. Формування у себе толерантності — одне з найважливіших завдань професійного виховання вчителя в умовах особистісно-орієнтованого навчання.

Насправді учнів, які не хочуть вчитися і не прагнуть знань, не дуже багато. І, якщо не враховувати здібності учня, його талант, нехтувати захопленнями дітей, навчання перетворюється на працю без радості. Тоді з'являються низькі оцінки навіть з улюбленого предмета.

Особистісно-орієнтований підхід вимагає від вчителя обрання прийомів і методів педагогічної підтримки як пріоритетних способів діяльності на уроці, стимулювання учнів до виконання завдань колективно та індивідуально, визначення форми їх виконання. Треба розвивати в дітях творчу активність, допитливість (не плутати з цікавістю), ініціативність, самостійність. Необхідно спонукати прагнути до знань, вірити у власні здібності і пам'ять, волю і розум. Ефективною також є похвала. Її необхідно використовувати як засіб заохочення. Похвала надихає учнів, вселяє в них нові сили. І все ж таки помилки і промахи побачити легше, ніж відзначити успіх, що ледве намітився. Але це вже залежить від майстерності учителя. Створення на уроках ситуації успіху є одним із пріоритетних завдань особистісного навчання. Завдання вчителя — вивільнити творчу енергію школяра, укріпити його віру у власні сили, спрямувати їх у потрібному напрямі — й успішних учнів стане більше.

Застосовуючи особистісно-орієнтований підхід, більшість учителів використовують педагогічні прийоми для актуалізації і збагачення досвіду дитини, проектують характер навчальної взаємодії, враховуючи особистісні особливості кожного учня, використовують різноманітні форми спілкування, особливо діалогу і полілогу.

Учні повинні навчитися мислити, міркувати, аналізувати, бачити проблему і знаходити способи для її вирішення. Не можна використовувати заучування, схематизацію матеріалу. Готуючи та проводячи навчальні заняття, педагоги повинні дотримуватися принципів самоактуалізації, індивідуальності, суб'єктивності, вибору, творчості, успіху, довіри і підтрим-

ки. Тільки за реалізації цієї умови можна виховати активно мислячу особистість, а не слухняного виконавця.

Особливу роль в особистісно-орієнтованому підході у навчанні відіграє знання вчителем психології. Він не зможе побудувати свою роботу за принципами особистісно-орієнтованого підходу, не знаючи психологічних особливостей учнів. Адже діти дуже різні. Один дуже активно працює на уроці, інший знає відповідь, але в нього не вистачає сміливості — боїться відповідати, у одного проблеми з дисципліною, у іншого — із слуховою пам'яттю і т. ін. Тобто вчитель повинен будувати свою роботу, вивчаючи своїх учнів, враховуючи їхні особливості. Адже формування особистості — це своєрідний закон розуміння людиною власного буття, поведінки і стосунків зі світом, а рівень її розвитку визначається здатністю підтримати і захистити суверенний простір своєї індивідуальності. Внутрішній світ особи є своєрідним віддзеркаленням того життєвого простору, в якому відбувається її становлення. Це стосується навіть простору у фізичному сенсі слова. Постановка цілей особистісного розвитку учнів має власну специфіку в тому сенсі, що в традиційній педагогіці даний аспект був представлений не як мета, а як засіб досягнення якихось інших цілей — засвоєння, дисциплінування, залучення. Особа відігравала лише роль механізму. В освіті важливим був результат, дія, яку ця особа повинна мала виконати. Сьогодні учневі потрібна педагогічна підтримка, яка виражає власне суть гуманістичної позиції педагога щодо дітей. Її суть висловив Амонашвілі в трьох принципах педагогічної діяльності: «любити дітей, олюднити середовище, в якому вони живуть, проживати в дитині своє дитинство». Предметом педагогічної підтримки стає процес визначення разом із дитиною її власних інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод, що заважають їй зберігати людську гідність і самостійно досягати бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, способі життя. Розвиваючий освітньо-виховний процес вимагає, щоб особистістю став, перш за все, сам вчитель. За словами Б. Ц. Бадмаєва: «Учитель не тільки дає знання зі свого предмета, він не тільки і не просто вчитель-наочник, а Вчитель з великої букви — вихователь, що готував протягом шкільних років і підготував до випуску зі школи Громадянина». Його стосунки з дітьми повинні будуватися на основі особистісного, а не формально-ділового підходу. Учитель, реалізуючи в педагогічній діяльності адаптаційну (для рефлексії) і діяльнісно-творчу функції освіти, абсолютно по-іншому організовує процес навчання і виховання дітей порівняно з традиційною системою. Перша функція полягає в тому, щоб «учити дітей вчитися», розвивати в їх особі механізми самосвідомості, саморегуляції і в широкому сенсі слова означає здатність подолати власну обмеженість не тільки у навчальному процесі,

але й у будь-якій людській діяльності. Друга функція передбачає розвиток у дитини «уміння думати і діяти творчо», формування в особі дитини творчих здібностей через творчо-продуктивну діяльність з урахуванням мотиваційно-аксиологічних сторін особистості. У новому освітньому просторі картина світу у свідомості дитини будується в процесі спільної діяльності дитини з дорослими та однолітками. Тут дитина має право на пошук, помилку і маленькі творчі відкриття. У цьому процесі пошуку істини відбувається перехід від відчуженого знання, через особисті відкриття до особистого знання. Мета кожного конкретного вчителя в сукупному особистісно-розвиваючому просторі школи органічно узгоджується з цілями інших педагогів, з цілісною особово-розвиваючою життєвою ситуацією вихованця. Учитель просто зобов'язаний забезпечити на уроці надходження свіжих відомостей з найрізноманітніших джерел; дати пораду, що прочитати, подивитися, почути, надати бажаючим можливість доповнити вчительське оповідання і захопити їх за це вищою оцінкою. Педагог не стільки вчить і виховує, скільки стимулює учня до психологічного і соціально-етичного розвитку, створює умови для його самовдосконалення. Разом із тим, неабияке значення має характер інформації, що повідомляється учням, яка впливає як на інтелектуальну, так і на емоційну сферу їх сприйняття. Учитель ніколи не досягне успіху, якщо не зуміє встановити контакт з дітьми, заснований на довірі, взаєморозумінні й любові. Попри те, що в нашій школі вже багато років триває реформування, сучасна школа гостро потребує гуманізації стосунків дітей і дорослих, демократизації життєдіяльності шкільного товариства. Тому очевидна необхідність використання особистісно-орієнтованого підходу, за допомогою якого можна підтримувати процеси самопізнання і самотворення особистості дитини, розвитку її неповторної індивідуальності.

УРОК

ТЕМА. КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ В ІХ–ХІІ ст. (7 клас)

Мета: познайомити учнів з особливостями культури Київської Русі; розвивати інтерес в учнів до творів минулого Русі; виховувати пошану до культури та історичної спадщини свого народу.

Завдання: створити повну картину історії розвитку Давньоруської держави та розкрити умови, в яких розвивалася її культура в ІХ–ХІІ ст.

Обладнання: відеоматеріали з пам'ятками Київської Русі, фресками та мозаїкою; аудіозаписи староруських пісень; літописи: «Повість минулих літ», «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім»,

«Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, зразки билин про героїчні подвиги руських богатирів; ілюстрації, малюнки, схеми; підручник та хрестоматія.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів

Учителеві, починаючи вивчення теми, необхідно докладніше зупинитися на визначенні поняття «культура». Спочатку варто запитати учнів, який зміст містить слово «культура».

Потім учитель пояснює, що в сучасному світі існують різні тлумачення поняття «культура».

- *Культура* — цілісна, системна єдність складової її частин.
- *Культура* — сукупність матеріальних і духовних цінностей, які постійно створюються і накопичуються людством.
- *Культура* — певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях.

Робота над поняттями

- Чи підходять нам ці визначення?

II. Вивчення нового матеріалу

1. Особливості культурного розвитку Київської Русі

Учитель розповідає про умови, за яких формувалася культура Київської Русі, про те, яких культурних впливів вона зазнала з боку Візантії та інших сусідніх держав та кочових народів, з якими протягом тривалого часу вели боротьбу русичі.

Учням пропонується назвати, в чому полягало позитивне значення візантійського впливу на культуру Київської Русі, у чому воно виявлялося. Учні намагаються самостійно визначити основні чинники впливу:

- а) готовність до сприйняття досягнень високорозвиненої культури;
- б) Русь була не пасивним об'єктом його вправу, а відігравала активну роль в цьому процесі;
- в) запозичення зазнавали суттєвих змін внаслідок дії місцевих традицій, творчо перероблялися і ставали надбанням самобутньої давньоруської культури.

Учитель. Київська Русь не тільки зробила візантійську спадщину своїм надбанням, вона здійснила її глибоке творче переосмислення, цілком підпорядкувавши тим завданням, які стояли перед її митцями.

Найбільш інтенсивними культурні зв'язки з Візантією були до середини XII ст.

Самобутня культура Київської Русі розвивалася в постійних контактах з культурами інших країн і народів, особливо в галузі церковної ідеології та образотворчого мистецтва.

Таким чином, культурна взаємодія Давньоруської держави із зарубіжними країнами складалася по-різному і розрізнялися за ступенями їх інтенсивності. Прийняття Київською Руссю християнства сприяло всебічному розвитку її культури.

2. Фольклор, писемність і література Київської Русі

Учитель. Про багатство і різноманітність фольклору Стародавньої Русі свідчать письмові джерела. Значне місце посідала календарна обрядова пісня: змови, заклинання, обрядові пісні. Обрядовий фольклор включав весільні пісні, похоронні плачі — голосіння, пісні на бенкетах і тризнах (*слухаємо фрагменти народних пісень*). Існували такі форми фольклору, як прислів'я, загадки, казки, трудові пісні (прикладі).

Письмові пам'ятники донесли до нас численні перекази про родоначальників племен і княжих династій, про заснування міст, про боротьбу з чужоземцями. Значний вплив народних оповідань позначився на «Повісті минулих літ», «Слові о полку Ігоревім». Літописна оповідь про події IX–X ст. практично цілком заснована на фольклорному матеріалі.

Вершиною усної народної творчості стала билина. У ній відбилася ідея єдності держави, боротьба з іноземними загарбниками, патріотизму, гордості за свою батьківщину.

- Які билини ви можете назвати? (*Учням пропонується назвати відомі їм билини.*)

— Поява писемності означала якісний стрибок у розвитку культури, оскільки писемність є найважливішим засобом закріплення і передачі в часі і в просторі знань, думок, ідей, збереження і поширення досягнень культури. Розвиток освіти сприяв поширенню писемності серед різних верств міського населення. Про це свідчать берестяні грамоти, виявлені в Новгороді (*ілюстрації в підручнику, а також у відеоматеріалах*).

Одним з основних оригінальних жанрів літератури стало літописання. Літопис, що дійшов до нас, «Повість минулих літ» був створений близько 1113 р. ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором. (*Невеликий відеоматеріал про Нестора-літописця.*)

Робота з історичним джерелом

Далі учитель пропонує об'єднатися у невеликі групи, кожній групі взяти уривки з текстів «Повісті минулих літ» і знайти свідчення про визначні події у Київській Русі.

Учитель ставить запитання учням до фрагментів літопису.

- 1) Чому Кий почав будувати нове місто саме на високому схилі Дніпра?
- 2) Чи ставив він собі за мету перетворити його на столицю майбутньої великої держави?
- 3) Чому князь Ігор повернувся до древлян і порушив традицію збирання полюддя?
- 4) Що означають слова «творили насильство над ними мужі його»?
- 5) Який висновок можна зробити про силу влади князя?
- 6) Чому Володимир Святославич, обираючи віру, віддав перевагу саме християнству за грецьким зразком?
- 7) Чи ліквідував Ярослав Мудрий звичай кровної помсти, створивши «Руську Правду»?

Висновок. Таким чином, ми бачимо, що історія Давньоруської держави у цей період знайшла своє відтворення в усній народній творчості та письмових джерелах-літописах.

3. Архітектура Київської Русі

Учитель. До кінця X ст. на Русі не було монументальної архітектури, але існували багаті традиції дерев'яного будівництва, деякі форми якого вплинули на розвиток кам'яної архітектури.

Учитель запрошує учнів до екскурсії по храмах та церквах Києва (*на дощці та на передній стіні класу розвішені зображення пам'яток архітектури*).

Учні знайомляться з найбільш відомими архітектурними пам'ятниками того часу: Десятинною церквою, Софіївським собором, Успенським собором Києво-Печерського монастиря, Михайлівським Золотоверхим та Михайлівським Видубецьким соборами, церквами Кирилівською та Богородиці Пирогощі у Києві, Спаським, Борисоглібським, Успенським соборами у Чернігові, Михайлівським собором та Успенською церквою у Переяславі, церквою Святого Пантелеймона у Галичі. Більш детально вчитель розповідає про Десятинну церкву та Софіївський собор.

Разом з учнями учитель порівнює манеру будівництва храмів та церков, пояснюючи, який стиль у тій чи іншій споруді переважав.

Висновок: прагнення великокнязівської влади до єдності Давньоруської держави, з одного боку, та опір місцевих князів, прагнення змагатися з Києвом, з іншого, сприяли розмаїттю архітектури і розбудові нових міст та укріплень.

4. Монументальний живопис

У ч и т е л ь. З ухваленням християнства з Візантії на Русь прийшли нові види монументального живопису — мозаїка, фреска, іконопис.

Розпис храму повинен був передати основні положення християнського віровчення, служити своєрідним «євангелієм для неписьменних». Фігури писалися плоскими і нерухомими. Умовне золоте тло ікони символізувало божественне світло. Суворою красою вирізнялися мозаїки та фрески. Всі зображення перейняті ідеєю величчя, торжества й непорушності православної церкви та земної влади.

Учитель пропонує учням розглянути нові поняття.

Робота з поняттями

Мозаїка — зображення, виконане з кольорової смальти (смоли, яка плавилася і заливалася в необхідні форми).

Фреска — живопис водяними фарбами по сирій штукатурці.

Іконопис — твір станкового живопису, що має культове призначення.

5. Прикладне мистецтво

Згідно з літописами та свідченнями сучасників з інших країн, Київська Русь уславилася своїми майстрами та умільцями. Кожна річ, створена ремісником, була неповторною, змушувала милуватися нею, була справжнім витвором мистецтва. Надзвичайно розвиненим було художнє ремесло, декоративно-прикладне мистецтво, зернь, гравіювання та філігрань.

Учитель знову пропонує учням записати нові поняття:

- *художнє ремесло* — ремесло, що відповідає вимогам мистецтва;
- *прикладне мистецтво* — художнє виготовлення предметів побуту;
- *зернь* — прикраса ювелірних виробів зернятками з металу;
- *гравіювання* — прикраса ювелірних виробів малюнком, викарбованим на металі;
- *філігрань* — ювелірний виріб у вигляді візерунчастої сітки з тонкого крученого дроту.

Пояснюючи поняття, учитель демонструє зображення знайдених археологами предметів, виготовлених давньоруськими майстрами.

Висновок. Ми з вами побачили, що давньоруське мистецтво — це велике творіння свого часу. Воно неповторне, як і та епоха, яка його породила.

Воно свідчило про високий рівень духовної культури тогочасного суспільства, стало проявом його могутньої творчої сили.

Щоб закріпити і перевірити рівень засвоєння учнями нового матеріалу, учитель пропонує виконати тести.

1. У якому літописі згадується легенда про заснування Києва?
 - а) «Повість минулих літ»;
 - б) «Слово о полку Ігоревім»;
 - в) «Повчання дітям».
2. Як називалася найдавніша церква, збудована у Києві?
 - а) Іллінська церква;
 - б) Десятинна церква;
 - в) Кирилівська церква.
3. Фреска — це __:
 - а) різьблення по дереву;
 - б) живопис по дереву;
 - в) живопис по сирій штукатурці.
4. На честь якої події був збудований Софійський собор?
 - а) На честь перемоги над хазарами;
 - б) на честь перемоги над печенігами;
 - в) щоб прославити християнську релігію.

III. Домашнє завдання

Повторити тему «Культура Київської Русі в IX–XII столітті» (у підручнику), написати невеличке есе «Який вид мистецтва, що розвивався у Давній Русі, мені найбільше сподобався? Чому?»

Розділ 3

ДИСКУСІЯ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ

У методичній літературі дискусія розглядається як метод формування суджень, оцінок, переконань, що висловлюються в ході зіткнення думок і різних точок зору учнів. Обов'язковим для проведення дискусії на уроці історії є:

- 1) знання програмового матеріалу;
- 2) знайомство з додатковою історичною, політичною, економічною, художньою літературою тощо.

Для того, щоб взяти участь у дискусії, учні повинні опанувати такі вміння:

- 1) користуватись різноманітними джерелами для підготовки до диспуту;
- 2) логічно й переконливо висловлювати власну точку зору, спиратись на історичні факти, приклади з навчальної та художньої літератури;
- 3) робити висновки та узагальнення щодо проблеми, яка обговорюється;
- 4) у коректній формі дискутувати з іншими учнями;
- 5) аналізувати, опонувати, рецензувати виступи однокласників.

Існують різні форми організації дискусії. Можлива фронтальна форма, коли проблемне чи пізнавальне завдання пропонується одразу всім учням у класі. Можливе проведення дискусій у групах, коли клас розбивається на групи по 4–6 учнів у кожній.

Запровадження дискусії в навчальний процес відбувається у два етапи. На першому елементи дискусії «вживлюються» в хід будь-якого уроку. На другому — проводяться окремі уроки за участі учнів одного чи декількох класів однієї паралелі. Основним завданням дискусії є виявлення різноманітних точок зору учнів з історичної проблеми чи кола проблем та їх всебічний аналіз.

Дискусія — один з найефективніших засобів активізації пізнавальної діяльності школярів.

Дискусія чи її елементи можуть бути використані на всіх етапах навчального процесу:

- а) при вивченні нового матеріалу;
- б) при перевірці домашнього завдання;
- в) під час уроку узагальнення;
- г) при повторенні та закріпленні матеріалу, що вивчається.

Практика засвідчує, що навчальна дискусія посідає важливе місце під час проведення уроків-семінарів, уроків-конференцій, уроків — «круглих столів» тощо.

У тих випадках, коли є потреба вирішити актуальну і водночас суперечливу проблему чи винести на обговорення морально-етичне питання, яке виникло під час вивчення історичного матеріалу, пропонується проведення спеціального уроку-дискусії чи уроку-диспуту. Зміст таких уроків має бути орієнтований на актуальні питання історичної науки і політичного життя України і світу. Наприклад, у 10-му класі на обговорення можна поставити питання:

- 1) Чому Верховна Рада України сьогодні приділяє таку велику увагу трагічним сторінкам історії України 1932–1933 рр.?
- 2) З чим була пов'язана гостра полеміка серед народних депутатів України навколо цієї проблеми?

Можливий й інший варіант проведення уроку-дискусії, наприклад, пов'язаний з рольовою грою. «Уявіть, що ви депутат Верховної Ради України. На голосування поставлено три принципових визначення трагічних подій 1932–1933 рр. в Україні:

- 1) Голод 1932–1933 рр був геноцидом української нації.
- 2) Голодомор 1932–1933 рр. був геноцидом українського народу.
- 3) Голод 1932–1933 рр. був трагедією українського народу.

Яке положення ви вважаєте найбільш правильним? Визначте свою позицію. Дайте аргументовану відповідь».

Підсумки такої складної дискусії обов'язково підбиває вчитель, спираючись на документи й матеріали вишого законодавчого органу України, в коректній і толерантній формі оцінюючи виступ кожного учня.

Сучасний розвиток освіти та науки вимагає узагальнення знань з різних навчальних дисциплін, тобто в єдиному контексті розглядаються проблеми історії, політики, економіки, екології, демографії тощо. Багатоаспектний характер сучасних проблем дозволяє використовувати міжпредметні зв'язки на уроках історії. Особливо ці зв'язки можливі і доцільні при проведенні таких уроків, як уроки-дискусії, коли учні розбиваються на творчі групи і можуть подивитись на проблему очима політика, історика, економіста, географа, хіміка, фізика і т. ін. При впровадженні таких форм уроків дуже важливою є координація роботи окремих вчителів-предметників.

Практика доводить, що застосування дискусійних методів на уроках історії дає високі результати не лише на рівні репродуктивного засвоєння, а й на аналітичному рівні, коли йдеться про розуміння матеріалу, що

вивчається. Використання під час уроків дискусій і диспутів дозволяє вивести учнів за рамки розуміння: «А в підручнику ось так написано...»

Для підготовки дискусій учитель обов'язково повинен звернути увагу учнів на наступне:

- 1) Існують різні історичні школи, які відповідним чином інтерпретують хід історичних подій і явищ.
- 2) Автори підручників і посібників, як правило, висловлюють свою суб'єктивну точку зору на історичний процес.
- 3) Науково-популярна та художня література має досить широкий діапазон думок — від реально-історичних до різноманітних гіпотез та історичних міфів.

Один з найважливіших принципів підготовки учнів до проведення дискусії передбачає такі моменти:

- а) врахування їхніх реальних та вікових можливостей розв'язувати ту чи іншу наукову проблему;
- б) відповідність поставленої проблеми можливостям учнів добирати самостійно матеріал з доступних для них джерел (різних підручників, посібників, книг для читання, хрестоматій, матеріалів радіо- та телепередач, музеїв, періодики тощо);
- в) предметом дискусії повинні стати реальні наукові, соціальні та моральні проблеми.

Водночас педагогічний досвід дає можливість вийти за рамки встановлених норм. Так, на обговорення можуть бути винесені проблеми фантастичні, обставини, що могли бути, але не відбулись в історії. Наприклад, для організації дискусії можна запропонувати такі проблеми:

- 1) Як би могла надалі розвиватися історія Давньої Русі, якби в середині XIII ст. відбувся історичний союз князів Олександра Невського та Данила Галицького? (7 клас);
- 2) Яке майбутнє чекало б на Російську імперію, якщо б декабристам вдалося перемогти 14 грудня 1825 р.? (9 клас);
- 3) Спробуйте спрогнозувати події, якщо б у 1939 р. СРСР, США, Англії та Франції вдалося б створити систему колективної безпеки (10 клас);
- 4) Спробуйте спрогнозувати перебіг Другої світової війни, якщо б німецькій армії взимку 1941 р. вдалося захопити Москву;
- 5) Чи мала, на вашу думку, реальні перспективи «горбачовська перебудова» в СРСР? (11 клас);
- 6) Зробіть спробу визначити, якими шляхами розвиватиметься Україна і світ (11 клас).

Підготовка до уроку-дискусії має свої певні етапи:

- 1) Ознайомити учнів з різноманітними точками зору істориків та авторів історичних праць на ту чи іншу проблему;
- 2) навести аргументи, на які спираються дослідники;
- 3) використовувати метод проблемного викладу матеріалу;
- 4) провести «мікродискусію» за одним із питань на початку уроку;
- 5) організувати «мікродискусію» для закріплення знань учнів на початку формування умінь і навичок учнів.

Проводячи дискусію, вчитель спирається на найбільш сильних й активних учнів у класі. Але критерієм ефективності дискусії є якнайбільша кількість її учасників. Щоб залучити до активної роботи значну частину класу, вчитель ставить запитання: «Чия точка зору здається вам найбільш обґрунтованою?» або «Чи погоджуєтесь ви з такою думкою?»;

- 6) вибір вчителем на початку вивчення курсу дискусійних тем з історії;
- 7) визначення місця дискусії у структурі відповідних типів уроків (комбінований, лекція, семінар, лабораторно-практичні заняття, узагальнення, вивчення нового матеріалу, урок-диспут).

Планування вчителем дискусій, що відбувається на початку навчального року, може здійснюватися, наприклад, за такою схемою:

Орієнтовні питання для дискусії в 7 класі з курсу «Історія України»

Назва предмета	Клас	Тема уроку	Предмет дискусії	Орієнтовна постановка питань вчителем
1	2	3	4	5
Історія України	7	Політична роздробленість Київської Русі	Причини політичної роздробленості Київської Русі	1. Що б ви відповіли своєму співрозмовникові, який зазначив, що політичної роздробленості Київської Русі не було? 2. Історики вважають, що причинами політичної роздробленості були: а) користолюбність князів; б) велика територія країни; в) вплив зовнішньополітичних факторів. Визначте свою точку зору. Можете назвати власний варіант відповіді

1	2	3	4	5
				3. Як правило, період феодальної роздробленості для економічного, політичного та культурного розвитку Київської Русі характеризується негативно. Чи погоджуєтесь ви з такою точкою зору? Чому? Аргументуйте свою відповідь

Орієнтовні питання для дискусії в 11-му класі з курсу всесвітньої історії

Назва предмета	Клас	Тема уроку	Предмет дискусії	Орієнтовна постановка питань вчителем
Всесвітня історія	11	Початок Другої світової війни	Причини і характер Другої світової війни	Історики вважають, що у розв'язуванні Другої світової війни: а) винен Гітлер; б) винен Сталін; в) боротьба між Сталіним і Гітлером; г) дайте власний варіант відповіді

Проблема, що виноситься на дискусійне обговорення, може містити елемент конфлікту. Наприклад, у 9-му класі при вивченні теми «Повстання декабристів» може бути поставлене питання: «Чи вважаєте ви, що виступ декабристів було зроблено даремно?»

Контroversійність може бути використана і при вивченні інших тем. Наприклад, при вивченні теми «Кримська війна» може бути сформульоване питання із запропонованими зразками відповідей: «Росія програла Кримську війну. Причинами поразки імперії були:

- 1) Наявність абсолютної монархії.
- 2) Бездарність загального керівництва військами.
- 3) Феодально-кріпосницька система Росії.
- 4) Казнокрадство.
- 5) Переваги англо-франко-турецьких військ над російською армією».

Темою для дискусії може стати вислів, запропонований учням: «Не російський народ, а російське самодержавство зазнало поразки в цій війні».

Цікаві можливості для проведення дискусії відкриваються при вивченні теми «Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького

1648–1654 рр.». Учням можна запропонувати історичну проблему: «До яких наслідків призвело укладання українсько-російського договору 1654 р. стало:

- 1) возз'єднання України з Росією.
- 2) створення федерації чи конфедерації з Росією.
- 3) входження України до складу Росії.
- 4) укладання військово-політичного союзу України і Росії.
- 5) власний варіант відповіді.

При підготовці великої дискусії історичну проблему потрібно визначити заздалегідь, щоб майбутні учасники дискусії могли з нею ознайомитись, дібрати необхідну літературу, історичні документи, цитати, афоризми, в яких містяться різні погляди щодо порушеної угоди. Вчителі-практики радять провести з учнями попереднє обговорення майбутньої дискусії для того, щоб разом з учнями скласти перелік дискусійних питань. Наприклад, при вивченні теми в 11-му класі «Друга світова війна 1939–1945 рр.» найбільш актуальними для дискусії учні назвали такі проблеми:

- 1) Причини і характер Другої світової війни.
- 2) Яка із назв найбільше відповідає історичній реальності у визначенні характеру війни для українського народу:
 - а) Друга світова;
 - б) радянсько-німецька;
 - в) Велика Вітчизняна війна?
- 3) Історичне значення перемоги над нацизмом.
- 4) Внесок українського народу в перемогу над нацистською Німеччиною.

Всі чотири питання тісно пов'язані зі змістовою стороною історії України та всесвітньою історією, а також з морально-етичною проблематикою.

Дискусія може відбуватись у формі фронтальної бесіди та в процесі групової роботи груп. Так, методисти рекомендують створювати групи учнів, що складаються з 4–6 чоловік, причому кожен з них повинен відігравати свою роль у роботі групи:

- 1) доповідач — робить основний виступ;
- 2) співдоповідач — підтримує основну доповідь, позицію групи;
- 3) аналітик-ерудит — носій різної інформації;
- 4) критик — проводить критичний аналіз виступів опонентів;
- 5) генератор ідей — висуває нові ідеї та думки;
- 6) секретар — фіксує основні моменти дискусії, підбиває підсумки роботи групи.

Розподіл ролей має умовний характер і не заважає всім членам групи підтримувати участь у дискусії, виконуючи інші ролі.

Для учасників дискусії методистами розроблена певна пам'ятка для учнів:

1. Перш ніж брати слово, чітко визнач свою позицію.
2. Подумай, чи правильно ти розумієш суть проблеми.
3. Висловлюючи свою позицію, спирайся на беззаперечні факти і документи.
4. Мова виступу повинна бути чіткою, логічною, послідовною, емоційною.
5. Намагайся довести свою думку, не перекручуючи виступ своїх опонентів.
6. Будь толерантним і поважай думку інших учнів.
7. Якщо думка твого опонента правильна, знайди мужність це визнати.
8. Завершуючи виступ, підбий підсумки, сформулуй висновки.

Для того, щоб дискусія пройшла успішно, обов'язково потрібно вжити таких важливих заходів з її підготовки:

- а) прийняти регламент;
- б) визначити послідовність виступів;
- в) обрати учнівське журі, яке б відповідало за хід і дотримання правил дискусії.

У процесі дискусії вчитель виступає як арбітр чи організатор заходу. Він не зупиняє учнів, не втручається в зміст дискусії, але в кінці обов'язково підбиває її підсумки, звертаючи особливу увагу на змістовність, доказовість, аргументованість, мовлення та ораторське мистецтво учнів. Учитель наголошує на актуальності питань, що були винесені для обговорення в учнівському колективі, дає загальну оцінку дискусії та характеристику учням, що брали в ній участь, а також окремо підсумовує роботу кожної групи.

При оцінці учнів вчитель повинен звернути увагу на конкретні знання школярів, на повноту аргументації, широту ерудиції, специфічні уміння вести дискусію. Оцінювання роботи учнів під час дискусії може проводитись за трьома варіантами:

- а) оцінюється робота творчої учнівської групи в цілому;
- б) оцінюється робота кожного учасника дискусії окремо;
- в) виставлення оцінок учні здійснюють самостійно.

Відповідно до вікових особливостей учнів, історичного курсу та класу вчитель практично реалізує теоретичні умови дискусії. Наприклад, при вивченні історії України та всесвітньої історії в 7 класі він виносить на дискусію питання, пов'язані з боротьбою Давньої Русі з монголо-татарами. Існують основні точки зору на цю проблему:

- 1) Монголо-татарське ярмо було трагічним суспільним лихом для Давньої Русі (повне розорення країни, поневолення її чужинцями, занепад економічного життя і культури, величезні людські втрати);

- 2) середньовічна Русь була лише васалом Золотої Орди, тому залежність від татар була незначною (візити князів до татарських ханів, отримання ярлика на правління князівством, подарунки хану та його підлеглим, данина тощо).

У ході подальшого вивчення курсу елементи дискусії можуть бути ускладнені включенням трьох наукових проблем:

- 1) Литовсько-руська держава була своєрідним продовженням Київської Русі тільки за нових історичних умов.
- 2) Литовсько-руська держава була федерацією чи конфедерацією народів Литви, України, Білорусі.
- 3) Литовсько-руська держава була тимчасовим державним утворенням. Автономія України з часом буде ліквідована литовськими феодалами.

Існує ще один варіант дискусії, коли вчитель може залучити до неї учнів, обговорюючи історичну постать, наприклад, гетьмана Б. Хмельницького. Щоб активізувати діяльність учнів під час проведення дискусії, він заздалегідь визначає ключові питання і вузлові моменти теми. Окреслити рамки дискусії може один із кращих учнів, який одержав завдання від вчителя і готує свій виступ за таким планом:

1. Доба Б. Хмельницького.
2. Історичні завдання, що стояли перед українським козацтвом та українським народом.
3. Розстановка політичних сил напередодні Визвольної війни (Польща, Росія, Туреччина, Кримське ханство).
4. Засоби, за допомогою яких Б. Хмельницький намагався здобути українську державність.
5. Моє ставлення до постаті Б. Хмельницького.

Після виступу за вищевказаним планом учитель може запропонувати обговорити такі питання:

1. Гетьман Б. Хмельницький був виразником ідей всього українського козацтва та українського народу?
2. Як ви думаєте, чи ставив питання про створення української держави гетьман Б. Хмельницький на початку Визвольної війни?
3. Чи правильним був остаточний вибір Б. Хмельницького на користь Московської держави?

Обміну думками про Богдана Хмельницького, його діяльність та особисті якості сприяє спеціально створена на уроці ситуація. Вчитель пропонує восьмикласникам кілька висловів про нього і ставить завдання — зробити

висновок, який з цих висловів їм здається найбільш історично виправданим. Свою точку зору потрібно обґрунтувати.

1. В. Липинський. «Ми забули вже, що з нації нашої вийшов один з найбільш геніальних державних мужів Східної Європи, який для України зробив більше, ніж слушно прозваний «Великим» Петро зробив у п'ятдесят літ пізніше для Московщини».
2. П. Куліш. «Вся Хмельниччина — один руйнівний вибух темних соціальних сил, викликаний купкою егоїстів-авантюристів, котрим народні маси послужили «гарматним м'ясом». Хмельницький наш цвітучий край обернув на пустелю, засипану попелом і засіяну кістками наших предків».

Щоб посилити елемент дискусії, вчитель може запропонувати учням питання:

1. Чому сучасники порівнювали Б. Хмельницького з Петром Великим чи Олівером Кромвелем?
2. Чи доречні ці порівняння?
3. Згадайте, чому Олівер Кромвель та Петро Великий увійшли у світову історію.
4. Якими вони сприймаються в сучасній українській історії?

Щоб надати дискусії емоційного забарвлення, вчитель може використати для коментарів і поетичні рядки.

«Будь славен вовіки, о муже ізбранне,
Вольности отче, герою Богдане».

Г. Сковорода про Б. Хмельницького

Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала —
У колиці задушила,
Під серцем приспала.

Т. Шевченко

Групова дискусія має відбуватись за таким сценарієм:

1. Вступне слово вчителя. Окреслення предмета дискусії.
2. Представлення груп і журі.

3. Виступ доповідача і співдоповідача кожної з груп.
4. Представники груп зупиняються на позитивних сторонах виступів своїх однокласників.
5. Критичні зауваження щодо виступів представників інших груп.
6. Захист своїх позицій та ідей кожною з груп.
7. Підбиття підсумків виступу представниками груп.
8. Виступ журі.
9. Підбиття підсумків дискусії вчителем.

Щоб посилити напругу дискусії, вчитель може запропонувати кожній з учнівських груп завдання, до яких вони спеціально не готувались. Так, при вивченні теми «Центральна Рада» групи отримують такі питання:

- *1-а група.* Що б ви відповіли своєму співрозмовнику, який би зробив висновок про те, що соціалістичний характер Центральної Ради не сприяв успіху української революції 1917–1920 рр.?
- *2-а група.* Що б ви відповіли своєму співрозмовнику, який би зробив такий висновок: «Незважаючи на помилки у зовнішній і внутрішній політиці, Центральна Рада започаткувала великий історичний шлях України на початку ХХ ст. до свободи і незалежності»?
- *3-я група.* Що б ви відповіли своєму співрозмовнику, який би зробив такий висновок: «Центральна Рада виявилась політично нездатною вирішувати найважливіші питання української державності»?

Групова дискусія може відбутись і за іншим сценарієм, наприклад, сценарієм рольової гри. При вивченні теми про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства вчитель визначає два табори таємного товариства: Т. Шевченка. та М. Костомарова. Учням пропонується: «Кожний з цих таборів вважав за необхідне змінити політичну, соціально-економічну та духовну ситуацію в Україні. Але шляхи до оновленої України в обох видатних українців були різними. Приблизниками якого політичного табору були б ви? Свою позицію аргументуйте».

Групова дискусія може відбутись у формі «круглого столу». На розсуд його учасників може бути винесена важлива та суперечлива наукова проблема. За одним варіантом всі учні можуть брати участь у дискусії «за круглим столом», в іншому випадку (де клас є «слабкішим») дискусію «за круглим столом» ведуть найкращі учні, інші — висловлюють свої враження від їх виступів.

Важливим елементом для проведення уроків-дискусій є використання наочності, технічних засобів навчання. Виступи учнів, які використовують історичні карти, схеми, діаграми, різноманітні ілюстративні матеріали, безумовно, актуалізують їхню позицію, роблять її аргументованою і логічною.

Наявність комп'ютерної техніки та інтерактивних дошок надає дискусії важливого емоційного забарвлення.

На наш погляд, досить цікавою може бути дискусія в 11-х класах на тему «Глобальні проблеми людства». Майбутні випускники одержали знання з основ найважливіших наук. Це дасть їм можливість виступити в ролі різноманітних «експертів» військових, політичних, економічних проблем, а також у ролі демографів, екологів, медиків. Органічно впишуться в таку дискусію «технократи» та «зелені». Можна передбачити експертну оцінку «теолога». Фахова експертиза та спроба наукового прогнозу є найважливішими критеріями цієї міжпредметної дискусії. Тому вчитель повинен підготувати експертний виступ учнів за таким планом:

1. Проблема та її суть.
2. Причини виникнення проблеми.
3. Можливі шляхи подолання цієї проблеми.
4. Прогноз на майбутнє.

Дискусія на уроці історії залишається важливим елементом формування творчої особистості учнів, сприяє виникненню й розвитку у них інтересу до навчання, особистісних мотивацій до одержання нових знань.

Розділ 4

НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ УРОКУ ІСТОРІЇ

Усім нам відомі основні принципи проведення класичних традиційних уроків. Але часто їх ефективність бажає бути кращою. Нові часи поставили нові питання. Змінюється суспільство, змінюється й ставлення до предметів, що вивчаються. Історія в цьому плані найбільш схильна до змін. Зріс обсяг інформації, що вивчається, розширилася джерелознавча база. У суспільстві, пресі, на телебаченні, в підручниках пропонують різні точки зору на одні й ті самі події. У зв'язку з цим постає питання: чи здатна дитина запам'ятати й засвоїти цей величезний масив інформації? Сьогодні багато хто шукає шляхи, які сприяли б підвищенню ефективності навчання.

Педагогів, які прагнуть досягти успіху на педагогічній ниві, постійно хвилює проблема, як зробити так, щоб усім було цікаво на уроці, щоб усі були залучені до навчального процесу, щоб не залишилося жодного байду-жого учня.

А чи можна уникнути формального ставлення до вивчення історії? Як за допомогою історії розвинути особистість учня, його творче мислення, уміння аналізувати минуле і сьогодення, робити власні висновки і мати на все власну точку зору?

Будь-який урок необхідно розробляти як особливий, прагнучи розкрити яскраві, барвисті, образні живі сторінки історії, щоб у дітей виникло прагнення дізнатися щось нове, а, йдучи з уроку, вони захотіли б знайти продовження почутого в додатковій літературі і на наступний урок прийшли також з бажанням та інтересом.

Нестандартний урок вимагає від учителя великої підготовчої роботи. Це не просто відлагоджена і продумана система прийомів і методів навчання, це система взаємовідносин учителя та учнів як учасників процесу пізнання навколишнього світу, де вчитель — координатор, а діти — згуртований творчий колектив, який перебуває у постійному пошуку, і тому функція вчителя — координувати та направляти творчий потік дитячої пізнавальної діяльності.

Нетрадиційні уроки з історії

Урок-характеристика: «Ярослав Мудрий як особа, державний та політичний діяч», «Олександр Македонський — політичний портрет», «Володимир Антонович — український історик», «Тарас Шевченко: погляд сучасників» та інші.

Урок мужності: «Навіки в пам'яті України», «Велика Вітчизняна війна — героїчний подвиг співвітчизників».

Урок-екскурсія: «Київська старовина», «Шляхами давніх слов'ян», «Шедеври епохи Ренесансу» та інші.

Урок — ділова гра: «Оборона Києва від монголо-татарського війська», «На засіданні Малої ради 4 грудня 1917 р. Ультиматум», «У штабі Київського військового округу напередодні відступу з Києва. 1941 р.», «Ялтинська конференція та її рішення».

Урок-дослідження: «Побут і традиції східних слов'ян у II—IV ст.», «Державотворчий процес на українських землях у XVII ст.».

Бінарний урок: «Роль особи в культурі Давньої Русі», «Історія епохи Відродження», «Релігійні вірування у Давньому Вавилоні», «Процес державотворення у Давньому Єгипті» та інші.

Урок-роздум, урок-дискусія: «Значення Київської Русі у державотворчому процесі України», «Укладена комісія Катерини II — спроба відмінити кріпосне право чи показати себе освіченою імператрицею?», «Значення руху Опору в СРСР під час Другої світової війни. Аргументи “за” та “проти”».

Творчі уроки рольових ігор

Урок-спектакль: «Хрещення киян», «Суд над Жанною Д'Арк», «У цеховій майстерні середньовічного міста».

Урок-подорож: «Подорож фортецями та замками Волині», «Подорож до Давнього Китаю» та інші.

Урок-телепередача: «Історичний калейдоскоп», «Машина часу», «Великі та знамениті», «Роль особи в історії» та інші.

Маючи на озброєнні нетрадиційні уроки, використовувати їх часто немає потреби. Такі уроки потрібні в основному для того, щоб активізувати й підтримати інтерес учнів до предмета, розвивати інтелектуальні уміння дітей та їхні здібності.

Нетрадиційні уроки базуються на особистісно-орієнтованому підході до кожного учня. Під час таких уроків школяреві надається можливість реалізувати та вдосконалити власні здібності. Серед них: складання таблиць, опорних схем та конспектів; робота зі словниками дат та енциклопедіями з історії; складання кросвордів та ребусів і ломиголовок; підготовка і публічний захист реферату; рольова і дидактична гра; ілюстрування якоїсь історичної події чи явища; вміння використовувати технічні засоби навчання та інше.

Усі ці нетрадиційні форми та прийоми на уроках історії необхідно використовувати для всебічного розвитку дитини та активізації її пізнавальної діяльності, розкриття здібностей, позитивного емоційного поля, яке сприяє процесу запам'ятовування, розвиває пам'ять. Саме за таких умов більшість учнів починають працювати, вони самостійно шукають відповіді на запитання, формують власний погляд на відомі факти і явища, встановлюють зв'язки, виявляють спільне та відмінне, чим поглиблюють вже існуючі знання.

Таким чином, у діловій грі учні отримують можливість глибше вивчити матеріал, повторюючи його в різних формах з обов'язковим використанням наочності. Учитель-професіонал створює таке освітнє середовище, де учень може самостійно пізнати представлену йому історичну подію чи історичне явище. Таке середовище допомагає реалізуватися й учням, що мають різні рівні знань, активізує їхню пізнавальну діяльність.

Моделювання ситуацій на уроках історії також є дієвим засобом виховання і навчання історії. Саме на таких уроках, де активно використовується здатність учнів уявляти, переноситись у той чи інший період історичного часу, формується історичний світогляд. Все це підвищує виховний та якісний аспекти навчання.

Як зразок пропонуємо розглянути урок у 7 класі з курсу всесвітньої історії періоду Середніх віків.

УРОК-КОНКУРС

ТЕМА. ПОДОРОЖ ДО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА

Мета: закріпити й повторити знання, отримані протягом вивчення історії Середніх віків.

Обладнання уроку: настінні карти; картки, таблички для конкурсних ігор; конверти з питаннями; стіл, розділений на сектори; рухлива куля зі стрілкою.

Примітка: Урок моделюється як ділова гра за зразком телепередач КВК та «Що? Де? Коли?». Клас ділиться на дві команди, очолювані капітанами.

1. Конкурс «Вітання команд»

Домашнє завдання.

Команди представляють середньовічне місто, з якого вони прибули (наприклад: Магдебург, Венеція, Генуя, Париж та інші).

2. Конкурс-розминка

Ділова гра «Обери картину» проходить у формі естафети. Учасники команд по черзі підходять до дошки і знімають з неї картину — репродукцію відомого художника Середньовіччя, називають її. На зворотному боці картки написані поняття, терміни, дати, імена, на які команди дають відповіді. Через декілька хвилин підраховується кількість правильних відповідей і визначається переможець.

У ході ділової гри «Визнач, які ремесла були найбільш популярними у цьому місті» представникам команд пропонують розглянути характерні особливості країни, де знаходиться це місто, а потім підібрати з числа розташованих на столах предмети, які могли виготовити ремісники у цих містах.

3. Конкурс капітанів

Капітанам пропонується підібрати і назвати розміщені на дошці твори мистецтва одного середньовічного майстра. За цей конкурс команда теж отримує додаткові бали.

4. Конкурс «Що? Де? Коли?»

Команди по черзі сідають за ігровий стіл. Перемагає та команда, яка правильно і найповніше відповість на більшу кількість питань. У паузах можна провести огляд художньої літератури і науково-популярних книг з історії середніх віків, представлених на виставці в класі. Нижче наводяться можливі питання для гри.

Питання до конкурсу

1. Поміркуйте, кому належать слова:
«Дійсно благородна людина не народжується з великою душею, але робить її такою своїми добрими справами».
2. Чому жителі середньовічних міст вимушені були вести боротьбу із сеньйорами?
3. Поясніть прислів'я: «Міське повітря робить людину вільною».
4. Яке значення має сьогодні слово «шедевр»? Чи існує щось спільне між сучасним «шедевром» і «шедевром» середньовічного майстра?
5. Уявіть, що ви король середньовічної держави і вам необхідно здобути прихильність та підтримку городян у боротьбі проти феодалів конкретного міста. Якими б були ваші дії?
6. Які міста першими отримали Магдебурзьке право?

У кінці уроку підбиваються підсумки, визначається команда-переможець, оцінюється робота учнів, учитель коментує роботу кожної команди та пояснює, чому поставлені ті чи інші оцінки. Кращі учасники команд нагороджуються.

Сучасна школа повинна не тільки сформувати в учнів певний набір знань, але й спонукати їх до самоосвіти, реалізації своїх здібностей. Необхідною умовою розвитку цих процесів, на нашу думку, є активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Нетрадиційні форми уроку можна розглядати як одну із форм активно-го навчання. Ця спроба дозволяє реалізувати на практиці всі принципи навчання з використанням різних засобів і методів навчання, підвищити ефективність навчання.

Для учнів нетрадиційний урок — це інший стиль спілкування, позитивні емоції, відчуття себе в новій якості, що породжує нові обов'язки і відповідальність.

Такий урок дає можливість розвивати свої творчі здібності й особисті якості, оцінити роль знань і застосувати їх на практиці, відчути взаємозв'язок різних наук.

Нетрадиційні форми проведення уроків дають можливість не тільки підвищити інтерес учнів до предмета, а й сприяють розвитку їх творчої самостійності, навчають роботи з різними, навіть незвичними джерелами знань.

Сама організація такого уроку підводить учнів до необхідності творчої оцінки явищ, що вивчаються, особливо результатів діяльності людини, тобто сприяє виробленню певного позитивного ставлення до природи.

Під час проведення таких уроків складаються сприятливі умови для розвитку умінь і здібностей швидкого мислення, викладу коротких, але точних висновків.

Нетрадиційні уроки надзвичайно цікаві й для самих учнів. Інтерес до роботи викликається і незвичайною формою проведення уроку, завдяки чому змінюється характер уроку, поживається думка.

Нетрадиційні форми уроків містять необмежені можливості, вони дозволяють уникнути перевантаження учнів домашніми завданнями шляхом використання різних способів оволодіння новим матеріалом на уроці.

Як приклад нетрадиційних уроків можна навести такі.

Уроки формування нових знань:

- уроки-експедиції (подорожі);
- уроки-дослідження;
- уроки-інсценування;
- навчальні конференції («прес-конференції»);
- інтегровані уроки.

Уроки навчання умінь і навичок:

- практикуми;
- творчі практичні роботи;

- уроки-діалоги і семінари;
- уроки з рольовою, діловою грою.

Уроки повторення й узагальнення знань, закріплення умінь:

- семінари;
- повторювально-узагальнюючі диспути;
- ігрові КВК;
- «Що? Де? Коли?»;
- «Поле чудес», «Щасливий випадок»;
- уроки-консультації;
- уроки-конкурси;
- уроки-змагання.

Уроки перевірки й обліку знань і умінь:

- залікові вікторини;
- конкурси;
- огляд знань;
- захист творчих робіт, проектів;
- творчі;
- звіти.

Уроки з ігровим елементами та елементами моделювання:

- ділова гра, яка може тривати весь урок або протягом декількох занять;
- дидактична гра;
- логічна гра;
- рольові ігри на уроці (інсценування);
- організація навчального процесу з використанням ігрових завдань (урок-змагання, урок-конкурс, урок-подорож, урок-КВК);
- ігрова організація навчального процесу з використанням завдань, які звичайно пропонуються на традиційному уроці («Знайди помилку», «Постав правильно питання», «Що в коробочці лежить?» та ін.);
- використання гри на певному етапі уроку (початок, середина, кінець; знайомство з новим матеріалом, закріплення знань, умінь, навичок, повторення й систематизація вивченого); ігровий момент уроку: ребуси, кросворди, шаради та ін.

Розділ 5

МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД ІНТЕГРАЦІЇ ЗНАНЬ УЧНІВ

Формування нового типу особистості вимагає переходу школи від інформаційної до діяльничної моделі навчання. Діяльність учня виступає основним фактором її розвитку.

У зв'язку з цим постає проблема застосування таких методів навчання, які б забезпечували самостійну пізнавальну діяльність учнів, відповідали б базовим потребам. Згідно з концепцією Дж. Дьюї, пізнавальною діяльністю дитини керують чотири потяги — до дослідництва і висновків, до конструювання, до комунікації та художнього вираження образів дійсності, почуттів. Ці базові потреби задовольняються в курсі історії України та всесвітньої історії через метод моделювання. Модель, вигадка, гіпотеза виступають продуктом діяльності, в якому дитина відтворює свій образ явищ та предметів. Вона моделює створену в її свідомості картину світу, встановлює зв'язки між явищами та об'єктами подій, виявляє власне ставлення до них.

Використання технології моделювання допомагає створити умови, необхідні для реалізації індивідуальності кожного учня. Цей метод дає можливість учневі спробувати себе в різних видах діяльності, набути вмінь, які стали б основою самопізнання, виявлення і розвитку творчого потенціалу. Використання цього методу допомагає вирішити одну з найважливіших проблем сучасної освіти — формування цілісної свідомості особистості.

Формування цілісної свідомості тісно пов'язане з умінням інтегрувати (синтезувати) знання. У процесі навчання широко використовуються різні способи впорядкування знань, до них можна віднести й метод моделювання, який застосовується на звичайних уроках. Створюючи модель, учень встановлює структуру (будову) об'єкта, його внутрішні зв'язки, розглядає об'єкт у розвитку. В процесі моделювання учень інтегрує, об'єднує знання в цілісність, систему.

Створюючи модель історичної події чи явища, учень виявляє своє прагнення пізнати історичний процес в цілому. Проаналізувати ж результати спеціальних досліджень та спостережень, виявляти своє ставлення до історичної події, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами та явищами вчить робота над вигаданою моделлю. Психологи доводять, що в учнів осягнення дійсності йде через уявлення. Перш ніж навчитися

глибоко проникати в сутність причинно-наслідкових зв'язків навколишнього світу, людина в дитинстві повинна пройти період мислень.

Процес мислення починається там, де є місце подиву, де народжується запитання. Працюючи над створенням моделі, вчитель навчає учня бачити незнайоме в добре знайомому, показує об'єкт так, щоб дитина здивувалася тому, що по-новому відкривалося для неї. Учні повинні навчатися розглядати предмети, виділяти характерні ознаки та властивості, порівнювати. Свої знання про предмет учні переносять на модель. Моделлю може бути як уявна подія, гіпотеза, так і гра.

Гра виступає як специфічна форма пізнання, вона завжди спрямована у майбутнє, бо в ній моделюються якісь життєві ситуації, необхідні особистості для виконання соціальних, професійних, творчих функцій.

У грі пізнавальне завдання постає перед учнями у вигляді ігрової задачі, яка природно залучає учнів до активізації розумових процесів. А це є однією з причин успішного розвитку мислення, бо навчальна задача сприймається учнями на позитивно-емоційній основі, тож виступає для кожного як самостійно обрана.

У процесі викладання історії дедалі важливішу роль починають відігравати ділові ігри. Гра — один із видів діяльності людини, яка є найстарішою і, можливо, найбільш універсальною формою навчання всіх. Навіть дорослі люди нерідко «програють» найвідповідальніші ситуації своєї діяльності. До гри ми звертаємося, наприклад, коли плануємо важливу розмову, яка має відбутися, чи коли аналізуємо причини будь-якої життєвої невдачі.

Гра — це «дитина праці». Дитина, спостерігаючи за діяльністю дорослих, переносить її у гру. Потреба дитини діяти та чинити, як дорослий, не завжди задовольняється. Граючи, дитина бере на себе соціальну функцію дорослого та відтворює її у власних діях.

Рольова гра є особливою формою моделювання учнем міжособистісних відносин. Завдяки їй відбувається розвиток розумової діяльності учнів, формування уявлень, гра допомагає учням краще орієнтуватися у вчинках та мотивах діяльності.

Гра за правилами — вид колективної чи парної гри, в якій дії учасників регламентовані попередньо сформульованими правилами. Дані ігри діляться на інтелектуальні та рухомі.

Пізнавальні, дидактичні ігри відповідають загальному психічному розвитку учня, його пізнавальним здібностям.

Щоб продемонструвати, як технологія моделювання використовується у курсі історії України, пропонуємо розробку одного із уроків.

Для прикладу можна взяти хоча б урок у формі «Засідання Асамблеї ООН». Діти мають уявити себе у ролі дорослих, які вирішують глобальні

питання, що стосуються не лише нашого суспільства, а й усього світу. Вони мають виступити у ролі представників радянського уряду, представників світового товариства, і, що найбільш важко, у ролі експертів. Погодьтеся, стати на позиції тодішнього радянського уряду досить важко навіть вченим-історикам. Для цього необхідно знати політику Комуністичної партії з цього питання, ідею, яку несли більшовики, і вміти відстоювати їх позицію та інтереси.

Для того, щоб представляти інші країни світу, необхідно знати їх ставлення до СРСР, суспільно-політичний устрій тієї чи іншої держави та пріоритети у зовнішній політиці. На таких уроках краще засвоїти навчальний матеріал допомагає дитяча уява у поєднанні з опорними знаннями.

УРОК

ТЕМА. МИСТЕЦТВО ВИСОКОГО ВІДРОЖЕННЯ (8 клас)

Мета: познайомити учнів з особливостями мистецтва Високого Відродження, з діяльністю відомих європейських художників та скульпторів; розвивати інтерес до середньовічного мистецтва Західної Європи; виховувати шанобливе ставлення до культурної спадщини інших народів.

Завдання: розкрити умови, з яких розвивалося мистецтво Західної Європи у XVI — першої половини XVII ст., визначити характерні ознаки мистецтва та його значення.

Обладнання: копії репродукцій Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Донато Бранте, Джорджоне, Тиціана та зображень скульптурних творів Мікеланджело та інших; аудіозаписи мелодії, виконаної на середньовічному клавесині; предмети чи макети предметів, які використовувалися у майстерні середньовічного художника чи скульптора (незакінчені полотна, пензлі, палітра з фарбою, канделябри зі свічками, книги, перо та інше); малюнки із зображенням середньовічного міста; схеми; підручник з історії Середніх віків, хрестоматія, спогади і вірші про таланти відомих митців; одяг учителя в стилі середньовічного художника.

План уроку

1. Відтворення моделі майстерні голандського художника другої половини XVII ст.
2. Знайомство з мистецтвом XVI — першої половини XVII ст.
3. Гра у підмайстра.
4. Закріплення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

Головне завдання вчителя — створити відповідний настрій в учнів та викликати в них справжній інтерес до мистецтва Високого Відродження. Тому, перш ніж діти увійдуть до класу, необхідно відтворити модель майстерні художника: по периметру навчального кабінета розташовуються картини (копії), канделябри зі свічками, аркуші пергаменту, книги, пір'я та інші предмети, які могли бути у майстерні. Більшість картин вкриті легкою марлею (павутинням). Учні супроводжує старовинна мелодія, що виконується на клавесині та флейті (музичних інструментах цієї епохи).

Учитель в одязі художника стоїть біля мольберта і вдає, що малює картину. На цьому уроці він виконує роль голландського митця, до якого завдяки машині часу завітали учні.

Створивши необхідний настрій, учитель може починати урок: вітає дітей у своїй майстерні, знайомиться.

Познайомившись, художник (учитель) розповідає про себе і про те, що колись, коли він був зовсім юним і мав честь навчатися в Італії у відомого художника Леонардо да Вінчі, картини якого знаходяться тут, у його майстерні. Учитель розповідає про Леонардо да Вінчі та інших художників, їхні твори та умови, за яких вони працювали.

Учитель. У XVI ст. в Італії ренесансне мистецтво вступило у фазу найвищого розквіту, заснованого на традиціях гуманістичної культури. І водночас, як засвідчують майстри Високого Відродження, митці прагнули досягти у своїх творах гармонійного поєднання різних моментів тогочасної дійсності.

Формування мистецтва Високого Відродження почалося в кінці XV ст. у Флоренції. Його найбільш визначним представником був Леонардо да Вінчі — художник-учений, живописець, який уславився своїми досягненнями в архітектурі і скульптурі, математиці, природних дослідженнях, механіці, винахідництві.

Учитель звертає увагу на праці Леонардо да Вінчі і пропонує учням розповісти, що зображено на них.

— Він був дослідником і новатором і залишив помітний слід в історії науки і техніки, багато в чому випередивши свій час. Від самого початку своєї творчої діяльності Леонардо проявляв значний інтерес до психологічних рішень, прагнув до лаконічності та узагальнення, просторового розташування і об'ємності форм. Велику увагу приділяв художник розробці перспективної побудови. У залишених ним замітках про живопис міститься багато відомостей з анатомії, перспективи, взаємодії кольорів. Теоретичні праці Леонардо не були опубліковані за його життя, але більшість ідей мит-

ця здобули популярність і вплинули на творчість цілого ряду художників (під час розповіді вчитель показує креслення, зроблені самим Леонардо).

Інший відомий художник Високого Відродження — Рафаель. Він узагальнив художні пошуки своїх попередників, досягнувши довершеності при написанні полотен із зображенням Діви Марії та маленького Ісуса. Творчість Рафаеля багато в чому суголосна з творчістю його великих сучасників — Леонардо да Вінчі і Мікеланджело. Мікеланджело у своїй творчості зобразив глибокі суперечності тогочасної дійсності, відтворив тривогу і передчуття майбутніх катастроф.

Під час розповіді учитель показує картини і пропонує учням розповісти, що зображено на них.

Венеціанська художня школа посідала в італійському мистецтві XVI ст. особливе місце. Тут біля витоків Високого Відродження стояв Джорджоне. У своїй творчості він прагнув ритму і гармонійної єдності, натхненності і психологічної виразності образів, основним мотивом його картин була єдність людини і природи. Справу Джорджоне продовжив Тиціан, роботи якого перейняті радісним відчуттям від споглядання навколишнього світу. У його творчості велике значення надається колористиці, грі відтінків. Велике місце у творчості Тиціана посідають портрети, на яких митець прагнув перш за все відтворити духовний світ людини. Тиціан застосував нові прийоми живопису, що мали значний вплив на розвиток європейського мистецтва.

Література Високого Відродження характеризується розквітом героїчної поеми (Л. Пульчі в Італії, Л. Камоенса — в Іспанії), в центрі якої — людина, народжена для великих справ. У Франції період Високого Відродження представлений творчістю Франсуа Рабле. У його творі «Гаргантюа і Пантагрюель» у філософсько-комічній формі всебічно зображено тогочасне суспільство, чий мізерні ідеали автор піддає нищівній критиці.

Учитель просить учнів зачитати фрагменти згаданих ним творів і прокоментувати їх.

— У музиці періоду Високого Відродження з'являються нові жанри — мадригал, шансон, вільянсіко; набуває самостійності інструментальна музика — канцони, ричеркари, імпровізаційні п'єси — прелюдії, фантазії, токкати. Відбувається формування національних музичних шкіл — нідерландської (Жоскен Дебре, Гійом Дюфаї), італійської (Палестрина, Дезуальдо), французької (К. Жанекен), німецької, англійської, іспанської та ін.

Під час розповіді вчителя тихо звучать середньовічні мелодії, що виконуються на клавесині та флейті.

Учитель пропонує учням гру, де бажаючи зіграють роль підмайстрів і будуть допомагати йому створювати картину. Бажаючим одразу дається

завдання: підготувати до роботи мольберт, фарби, очистити й підготувати палітру, підібрати необхідні пензлі та інше. Кожен, хто виконує ту чи іншу роботу, має розказати, з чого виготовлялися предмети і матеріали, як саме їх використовували.

У кінці гри інші учні мають визначити кращого підмайстра і дати йому завдання намалювати власну картину (за бажанням учень може писати картину до кінця уроку, а потім поділитися з усіма своїм задумом).

Учитель нагадає учням, що час повертатися додому.

Для закріплення матеріалу він пропонує виконати завдання з вивченої теми — заповнити таблицю «Живопис Високого Відродження».

Назва твору	Художник
«Дама з горностаєм»	
«Сикстинська Мадонна»	
«Мона Ліза»	
«Спляча Венера»	
«Бахус і Аріадна»	
«Мадонна у кріслі»	
«Динарій кесаря»	

Усне закріплення матеріалу

- 1) Назвіть умови, за яких розвивалося мистецтво Високого Відродження.
- 2) Назвіть характерні ознаки портретного живопису доби Високого Відродження.
- 3) Як вплинуло мистецтво Високого Відродження на подальший розвиток мистецтва у Європі?
- 4) Чим відрізнялося мистецтво періоду Високого Відродження від попереднього Раннього Відродження?

Висновки учитель робить разом з учнями.

Учитель. Таким чином, мистецтво епохи Відродження якнайповніше виражало ідеал гармонійного світу і місце людини в ньому.

У цей період на перший план виходить живопис, відтіснивши архітектуру та скульптуру. Це пояснюється тим, що у живопису було більше можливостей відтворити реальний світ, його красу, багатство й розмаїття.

Характерна ознака культури Відродження — тісний зв'язок науки і мистецтва. Художники, прагнучи якнайповніше відтворити природні форми зображуваних предметів та явищ, звертаються до наукового знання. Виробляється нова система художнього бачення світу. Митці Відродження розробляють принципи лінійної перспективи. Це відкриття допомогло

розширити коло зображуваного, включити в живописний простір пейзаж, архітектуру, перетворивши картину на своєрідне вікно у світ.

В епоху Відродження зароджуються й розвиваються нові стилі та напрями, які багато в чому визначили подальший розвиток культури.

У кінці уроку вчитель виставляє учням оцінки з урахуванням творчого аспекту за участь у грі.

Домашнє завдання: повторити матеріал теми за підручником і спробувати намалювати реалістичний портрет близької людини чи друга.

УРОК

ТЕМА. ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ. ГЕРБ. ПРАПОР. ГІМН

Мета: познайомити учнів з державними символами України, пояснити їх символіку; виховувати шанобливе ставлення до символів держави за рідну країну.

Основні поняття: герб, прапор, гімн.

Технічні засоби: магнітофон, аудіокаセット або диск із записом Гімну, відеофрагменти про те, як затверджувалася ця символіка і чим вона є для громадян України.

Тип уроку: урок-лекція.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина уроку

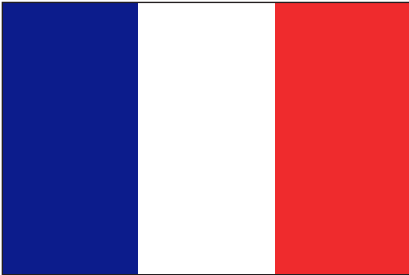
II. Мотивація навчальної діяльності учнів

Учитель. Лише у XX ст. в усьому світі встановилася обов'язкова традиція — кожна країна повинна була мати свої герб, прапор, гімн. Вони потрібні як втілення її історії і віддзеркалення сьогодення, як вираження патріотизму її громадян і визначення місця держави на міжнародній арені.

Так, наприклад, символікою Англії є такі герб і прапор:

А Франції такі:

Але важливо не тільки знати, як виглядають герб, прапор і гімн рідної країни, але й розуміти їх символіку. Сьогодні на уроці ми про це й поговоримо.

III. Основна частина уроку

(На дошці вивісити зображення Державного герба України)

Учитель. Отже, почнемо з герба. В основі цього поняття лежить німецьке «erbe» — «спадок». Герб розповідав про його становище і права власника. Державний герб свідчить про суверенітет країни і може вважатися гербом лише тоді, коли використовується постійно впродовж певного часу.

Державний герб — офіційна емблема держави. Його мета — дати в умовних символах уявлення про державу, її історію, суспільний та державний лад.

Історично тризуб символізував поєднання Божественного, Батьківського й Материнського — священних начал, трьох природних стихій — повітря, води й землі. Дослідники так пояснюють колір тризуба: жовтий — золотий колір — це колір небесних світил, колір Сонця, сонячного проміння, без якого неможливе існування життя.

Найдавніші археологічні знахідки тризуба походять з першого століття нашої ери. У VI–VIII ст. цей знак можна зустріти серед археологічних знахідок на Полтавщині та Київщині.

Тризуб був знаком князівської влади Рюриковичів. Зображення тризуба зустрічаємо на печатці князя Святослава Ігоровича. Знак форми тризуба був на срібних монетах князя Володимира, його синів Святослава та Ярослава Мудрого. У грудні 1917 р. Українська Центральна Рада прийняла тризуб як герб УНР. З 22 січня 1919 р., згідно із законом про Злуку, тризуб увійшов у крайовий герб Західної області УНР. Залишався він головним елементом герба гетьманської держави П. Скоропадського, а також Директорії. Уперше тризуб був оформлений як державний герб у травні 1920 р. Всеукраїнською Національною Радою, а вдруге — спеціальною «Урядовою Комісією з виготовлення Конституції Української Держави». У радянській Україні тризуб піддавався офіційній дискредитації, залишаючись, попри це, символом національно-визвольного руху.

Після відновлення української національної державності Верховна Рада постановою «Про Державний Герб України» від 19 лютого 1992 р. затвердила тризуб як Малий Герб України, вважаючи його головним елементом Великого Герба України. Нині, за Конституцією України, прийнято 28 червня 1996 р., головним елементом великого Державного Герба України є знак княжої держави Володимира Великого (тризуб) — малий Державний Герб України.

(На дошку вивісити зображення Українського прапора.)

Слово «прапор» — голландського походження й походить від слів «знамення, знак». Прапор — це знак того, кому він належить, його символ.

«Державний Прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів». (Стаття 20, Розділ I Конституції України)

Жовто-блакитні барви символізували Київську державу ще до християнізації Русі. Після прийняття християнства ці кольори освячувалися образом

животворного хреста. Після нашествия татарських орд Батия ця символізація зникла, але згодом відродилася в церковних оздобах, на гербах українських міст. Майже всі герби міст Київщини й України загалом обрамлялися жовто-блакитними кольорами. З XVIII ст. полкові й сотенні козацькі прапори Війська Запорозького все частіше виробляються з блакитного полотнища, на якому жовтою фарбою наносять хрест, зорі, зброю, постаті святих.

(Учитель роздає учням листи з віддрукованим на них текстом Гімну України.)

— Перед вами, шановні учні, текст Державного Гімну нашої країни, який сьогодні на уроці ми з вами вивчимо.

«Державний Гімн України — національний гімн на музику М. Вербицького зі словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України». (Стаття 20, Розділ I Конституції України)

Створення українського гімну бере початок з осені 1862 р. Український етнограф, фольклорист, поет Павло Платонович Чубинський написав вірш «Ще не вмерла Україна», якому у майбутньому судилося стати національним, а згодом і державним гімном українського народу.

15 січня 1992 р. музична редакція Державного Гімну була затверджена Верховною Радою України, що знайшло своє відображення у Конституції України. Проте лише 6 березня 2003 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Державний Гімн України», запропонований президентом Леонідом Кучмою. Законопроектом пропонувалося затвердити як Державний Національний Гімн на музику Михайла Вербицького зі словами тільки першого куплета і приспіву пісні Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна». У той же час перша строфа Гімну, згідно з пропозицією президента, звучатиме «Ще не вмерла України і слава, і воля».

З прийняттям цього закону Ст. 20 Конституції України набула завершеного вигляду. Національний Гімн на музику М. Вербицького отримав слова, віднині затвержені законом.

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

(Учитель вмикає магнітофон, учні неодноразово прослуховують Гімн для запам'ятовування мелодії і тексту.)

IV. Підсумок уроку

Учитель. Отже, дорогі учні, сьогодні ви познайомилися з символами державної влади України, з частиною української історії.

Ви зрозуміли, що ставитися до герба, прапора і гімну слід з повагою, оскільки в них уособлено ставлення до своєї Батьківщини. Образа ж державних символів є приниженням держави і народу, його історії та культури.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати конспект.
2. Вивчити текст Гімну України.

Розділ 6

КООПЕРОВАНЕ НАВЧАННЯ

Останнім часом основна увага приділяється новим технологіям у навчанні. Але можливості старих, «традиційних», далеко не вичерпані у вирішенні завдань виховання і навчання. Дуже добре це можна простежити на прикладі комбінованого уроку в 6 класі.

У контексті теми розглядаються такі питання, як місцеположення, основні заняття жителів, правителі, піддані, культурна спадщина регіону.

УРОК

ТЕМА. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СТАРОДАВНЬОГО МЕЖИРІЧЧЯ» (6 клас)

Мета: познайомити учнів з Вавилонським царством XIX–XVIII ст. до н. е.; з причинами її утворення і падіння, її суспільно-політичним устроєм і культурою; формувати інтерес до вивчення історії.

Обладнання: карта «Стародавній Схід. Єгипет і Межиріччя», таблиці «Вавилон» та «Суспільно-політичний устрій Вавилонської держави», археологічні матеріали, ілюстрації з фрагментами глиняних дощечок, копії зразків дощечок з клинописом, малюнки, хрестоматія з історії Стародавнього світу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина уроку

II. Актуалізація знань учнів

1. Природні умови та населення Межиріччя

Головна мета повторення — допомогти учням закріпити знання про особливості регіону Межиріччя, де згодом виникнуть могутні держави, які залишать значний слід в історії розвитку людства. Тому пропонуємо невелику гру, де учні зможуть повторити й закріпити вже опрацьований матеріал.

Для цього необхідно утворити дві групи учнів. Обидві групи отримують великий аркуш паперу (можна просто поділити класну дошку на дві половини), на якому вони записують тезу, до якої мають дібрати слова та словосполучення. Виконавши завдання, групи обмінюються аркушами папе-

ру. Тепер перед кожною групою стоїть завдання пояснити той чи інший запис, у разі потреби група може використовувати допомогу інших учнів класу.

Наприклад:

Група 1	Група 2
Природно-господарські особливості Межиріччя	Утворення міст-держав у південному Межиріччі
Дворіччя, Вавилонія, шумери, аккади, зрошувальна система землеробства, «дерево життя», клинописне письмо, община, жрець	Саргон Давній, кутті, Урук, Царство Шумер і Аккад, гуруши і нгеме, чиновники-контролери, становище рабів, Шульга, кочовики-семіти

У результаті такої гри кожна група та учні, що допомагали, отримув оцінки. Таким чином підбито основу (*фундамент для пояснення нової теми*).

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Учитель акцентує увагу учнів на матеріалі, що вивчається.

Учитель. Таким чином, ми пригадали природні та соціальні умови, що склалися у Межиріччі у XIX–XVIII ст. до н. е., населення та особливості його господарської діяльності. Отже, цілком закономірним є створення на цій території держав, що панували тут у XIX–XVIII ст. до н. е.

Тема нашого уроку: «Особливості розвитку Давнього Межиріччя» (на прикладі Вавилону). У цій темі ми виділимо такі основні моменти:

- а) місце розташування;
- б) основні заняття жителів;
- в) правителі й піддані;
- г) соціально-економічний розвиток держав;
- д) культурна спадщина.

IV. Вивчення нового матеріалу

Щоб зацікавити учнів темою уроку, можна декілька слів сказати про чуда світу і наголосити на тому, що одне з них — висячі сади Семіраміди — знаходилося на території Межиріччя (*бажано показати зображення або відео-матеріали*).

Використовуючи карту Давнього Межиріччя, учитель розповідає про умови, за яких формувалася Вавилонська держава.

Учитель. На початку XIX ст. до н. е., після падіння Шумеру, племена амореїв почали захоплювати міста Верхнього і Нижнього Межиріччя.

Близько 1894 р. до н. е. один з аморейських вождів створює свою державу зі столицею у місті Вавилон (*учитель пояснює значення цієї назви*). Основним населенням були аккадці, які успадкували шумерську мову та культуру. (*Розповідь супроводжується показом ілюстрацій, малюнків, зображень фрагментів клинописних текстів та текстами з хрестоматії.*)

Запитуючи у учнів, що вони знають про Вавилонську вежу, вчитель супроводжує розповідь відеофрагментом з коментарем відомих учених світу щодо цієї споруди.

На початку XVIII ст. до н. е. за владу над усім Межиріччям боролися міста Вавилон, Марі і Ларса. Саме в цей час до влади у Вавилоні прийшов новий цар Хаммурапі.

Після лекції тривалістю вже 10–15 хвилин учням доцільно запропонувати інший вид діяльності — виконання завдань невеличкими групами або в парах.

Самостійна робота учнів

Створюємо чотири групи, кожна з яких самостійно за допомогою підручника та атласів знайде відповіді до обраного нею запитання:

- 1) Яким було управління в державі Хаммурапі?
- 2) Які сформувалися стани і відносини між ними?
- 3) Якою була внутрішня політика нового царя? Які реформи було проведено?
- 4) Особливості зовнішньої політики Вавилонської держави за часів правління царя Хаммурапі. (*На столах у кожній групі знаходяться тексти з документами і завданнями.*)

Поки учні виконують завдання у групах, учитель працює з двома учнями, які, використовуючи карту й таблицю, готують розповідь «Місто Вавилон».

Протягом 10–15 хв. відбувається знайомство з новою темою й одночасне закріплення матеріалу (ефективність знань, самостійно здобутих учнями з підручника, набагато вище).

Кожна група по черзі презентує одержані знання, відповідаючи на запитання.

Учні, що готували разом з учителем матеріали про місто Вавилон, також презентують свою працю.

Учень. Вавилон став найбільшим і найвідомішим містом Азії. Сюди з'їжджалися купці з усього світу.

Вавилон знаходився в північній частині Дворіччя, на річці Євфрат. Назва міста «Бабілі» (Вавилон) означає «Брами бога». За часів царя Хаммурапі Вавилон був оточений великою камяною стіною. У стіні було зроблено 8 воріт, біля яких розташовувалися стайні та підсобні приміщення. Вулиці були довгі та настільки вузькі, що на них іноді не могли розійтися два віслюки. Будівлі на території міста зводилися з каменю та глини. В центрі міста знаходився храм та царський палац, з якого можна було потрапити прямо на площу міста.

V. Закріплення нової теми

Закінчивши опрацювати новий матеріал, учитель, щоб переконатися у результативності проведеного уроку, ставить декілька запитань класу.

- 1) За яких умов утворилося Давнє Вавилонське царство?
- 2) Що таке держава?
- 3) Яким було становище селян-общинників у Давньому Вавилоні?
- 4) Що вам найбільше запам'яталося у Вавилоні?

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що в Передній Азії в XIX–XVIII ст. до н. е. було створено Давню Вавилонську державу, яка мала власне управління, економічну систему та закони, за якими жило все суспільство. Особливого розквіту та могутності ця держава досягла за правління царя Хаммурапі, який прагнув навести лад у країні та примирити всі верстви населення, врегулювавши відносини між ними за допомогою державних законів.

VI. Оцінювання діяльності учнів на уроці

Учитель пропонує учням поставити собі оцінки відповідно до їхніх результатів, одержаних під час виконання того чи іншого виду діяльності. Пропонується така таблиця з параметрами оцінювання:

Вид діяльності	Оцінка
Усна розповідь	
Доповнення	
Робота з документами	
Робота з картою, таблицею чи схемою	

Максимальна оцінка — 12 балів. За кожен вид діяльності учень може отримати не більше 4 балів.

VII. Підсумок уроку

Учитель. Ви познайомилися з історією Вавилонського царства XIX–XVIII ст. до н. е., його соціально-економічним і політичним становищем і культурою.

VIII. Домашнє завдання

1. Прочитати відповідний матеріал підручника.
2. Відповісти на питання до параграфа.
3. Намалювати Вавилонську вежу або підготувати про неї розповідь (*за бажанням*).

Розділ 7

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ З ІСТОРІЇ

Щоб дитина сформувалася як самодостатня освічена особистість, необхідно розвивати та вдосконалювати її дослідницькі здібності. Учням, які прагнуть займатися дослідницькою діяльністю в галузі історії, особливо слід розвивати подібні якості.

У зв'язку з цим актуальною стає підготовка учнів, вироблення у них умінь і навичок дослідницького пошуку, що є системоутворюючим чинником навчального змісту предмета історії. Це надзвичайно важливо, оскільки найміцніші знання здобуваються самостійно, у ході власних творчих досліджень, що сприяє саморозвитку особистості учня.

Сучасна якісна шкільна освіта неможлива без дослідницької роботи учнів. Заняття з навчання дослідницької діяльності проводяться переважно в гімназіях і ліцеях, де вивчення історії стало більш ґрунтовним та глибоким. Проте широке застосування навчально-дослідницької роботи з історії в школі ускладнюється відсутністю розробленої методики.

Відповідно метою нашої роботи є виявлення і підтримка схильних до занять дослідницькою діяльністю учнів, розвиток їхніх інтелектуальних, творчих здібностей, орієнтація школярів на розширення й поглиблення власних знань учнів, набуття учнями умінь і навичок самостійної роботи.

Таким чином, під час дослідницької діяльності з учнями ми перед собою ставимо такі цілі: формування наукових поглядів, ознайомлення учнів різних класів з роботою науково-дослідницького шкільного товариства, участь в олімпіадах, конкурсах, конференціях, семінарах та симпозіумах, що проводяться в межах школи, району, міста, області, України, створення системи заходів, що забезпечують залучення учнів до дослідницької діяльності.

Окрім керівників, проводити дослідження учням допомагають також консультанти. Консультантами у роботі над дослідницькими темами можуть бути шкільні вчителі, батьки учнів, керівники факультетів, викладачі ВНЗів міста.

Вони надають допомогу у виборі індивідуальної дослідницької теми, допомагають у підборі літератури та складанні плану роботи над відібраними матеріалами.

Як правило, за підсумками роботи проводиться захист творчих звітів, для чого організуються різні конференції, «круглі столи» та семінари. Кращі

роботи можуть бути відзначені заохочувальними призами. Над дослідницькими темами працюють в основному учні:

- а) 7–9 класів — у рамках факультативів, гуртків, індивідуальних консультацій з учителями, проблемних семінарів;
- б) 10–11 класів — у тьюторських групах на базі ВНЗів міста під керівництвом наукових співробітників, у рамках факультативів, гуртків та індивідуальних занять під керівництвом учителя. Діяльність учнів організовується по секціях, що діють у шкільному науково-дослідницькому товаристві. Найчастіше такі товариства мають декілька секцій, кожна з яких проводить самостійну діяльність.

Робота над дослідницькими темами може бути індивідуальною або груповою.

За підсумками роботи учні представляють творчі звіти. Форми звітів можуть бути різними. Наприклад, захист досліджуваної проблеми — останній етап дослідницької роботи.

Це обов'язкова умова даного виду діяльності, оскільки під час захисту видно досягнуті результати, крім того, без цього дослідження не може вважатися завершеним. У ході захисту дитина вчиться озвучувати одержану інформацію, відкриває для себе інші погляди на проблему, вчиться доводити свою точку зору. Захист робіт бажано проводити у міру їх готовності. Для оцінки результатів необхідно залучати старшокласників, учителів, можна запрошувати і батьків. За підсумками захисту бажано вручити заохочувальні призи авторам найбільш оригінальних робіт, а також тих, хто ставив цікаві питання.

Важливим аспектом в історичних дослідженнях, що здійснюються учнями, є також практика з історії. Вона дозволяє трансформувати навчання в самонавчання, реально задіяти механізм саморозвитку. Основною метою дослідницької діяльності з історії є формування культури історичного мислення, тобто здатності учнів з потоку інформації виділяти події, описувати їх, критично оцінювати, обґрунтовано аналізувати джерела, застосовувати свої знання та міркування в новій ситуації, аргументувати особисті погляди.

Навчальне дослідження з історії може також проводитися як додаткова робота в позаурочний час. Кожен учень має виконати такі основні етапи роботи:

- 1) актуалізація проблеми (виявлення проблеми й визначення напряму майбутнього дослідження);
- 2) визначення сфери дослідження (формулювання основних питань, відповіді на які необхідно знайти);

- 3) вибір теми дослідження (позначення меж дослідження, вивчення й узагальнення фактів, матеріалів, що містяться в різних теоретичних дже-релах);
- 4) визначення послідовності проведення дослідження;
- 5) аналіз та узагальнення одержаних матеріалів (структуризація одержаного матеріалу шляхом використання відомих логічних правил і прийомів);
- 6) підготовка презентації (захист результатів перед однолітками, відповіді на питання).

У процесі роботи над дослідницькими темами учні отримують можливість проводити виставки, конкурси, конференції за підсумками практики з обраної теми дослідження, академічні читання, екскурсії, диспути.

Учням, чий роботи виявляються найцікавішими, надається право виголосити результати проведеного дослідження під час організації різних конкурсів і на конференціях учнівських Малих академій.

Розділ 8

ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ДО ІСТОРІЇ

У сучасному суспільстві відбуваються важливі зміни, і ми змушені переосмислювати багато важливих подій. Кожна людина щодня отримує й поглинає величезний масив інформації, повідомлень через засоби масової комунікації: з газет, телебачення, радіо, а також у процесі спілкування з іншими людьми. Щоб не потонути в ній, не заплутатися, не стати жертвою маніпуляції й дезинформації, щоб вміти виділити з неї практично значущу для себе інформацію, потрібно упевнено орієнтуватися в ній.

У повсякденному житті людина постійно має звертатися до нормативних (правових) документів, створювати або читати тексти особистого характеру, освоювати роль виборця, вивчати політичні документи, щоб виробити власне ставлення до партій і кандидатів в депутати, щоб свідомо голосувати на виборах.

Все це вимагає уміння працювати з різними джерелами. Роботу на сучасному уроці історії неможливо уявити без критичного опрацювання джерел. Саме такий підхід дозволяє сформувати в учнів спеціальні уміння, пов'язані зі специфікою пізнавальної діяльності під час вивчення конкретної дисципліни.

Спеціальні уміння, які розвиваються при цьому, можна умовно розділити на інформаційні та інтелектуальні. До інформаційних умінь відносять способи діяльності, пов'язані з пошуком, одержанням інформації з різних видів джерел (письмових, образотворчих, речовинних та ін.), її відтворенням (розповідь, опис, виклад та ін.) і письмовою фіксацією (складання плану, опорного конспекту, тез та ін.).

Інформаційні вміння	Інтелектуальні вміння
Пошук, одержання інформації з різних джерел, відтворення інформації, її письмова фіксація	Реконструювання, інтерпретація історичних подій, явищ, процесів, порівняння та їх оцінка
Джерела: письмові, образотворчі, речові, усні	Джерела: власний досвід, теоретичні знання

Значно ефективнішими інформаційні вміння будуть, якщо поряд з ними використовують інтелектуальні. До інтелектуальних умінь відносять

здібності учнів реконструювати й інтерпретувати історичні події, явища, процеси, порівнювати й оцінювати їх.

Така класифікація умінь досить умовна, оскільки сприйняття відомостей про минуле водночас вимагає їх осмислення й розуміння. Такий поділ досить зручний для вчителя, тому що дозволяє йому планувати хід навчання з урахуванням особливостей формування у школярів здібностей до того чи іншого виду діяльності.

Для того, щоб мати можливість використовувати на уроках необхідні документальні джерела та матеріали, вчителеві необхідно створити так званий фонд документальних матеріалів у власному кабінеті. Такий фонд має бути сформований з різних джерел, об'єднаних за темами та розділами навчальної програми відповідного курсу історії (історії України чи всесвітньої історії). Маючи такий фонд, учитель без проблем зможе підготуватися до уроку, залучити в разі необхідності документальний матеріал.

Наприклад, тема «Розквіт Давньоруської держави: правління Ярослава Мудрого»:

- «Повість минулих літ»;
- Збірка давньоруських законів — “Руська Правда”;
- «Літопис Руський».

Або: тема «Початок Другої світової війни»:

- Виступ Уїнстона Черчілля 1 жовтня 1939 р.;
- Фрагмент з бесіди А. Гітлера з Карлом Буркхардтом, комісаром Ліги Націй у Данцигу;
- Радянсько-німецький пакт про ненапад;
- Таємний додатковий протокол;
- Умови перемир'я між Німеччиною та Францією;
- План «Барбаросса»: Директива № 1.

Використовуючи диференційований підхід, можна складати систему завдань, орієнтованих на три рівні пізнавальної діяльності. Вибір рівнів визначається як пізнавальними можливостями учня, так і цілями навчання.

Відтворювальний рівень передбачає виписування основних понять, визначень, висновків, відповіді на поставлені питання, що вимагають уточнення й переказу тексту, знаходження в ньому вивчених фактів, подій, явищ, заповнення таблиці, схеми за зразком у ході колективного розбору документа, орієнтованого на розуміння тексту, складання простого плану за відомим учням типом.

На перетворювальному рівні питання й завдання можуть включати розповідь учня за документом, що супроводжується аналізом тексту, виділенням у ньому основної ідеї, висновку, синтезом положень джерела з іншим

теоретичним матеріалом (самостійний відбір, групування фактів, ідей і використання їх учнями для розкриття теми, що вивчається); складання розгорнутого плану, тез, конспекту, текстових таблиць, схем, підготовка великих рефератів, доповідей.

На творчо-пошуковому рівні пропонуються пізнавальні завдання, що вимагають осмислення й зіставлення точок зору, положень декількох документів; виявлення ліній порівняння таблиць, логічних ланцюжків; застосування теоретичних положень для доведення, аргументації своєї точки зору, обговорення дискусійних проблем; підготовки творів.

Використання документально-методичного комплексу можливе на різних етапах уроку. Так, при вивченні теми «Боротьба за владу на Лівобережній Україні» для створення емоційного фону, що підтримує пізнавальний інтерес учнів, було застосовано книгу Тетяни Яковлевої «Руїна Гетьманщини». Яскраво описані події та підписання Андрусівського перемир'я дозволяють уявити становище Гетьманщини в цей період, зрозуміти процеси, які поглиблювали кризу.

Під час вивчення Андрусівського перемир'я перед класом можна поставити проблемне завдання: розкрити причини територіального розколу українських земель. У ході роботи можна використати праці О. Гуржій, Т. Чухліб «Гетьманська Україна» та ін.

В результаті роботи учні виявили, що причинами розколу українських земель були:

- а) відсутність єдиної влади, яка б консолідувала населення для досягнення державницької ідеї;
- б) розбіжності серед політичної еліти щодо питань зовнішньої політики;
- в) нездатність козацької старшини поставити державні інтереси вище за власні;
- г) постійні загарбання українських земель з боку Польщі, Росії та Османської імперії.

Однією з форм проведення уроку за матеріалом історичних документів може бути практичне заняття.

Так, після вивчення теми «Зародження дисидентського руху в Україні» учні розглядають причини появи цього руху, кризи суспільно-політичного життя в Україні, дають оцінку позиціям прихильників дисидентів та їх опонентів, висловлюють своє ставлення до дисидентів та їх творів, які озвучуються тут же на уроці.

Таким чином, на основі роботи з документальними матеріалами в учнів формуються дослідницькі навички, ними засвоюється методика процесу отримання й перевірки власних знань, розвивається пізнавальний інтерес

до предмета. Робота з документальними матеріалами сприяє самостійному пошуку фактів і складанню на їх основі історично виваженого й обґрунтованого підходу. Створюється прецедент такого історичного дослідження, яке учень здійснює сам. Отже, використання цього методу допомагає вдосконалити загальнонавчальні й спеціальні навички, сприяє розвитку аналітичних здібностей, мовлення, формуванню активної громадянської позиції учнів, вихованню особистостей, які прагнуть всебічно осмислити історичні події.

Розділ 9

ПРОЕКТНО-ДОСЛІДНИЦЬКА ТЕХНОЛОГІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

У системі вітчизняної освіти належне місце посіло розвивальне навчання, що стало основним напрямом розвитку світової педагогіки. У зв'язку з цим змінюються й цілі освіти: соціальне замовлення сучасного суспільства безпосередньо залежить від інтелектуального розвитку людини.

Основними особливостями розвивального навчання є:

- а) перетворення того, хто навчається, на суб'єкт пізнавальної діяльності безпосередньо через формування механізмів мислення, а не експлуатації пам'яті;
- б) пріоритетність дедуктивного способу пізнання;
- в) домінування самостійної діяльності учнів у процесі навчання.

Одним зі шляхів досягнення поставленої мети є впровадження у навчальний процес методу проектів, який передбачає навчання через відкриття, розв'язання проблемних ситуацій.

Уже в процесі навчання ми можемо бачити успіхи учнів з того чи іншого предмета або цілого комплексу предметів, уміння планувати свою роботу, досліджувати, самостійно розв'язувати проблеми, які ставимо перед ними не лише ми, а й саме життя. Реалізувати на практиці не лише свої знання, а й набуті уміння учні-старшокласники можуть за умов застосування викладачем сучасних освітніх технологій (кооперованого навчання, моделюючої, проективної та інших технологій).

Кожна з освітніх технологій дає можливість якнайкраще розкрити потенціал молодої людини, але найбільш ефективною, на мою думку, є проєктивна технологія, або «технологія проєкту».

Актуальність технології проєктів у наші дні зумовлюється передусім необхідністю розуміти сутність та призначення отриманих знань, своєї роботи, самостійно ставити професійні цілі та завдання, обмірковувати способи їх здійснення та робити багато іншого, що входить у зміст проєкту.

Познайомимося з деяким підходами до організації сучасних навчальних проєктів. Сьогодні технологію проєктів усе частіше розглядають як систему навчання, за якої учні можуть набувати знання та уміння в процесі планування та виконання практичних завдань, які поступово ускладнюються, — проєктів.

Цілі та особливості проектного навчання

Якими ж можуть бути конкретні цілі проектного навчання? Ряд дослідників під цілями даного виду навчальної діяльності розуміють наступне:

1. Сприяти підвищенню особистої впевненості кожного учасника проектного навчання, його самореалізації та самоаналізу. Це стає можливим:
 - а) через переживання «ситуації успіху», що дозволяє відчувати себе значним, потрібним, успішним, здатним долати різні проблемні ситуації;
 - б) через усвідомлення себе, своїх можливостей, свого внеску, а також особистого росту в процесі виконання проектного завдання.
2. Розвивати в молодих людях усвідомлення важливості колективної праці для отримання результату, ролі співпраці, спільної діяльності в процесі виконання творчих завдань; надихати учнів на розвиток комунікативних навичок. Як відомо з практики, у будь-якій сфері життєдіяльності соціально важливим є вміння не лише висловити власну точку зору, мати власний підхід до вирішення проблеми, але й вислухати та зрозуміти іншого, а в разі незгоди вміти конструктивно критикувати альтернативний підхід для того, щоб нарешті знайти рішення, яке синтезує, утримує позитиви кожної пропозиції.
3. Розвивати дослідницькі уміння (аналізувати проблемну ситуацію, виявляти проблеми, здійснювати відбір необхідної інформації з літератури, проводити спостереження практичних ситуацій, фіксувати й аналізувати їх результати, будувати гіпотези, здійснювати перевірку, узагальнювати, робити висновки).

Указані цілі досягаються шляхом особливої організації освітнього простору, що створює умови для мотивації учня до самозміни, особистісного росту, реалізації власної «Я-концепції» («Я можу» — «Я хочу» — «Я подобаюсь» та ін.), засвоєння різноманітних засобів пізнання та дослідження світу (процесів, явищ, подій, засобів, законів та закономірностей, відносин та ін.).

Технологія проектування розглядається сьогодні як технологія, мета якої — орієнтація учня на актуалізацію знань, які вже є, та набуття нових (іноді й шляхом самоосвіти) для активного включення в проектну діяльність у соціокультурному середовищі.

Саме тоді закономірним стає зв'язок між навчальними проблемами і практичним життєвим досвідом самих учнів. У технології проектування зв'язок із життям служить важливим засобом для створення проблемних ситуацій, є джерелом нових знань, сферою застосування вже опанованих способів діяльності.

Проективна технологія в освіті — це дидактичний засіб активізації пізнавальної діяльності учнів, розвиток креативності й водночас формування певних особистих якостей. Є три «кити», на яких тримається дана технологія: самостійність, діяльність, результативність.

У своїй педагогічній практиці при вивченні курсу історії та інших суспільних дисциплін ми найчастіше використовуємо такі види проектів, як інформаційні, дослідницькі, творчі. За змістом проекти можуть бути міжпредметні, позапредметні та монопредметні. За способом виконання вони класифікуються на індивідуальні та колективні (парні, групові).

Щоб реалізувати будь-який проект, необхідно дотримуватися певних критеріальних вимог. Так, розробка проекту з курсу історії можлива лише у випадку:

- 1) наявності освітньої проблеми, складність та актуальність якої відповідає навчальним запитам та життєвим потребам учнів;
- 2) дослідницького характеру пошуку шляхів розв'язання проблеми;
- 3) структурування діяльності відповідно до класичних стадій проектування;
- 4) моделювання умов для виявлення учнями навчальної проблеми:
 - а) її постановка;
 - б) дослідження, пошук шляхів розв'язання;
 - в) експертиза та апробація припущень та версій;
 - г) конструювання підсумкового проекту (чи його варіантів);
 - д) публічний захист проекту;
 - е) корекція та впровадження пропозицій, вироблених у ході дослідження проблеми;
- 5) творчої активності учнів;
- 6) практичного значення результату діяльності та готовності до його застосування.

Щоб проблема була цікавою учням, теми проектів повинні бути актуальними й значущими. Якщо це індивідуальні проекти, то кожен учень веде дослідження самостійно і вчитель виступає лише в ролі консультанта. Важливу виховну роль відіграють групові та колективні проекти. Вони сприяють консолідації спільних зусиль учнів-дослідників, вчать бути толерантними, з повагою ставитися до думок одне одного. Проективна діяльність є розвивальним середовищем, яке формує соціальні вміння, допомагає перевірити відповідальність особистого досвіду потребам, власної ролі в суспільстві, а головне — сприяє розвитку творчих обдарувань кожного учасника проекту.

Під час розробки проекту дуже важливо зберігати поетапність у роботі: вироблення ідеї, визначення теми, мети, формування творчих груп, які будуть займатися дослідженням одного із аспектів цієї проблеми.

Візьмемо до уваги урок із всесвітньої історії в 11-му класі за темою «Наслідки Другої світової війни».

Для того щоб глибоко дослідити цю тему, необхідно добре вивчити матеріал та документи, які б підтверджували хід тих чи інших подій. Для опрацювання матеріалу клас можна поділити на невеликі групи, кожна з яких буде досліджувати більш конкретну проблему у контексті головної.

Таким чином, ми можемо створити 5 груп, які будуть досліджувати такі питання:

1. Зміна геополітичного становища країн — безпосередніх учасниць війни.
2. Соціально-економічне становище США, Великобританії, Франції, Італії та Німеччини після закінчення війни.
3. Соціально-економічне становище СРСР та країн Східної Європи після закінчення війни.
4. Посилення комуністичних рухів у країнах Східної Європи.
5. Зміна ціннісних орієнтацій людей в умовах війни. Створення міжнародних організацій для врегулювання міжнародних відносин та остаточного припинення агресії.

На вивчення теми «Друга світова війна» у середній школі відводиться лише 8 годин, тому проблему, яку ми маємо розглядати, можна поставити перед учнями вже на початку її вивчення. Таким чином, для підготовки проекту у нас буде мінімум 4 тижні.

Протягом місяця проводиться дослідження проблеми: робота в архівах (вивчення документів та спогадів ветеранів, постанови Третього рейху, договори між країнами антигітлерівської коаліції, дані про людські втрати, втрати в економіці та інше), бібліотеках (робота з літературою).

У ході роботи над проектом учитель збирає учнів і проводить «круглі столи», де й відбувається обговорення вже отриманого матеріалу та фактів, робляться критичні зауваження, вислуховуються інші точки зору, а головне — усі учні знають, яку саме проблему досліджує та чи інша група.

Також протягом усього зазначеного часу учитель запрошує на зустрічі з учнями відомих істориків, що займаються дослідженням подій Другої світової війни, та ветеранів-очевидців. У ході бесіди з ними учнів збагачують свої знання про проблему, яку досліджують.

Поряд з іншими групами створюється також група соціологів, які мають опитати частину населення з питань:

- 1) Що Ви особисто знаєте про Другу світову війну?
- 2) Якими були наслідки цієї війни?
- 3) Чи вплинули наслідки Другої світової та Великої Вітчизняної війни на становище України у післявоєнний період?

Останнім етапом проекту є підбиття підсумків дослідження, конструювання публічного захисту колективного проекту.

На завершальному етапі дослідження учні самостійно обирають форму захисту проекту. Це може бути симпозіум, конференція, «круглий стіл», популярні телевізійні передачі «Табу», «Подвійний доказ», «Дебати» та багато інших. На публічний захист запрошуються гості — фахівці галузі, в якій захищається проект. У даному випадку маємо на увазі фахівців-істориків та відомих журналістів, які під час захисту мають право ставити учням питання як до справжніх знавців дослідженої проблеми.

Саме тому завершальним етапом підготовки проекту, за пропозицією самих учнів, є публічний захист у формі конференції. Ця ділова гра передбачає ролі для учасників захисту проекту:

- а) вчені-історики;
- б) політологи;
- в) журналісти;
- г) ветерани Великої Вітчизняної війни;
- д) остарбайтери;
- е) соціологи.

Роль учителя повинна змінюватися залежно від етапу роботи над проектом. Завдання педагога полягає в тому, щоб у процесі виконання проектів реалізовувався логічний ланцюжок: виникав інтерес до проблеми, учень мав вибір, прагнув до успіху, самостійно вирішуючи завдання, умів адекватно оцінювати свою діяльність і здійснювати самоаналіз.

Під час захисту проекту кожна група учнів має виявити свою власну точку зору щодо дослідженої проблеми, аргументувати її та довести. Використавши всі аргументи «за» і «проти», учні доходять *висновку*:

«Головним наслідком Другої світової війни стала перемога над агресором, яка не дала здійснитися злочинним планам німецьких нацистів і японських мілітаристів. За визволення довелося заплатити страшну ціну — більше 67 млн людських життів. З них 27 млн припало на Радянський Союз, близько 8 млн — на Німеччину.

Одним із наслідків війни стало послаблення і неминучий розпад колоніальних імперій, створення незалежних держав в Африці й Азії.

Війна призвела до величезних руйнувань і водночас дала поштовх розвитку науки і техніки.

Багато країн, що брали безпосередню участь у війні, опинилися в важкій економічній та політичній кризі».

Необхідно зазначити, що підготовка колективного проекту вимагає максимальної активізації як дослідницької, так і навчальної діяльності уч-

нів. Проективна діяльність сприяє консолідації спільних зусиль учасників, незалежно від того, чи це учні, чи викладачі. А головне, вона надає можливість молодій людині самостійно здобувати знання, пізнавати світ, розв'язувати поставлене перед нею завдання.

До того ж, для здійснення успішної проектної діяльності необхідно дотримуватися чітко визначених правил:

- а) у команді не повинно бути лідерів (усі члени команди рівні);
- б) команди не змагаються;
- в) усі члени команди повинні отримувати задоволення від спілкування одне з одним та від того, що вони разом виконують проектне завдання;
- г) кожен має отримувати задоволення від почуття впевненості в собі;
- д) усі мають проявляти активність і робити свій внесок у спільну справу (не може бути так званих «пасивних партнерів»);
- е) відповідальність за кінцевий результат несуть усі члени команди, які виконують проектне завдання.

Як свідчить аналіз практичних напрацювань учителів, під час роботи над проектом створюється особливий простір взаємовідносин, який забезпечує здійснення діяльності учнів та викладачів у новій освітній парадигмі. У такому освітньому просторі немає місця для нудьги, пасивності чи страху. Тут учень відчуває радість від подолання труднощів навчання. Він відкриває світ для себе і себе в цьому світі. Таким чином, учитель веде учня шляхом суб'єктивного відкриття, керує проективною діяльністю учня, складовими елементами якої є і проблемно-дослідницька, і діяльнісна, і рефлексивна, і комунікативна, і самовизначальна та багато інших видів діяльності.

Розкриваючи особливості кожної з технологій, що досліджуються, можна визначити, які саме здібності вони розвивають у студентів:

- 1) самовизначальна — здатність до самостійного й обґрунтованого вибору, самовизначення щодо мети діяльності, способів та засобів, шляхів рішення та ін.;
- 2) комунікативна — здатність до спілкування, діалогу, конструктивної критики та пошуку рішення;
- 3) імітаційного моделювання (ігрова) — здатність вирішувати життєво важливі проблеми;
- 4) проблемно-пошукова — здатність вирішувати проблеми та проблемні ситуації;
- 5) діяльнісна — здатність бути об'єктом майбутньої діяльності: усвідомлювати й визначати ознаки кінцевого результату, проектувати, як і за допомогою чого можна досягнути мети;
- 6) рефлексивна — здатність до аналізу та самоаналізу.

Створення проекту — це надзвичайно складний, і водночас цікавий процес. Щоб реалізувати його, ми використовуємо не лише проєктивну технологію, а й моделюючі інформації, технологію кооперованого навчання та інші. Тобто педагог, який береться за керівництво учнівським індивідуальним чи колективним проєктом, повинен мати високий рівень методичної підготовки — володіти сучасними освітніми технологіями.

На думку численних дослідників, учителю важливо знати, що технологія проєктування дозволяє формувати деякі особистісні якості, які розвиваються лише у діяльності і не можуть бути засвоєні вербально (через розповідь чи пояснення). У першу чергу це стосується колективних проєктів, до роботи в якому залучено цілий колектив. До таких якостей можна віднести вміння працювати у колективі, брати на себе відповідальність за обране рішення, аналізувати результати діяльності. І ще досить важлива здатність — відчувати себе членом команди: підкоряти свій темперамент, характер, час інтересам спільної справи. Участь у проєкті дозволяє здобути унікального досвіду, якого неможливо досягти за використання інших форм навчання.

Розділ 10

ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Сьогодні ми живемо в інформаційному світі. Інформаційний простір, що навколо нас, проникає в усі сфери нашої діяльності, у тому числі й освіти. Навіть більше, інформатизація в освіті стала одним із пріоритетних напрямів її розвитку.

Використання комп'ютерної техніки та інформаційних технологій значно підвищує ефективність процесу навчання завдяки його інтенсифікації, індивідуалізації, наявності зворотного зв'язку, розширенню наочності. Те, що неможливо зробити за допомогою традиційних технологій на уроках історії, багато в чому дозволяють реалізувати інформаційні технології. Одним словом, вони дозволяють оперувати значним обсягом інформації і працюють з великою швидкістю, тим самим реалізуючи можливість кращого засвоєння матеріалу, оптимізації навчального процесу і, звичайно, посилення мотивації учнів до навчальної діяльності. Безумовно, ця можливість може і повинна реалізовуватися як одна з форм роботи.

На нашу думку, найбільш зручним є використання на уроках історії мультимедійних технологій у формі презентації. В даному випадку комп'ютер на уроці замінює всю сукупність засобів навчання, виконуючи декілька ролей:

- запис на дошці (тема уроку, план, домашнє завдання і т. ін.);
- наочність (фотодокументи, карти, репродукції картин);
- таблиці та схеми;
- підручник;
- робочий зошит або індивідуальна картка для самостійної роботи та ін.

Застосування будь-якої педагогічної технології спрямоване на підвищення ефективності загальноосвітнього процесу, досягнення запланованих результатів навчання. Сучасна школа вже не може обмежуватися лише передачею живого обсягу знань. Освіта розглядається сьогодні як простір для пізнання самого себе, для вироблення відповідного стилю життєдіяльності в інформаційному суспільстві, готує активну, творчу особистість, що розвивається.

Досить важливу роль у вирішенні цих завдань відіграє використання нестандартних уроків з ігровою основою та комп'ютерними технологіями.

Для ігрових форм уроку характерні:

- моделювання певних видів практичної діяльності;
- моделювання умов, в яких протікає діяльність;
- наявність ролей, їх розподіл між учасниками гри, визначення рольових цілей кожного з гравців;
- взаємодія учасників, що виконують ті або інші ролі;
- наявність загальної мети в усього ігрового колективу;
- групове або індивідуальне оцінювання діяльності учасників гри.

У 9-му класі під час проведення уроку із всесвітньої історії за темою «Наслідки скасування кріпосного права та реформи 60–70-х років XIX ст. в Росії» можна запропонувати провести урок у вигляді засідання урядової комісії з питань облаштування та врегулювання соціально-економічних та суспільних відносин після скасування кріпацтва.

На попередньому уроці учні отримали завдання познайомитися з системою управління в Російській імперії та структурою її органів влади. Таким чином, знаючи, що собою являє урядова комісія, ми конструємо за зразком її засідання у класі. Ми обираємо також учня на роль царя Олександра II.

Усі учні збираються за круглим столом. Умовно клас можна об'єднати у декілька груп, кожна з яких буде розглядати конкретне питання у контексті загальної проблеми:

1. Визначення наслідків відміни кріпосного права.
2. Проведення земської реформи.
3. Упровадження судової реформи.
4. Реформи освіти й цензури.
5. Проведення військової реформи.

Учитель пропонує також створити групу експертів з іноземних представників — фахівців з економічних та політичних питань.

Цар Олександр III звертається до комісії з аналізом проблем та подій, що виникли після скасування кріпосного права, описуючи коротко соціально-економічне та суспільно-політичне становище в Російській імперії. Кожна комісія має внести пропозиції щодо поліпшення соціально-економічного розвитку Російської імперії, враховуючи виникнення нової суспільної ситуації в державі.

Кожна група використовує комп'ютер з необхідними документами та даними щодо поставленої проблеми, викладає власну версію пропозицій щодо внесення змін у життя суспільства, яку через мережу відправляє експертам і Олександрю II. Інша група, проблемою якої є визначення наслідків

скасування кріпацтва, має дати експертну оцінку пропозиціям, що надходять від груп.

Документи і матеріали, з яким працюють учні в групах

Маніфест 19 лютого 1861 року про відміну кріпосного права

Для правильного досягнення цього ми визнали за благо повеліти:

1. Відкрити в кожній губернії губернську у селянській справі присутність, якій ввіряється вище завідування справами селянських громад, встановлених на поміщицьких землях.
2. Для вирішення на місцях непорозумінь і суперечок, що можуть виникнути під час виконання нових положень, призначити в повітах світових посередників й утворити з них мирні з'їзди повітів.
3. Потім утворити в поміщицьких маєтках мирські управління, для чого, залишаючи сільські громади в нинішньому їх складі, відкрити в значних селищах волосні управління, а дрібні сільські товариства з'єднати під одне волосне управління.
4. Скласти, повірити і затвердити за кожною сільською громадою або маєтком статутну грамоту, в якій буде обчислено, на підставі місцевого положення, кількість землі, що надається селянам у постійне користування, і розмір повинностей, що належать з них на користь поміщика як за землю, так і за інші від нього вигоди.
5. Ці статутні грамоти виконувати для кожного маєтку, а остаточно за всіма маєтками ввести в дію протягом двох років з дня видання даного маніфесту.
6. До закінчення цього терміну селянам і дворовим людям перебувати в колишній покорі поміщикам і беззаперечно виконувати колишні їх обов'язки.
7. Поміщикам зберегти нагляд за порядком в їх маєтках з правом суду і розправи, аж до утворення волостей і відкриття волосних судів.

Реформи 60–80-х рр. XIX ст.

Реформа народної освіти 1864 р. здійснювалася згідно з урядовим «Положенням про початкові народні училища», за яким право відкриття та утримання народних шкіл надавалося міністерствам, громадським установам і приватним особам.

Міська реформа 1870 р. ставила за мету замінити станові органи міського управління всестановими — міською думою (розпорядницька влада) і міською управою (виконавча влада). Згідно з «Високим указом Урядовому сенату», у серпні 1870 р. у більшості міст були відкриті губернські міські у справах присутності, до функцій яких входила підготовка до виборів до

міської думи. До складених ними списків міських виборців увійшли платники міських податків, які були розділені на 3 виборчих збори залежно від сплачуваної суми.

Земська реформа проводилася відповідно до розпорядження Державної Ради від 14 травня 1874 р.: «Високозатверджене 1-го січня 1864 р. положення про земські установи». Земські установи склалися з распорядчих (губернські і земські збори повітів) і виконавських (губернські і земські управи повітів) органів. Вибори проводилися за куріями землевласників, міських виборців і сільських обивателів.

Військова реформа 1874 р. полягала у запровадженні загальної військової повинності замість рекрутських наборів, скороченні терміну дійсної служби (до 7 років), реорганізації армії та ін. Створена для цього військова присутність очолювалася керівництвом з лав дворянства. Кошти на їх утримання надходили зі скарбниці і земств.

Судова реформа. У країні запроваджувалися коронний (окружний суд і Судова палата) та мирові суди. Кошти на утримання мирових судів та осіб, засуджених за їх вироком, виділяли міські і земські установи, запроваджувалися спеціальні збори. Компетенції мирових судів підлягали малозначні цивільні і кримінальні справи. Апеляційною інстанцією був з'їзд мирових суддів округу. Незавершеність судової реформи викликала появу Указу уряду 1892 р. «Про запровадження судової реформи в повному обсязі», згідно з яким було створено окружний суд.

Іноземні експерти дають оцінку рівня соціально-економічного та суспільного розвитку Російської імперії зі своїх позицій, і, можливо, це вплине на рішення комісії або однієї з її груп.

Після опрацювання матеріалів і прийняття певних рішень групи знову повертаються до «круглого столу», і починається активне обговорення порушеної на початку уроку проблеми.

Після обговорення й дискусії робимо *висновки*:

Скасування кріпосного права та реформи, проведені у 60–70-х рр. XIX ст., відкривали новий шлях до розбудови суспільства, що ґрунтувалося на засадах дотримання людських свобод та рівних прав. Однак ці реформи виявилися половинчастими, незавершеними, оскільки не здобули підтримки серед широких верств населення, особливо в середовищі дворянства. Царизм прагнув змін, але не хотів йти на поступки щодо основних засад самодержавства.

Після закінчення роботи учитель пропонує групам здійснити оцінювання своїх членів за запропонованими учителем параметрами:

1) Участь у дискусії та обговоренні.

- 2) Робота з документами та матеріалами.
- 3) Аналіз документів та внесення пропозицій.
- 4) Використання таблиць та схем під час представлення своїх пропозицій.

Учитель підбиває підсумки з оцінювання.

Таким чином, моделювання даного уроку сприяє глибокому освоєнню учнями понять «соціально-економічні» та «суспільно-політичні» відносини, «економічна криза», вводить учасників гри в систему суспільних відносин, що склалися в Російській імперії в другій половині XIX ст., підтримує і розвиває інтерес до процесу навчання і навчального предмета, формує вміння і навички роботи в групі, розвиває комунікативні здібності. Навчання максимально наближене до практичної діяльності, під час гри виникає певний емоційний настрій, що сприяє активізації навчального процесу.

Ігрові форми можуть застосовуватися і в старшій школі, і в основній. На уроках історії в 5–7-х класах можна використовувати сюжетні (рольові ігри). Так, при вивченні історії Середніх віків можна змодельовати екскурсію до майстерні відомого художника і через призму його світосприйняття познайомитися з особливостями культурного розвитку цього періоду. У 5-му класі на уроках так само можна використовувати ігри-змагання. Педагогічна цінність і перевага цієї ігрової форми перед іншими видами дидактичних ігор очевидна, бо для даної гри притаманні ознаки змагання і співпраці. У 10–11-х класах досить ефективними є ділові ігри, за допомогою яких моделюються ситуації та умови, за яких відбувалися ті чи інші події. Це допомагає краще зрозуміти дії тих чи інших політичних та державних діячів, відповідно аналіз і висновки стають ґрунтовнішими.

У практиці роботи сучасної школи також широко використовуються інформаційні технології. Інформаційними технологіями навчання називають всі технології, що використовують спеціальні технічні інформаційні засоби: комп'ютер, аудіо-, відео-, кінотехніку, діапозитиви, фонохрестоматію, телебачення, комп'ютерний підручник, диск-енциклопедію. Відповідно до вимог викладання, на уроках історії використовуються відеофільми. Проте далеко не завжди робота з ними виявляється досить ефективною. Матеріал відеофільму треба методично правильно організувати. Залежно від тематики відеофільму, типу, форми уроку, психофізичних особливостей учнів завдання і варіанти його включення у навчальний процес можуть бути різні. Так, під час пояснення нового матеріалу з історії України в 11-му класі за темою «Голодомор 1932–1933 рр. в Україні» учитель може використати

документальні відеоматеріали. Але перед переглядом сюжету учні отримують завдання відповісти на запитання, записані на дошці:

- 1) Назвіть райони України, що потерпали від голоду.
- 2) Що таке голод, голодомор?
- 3) Поясніть, що таке «Закон про п'ять колосків».
- 4) У чому суть хлібозаготівель, які проводила держава?
- 5) Якими були масштаби голодомору та його наслідки?

При поясненні нового матеріалу можна включити до навчального процесу відеофільм, що сприятиме закріпленню матеріалу. У 8-му класі після ознайомлення з темою «Україна в подіях Північної війни. Іван Мазепа» учні перед переглядом фрагменту відеофільму «Мазепа» отримують завдання визначити основні напрямки зовнішньої політики українського гетьмана. На уроках повторення вивченого матеріалу також можна використовувати відеозапитання. У 8-му класі на уроці повторення теми «Заснування козацької держави — Війська Запорозького» після перегляду сюжету з фільму «Богдан Хмельницький» учні відповідають на питання:

- 1) Яким був політичний та адміністративний устрій, що склався в державі?
- 2) Якою була фінансова система та судочинство?
- 3) Які зміни сталися у соціально-економічному житті українського народу?

На уроках систематизації й контролю знань з вивченої теми можна використовувати таку форму роботи, як озвучування фрагмента відеофільму. Наприклад, переглянувши без звуку двохвилинний сюжет «Афінський порт Пірей» з відеофільму «Прогулянка Афінами», учні складають розповідь про побачене.

Враховуючи психофізичні особливості учнів, після перегляду відеофільму можна давати для виконання альтернативні завдання:

- 1) заповнити таблицю, схему, графічна основа якої дана на дошці;
- 2) зробити ілюстрацію до побаченого сюжету;
- 3) написати відгук, рецензію на побачений сюжет;
- 4) скласти план.

Під час підготовки до роботи на уроках з відеофільмами можна скористатися такими рекомендаціями:

- а) застосування відеофільмів повинно бути ефективним і дидактично доцільним (необхідно підібрати потрібні фрагменти, використовувати різні варіанти включення відеофільму у навчальний процес);
- б) необхідно враховувати психофізичні особливості учнів (альтернативні завдання, тривалість фрагмента від 5–10 хвилин);
- в) показу відеофільму має передувати пояснення вчителя.

Ще один напрям застосування інформаційних технологій, що підвищують якість викладання історії, це комп'ютерні мультимедіа, повчальні і демонстраційні системи. Сьогодні в 10–11-х класах стало можливим використовувати електронні підручники.

Використання фрагментів комп'ютерного підручника на уроці при вивченні теми «Відродження громадського руху в 70–80-х рр. XIX ст.» дозволяє активізувати візуальний канал сприйняття учнями навчальної інформації (портрети діячів суспільно-політичного руху в 70–80-х рр. XIX ст., програми товариств, короткі біографічні довідки), урізноманітнити подачу навчального матеріалу. Так, у 10-му класі на уроці із всесвітньої історії використання демонстраційного матеріалу (диска «Енциклопедія Кирила і Мефодія. Історія Франції») сприяло активізації навчального процесу, забезпечивши належні умови для сприйняття навчального матеріалу. Учні працюють зі словником, біографічними довідками (інформація про Францію у 20-х роках XX ст., портрети політичних та державних діячів, документи, відеосюжети). Уроки з використанням демонстраційних систем значно покращують інтелектуальні можливості учнів, допомагають учити і вчитися, виконувати звичні дії, досягнувши при цьому небаченого раніше ефекту.

Уроки з використанням інформаційних і ігрових технологій суттєво підвищують інтерес учнів до навчальної діяльності. Такі уроки підвищують професіоналізм педагога, сприяють його ентузіазму, творчому підходу до роботи.

ІНТЕГРОВАНІЙ УРОК

ТЕМА. ДАВНІЙ ЄГИПЕТ (6 клас)

Тема складається з трьох уроків.

Мета уроків — формування духовно розвиненої особи дитини в процесі залучення до художньої культури з використанням Інтернет-технологій.

Завдання:

- розвиток творчих здібностей учнів;
- формування інформаційної культури школярів;
- залучення учнів до світових духовних цінностей;
- формування уявлення про цілісність і розмаїття світу;
- отримання учнями інформації про мистецтво Давнього Єгипту;
- формування поняття про непроминушість етичних та естетичних цінностей.

Інтеграція навчальних дисциплін

Формування уявлень про мистецтво цілої цивілізації — Давнього Єгипту — вимагає інтеграції навчальних курсів історії, літератури і мистецтва. Уроки теми сплановані і проведені так, щоб учні одержали максимально емоційну й доступну інформацію. Теми устрою давньоєгипетського суспільства, релігії, пантеону та атрибутики єгипетських богів вивчалися за загальнодержавною програмою на уроках історії. Паралельно на уроках літератури і мистецтва були закладені основи розуміння міфології і літератури Давнього Єгипту. Значна увага приділялася емоційно-ціннісній орієнтації навчальних курсів з метою створення цілісного уявлення про явище, що вивчається, чому значною мірою сприяло використання матеріалів різних сайтів.

Підготовчий етап. Засоби навчання

У навчальному процесі на уроці можуть знадобитися наступні навчальні матеріали:

1. Тексти міфів Давнього Єгипту. Серед всього розмаїття існуючої з цього питання літератури варто звернути увагу на видання для дітей. Вибір таких книг цілком достатній, але, на жаль, серед них є чимало примітивних і поверхових, що дуже далекі від першоджерел. На наш погляд, оптимальне поєднання доступності для дітей і глибини викладу досягнуте в книзі А. І. Неміровського «Міфи і легенди Давнього Сходу». Учням варто познайомитися з розділом цієї книги «Боги і герої Давнього Єгипту».
2. Підключення до Інтернет на уроці бажано, але можна скористатися фрагментами сайтів, переписаними на дискети або на DVD. Дітям цікавий і корисний перегляд сайту, на якому розміщені не тільки докладні коментарі з питання міфології різних країн і народів, але й наведено зображення всіх богів у канонічному для кожної міфології вигляді. Також дуже продуктивним є використання сайту, який допоможе організувати подорож музеями світу, в експозиції яких є експонати епохи Давнього Єгипту. Це унікальна можливість побувати протягом одного уроку в музеї ім. О. С. Пушкіна в Москві, у Каїрському музеї та в Паризькому Луврі.
3. Для знайомства з мистецтвом Давнього Єгипту можна використати відеозапис єгипетського залу «Музею образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна», відеофільм «Давній Єгипет» або будь-який інший відеоряд, що містить зображення і рельєфи. Можна застосувати невеликий уривок із відомого мультфільму «Принц Єгипту», в якому діти досить легко знаходять помилки у відтворенні давніх зображень та інтер'єрів. У зв'язку

з цим мають значну перевагу невеликі фрагменти запису телевізійного серіалу «Зниклі цивілізації».

4. Для уроків можна роздрукувати для кожного учня ксерокопійовані зображення основних богів єгипетського пантеону. Роздрук має такі розміри, що листок без труднощів можна вклеїти в зошит з мистецтва.
5. Фотографії зображень з «Книги мертвих». (*За матеріалом сайтів або будь-яких ілюстрованих видань за темою, наприклад, путівник «Єгипет» з серії «Країни і народи».*)

Коментарі до уроків

Урок 1. «Царство вічності»

(*Домашнє завдання попереднього уроку — міфи Давнього Єгипту.*)

(*Відеофрагмент — піраміди, панорамна зйомка.*)

Учитель. На уроках історії ви вже говорили про піраміди. Подивіться на них уважніше, і хай вас зараз не хвилює ні те, яким чином вони були створені, ні труднощі цієї роботи, ні загадка доставки будівельного каменя за багато десятків кілометрів. Просто подивіться на них. Давайте поміркуємо — навіщо це все? Кому і чому це було не просто потрібне, а життєво необхідне? Як повинна була почуватися людина, яка прагнула туди потрапити назавжди? Це важко уявити, але давайте спробуємо. Нам допоможе в цьому мистецтво Давнього Єгипту...

В уявленні давніх єгиптян смерть не була кінцем життя, за нею наступало воскресіння, відновлення життя. Життя, смерть, воскресіння створювали замкнене коло. Уявлення про вічне життя передбачало існування безсмертної душі і нетлінного тіла. Закони відродження були відомі лише жерцям, влада й авторитет яких були безмежними. Храми були небом на землі. (*Відеоряд*). Усі містеріальні дійства, обряди, що проходили в храмі, здійснювалися тільки для бога і в ім'я бога. Ніяких сумнівів, що бог під час обряду присутній на церемонії, бути не могло. Упевненість у тому, що так буде завжди, доводили незмінність природи і закономірність сходу і заходу Сонця-Ра, з точністю до декількох годин розрахований час розливів сльозами Ісиди благодатного Ніла-Хапі, положення зірок Нут і наступ пісків з володінь Сета... Один рік заступав іншим, і все повторювалося знову. Люди думали, що ця незмінність здатна зупинити час — перемогти Апопа, і самі намагалися слідувати природним законам. Раз і назавжди певні правила могли залишатися абсолютно незмінними впродовж тисяч років. Так вироблявся канон. (*Запис у словник у зошиті*)

«Канон» у перекладі з грецької мови означає закон, або правило. Канону підкорялися давньоєгипетські майстри, розробляючи план храму або гробниці, форму написання вірша.

Канон — це художні правила, які показували жерцям послідовність обряду, архітектору — композицію пам'ятників, письменнику — набір слів і побудову речень. У мистецтві Давнього Єгипту канон поширювався і на рельєфи. (*Демонстрація рельєфів*) Цей вид мистецтва був найбільш виразним і довговічним, ніж розпис. (*Запис у словник у зошиті.*)

Рельєф — скульптурне зображення на площині. Існують різні види рельєфу залежно від того, наскільки фігури підносяться над фоном: низький рельєф (барельєф) і високий (горельєф).

Ще в давнину почали формуватися характерні єгипетські риси в мистецтві, які згодом закріплювалися традицією. Й у розписі, і в рельєфі, і в архітектурі з традицій і окремих прийомів складалася певна система. Мінялися погляди і смаки, художні стилі і технічні прийоми зображення — канон же залишався незмінним і вселяв упевненість у вічному існуванні життя. (*Учитель роздає учням ксерокопії пантеону єгипетських богів.*)

Учні розглядають зображення, впізнають відомих їм богів. Тепер вони можуть упізнавати конкретних персонажів і на стародавніх розписах і рельєфах. Не треба відмовляти їм у цьому задоволенні. Перегляд зображень з «Книги мертвих» (*фото, відео, сайт <http://www.kemet.ru/> Лувр, за вибором вчителя*) — учні самі, використовуючи роздруковані матеріали, визначають канонічні риси в зображенні певних богів.

Учням пропонується розфарбувати чорно-білі зображення згідно з визначеним каноном.

Учитель. Які ж боги Давнього Єгипту нам відомі? Покажіть їх зображення і розкажіть відомі вам міфи про них. (*Перевірка домашнього завдання. Під час відповіді учень повинен розкрити символіку бога та його функцію. Наприклад, Маат — богиня істини, символ — страусяче перо, в царстві мертвих визначала «вагу» серця померлого.*)

Боги Давнього Єгипту були великими і могутніми, але вони були близько, майже поряд, вони були завжди. Можливо, тому термін земного людського життя не мав особливого значення, і продовження цього життя поряд з богами вважалося цілком природним.

Згідно з міфами, душа померлого може вселитися назад в тіло в тому випадку, якщо воно буде збережено повністю. Кругла скульптура (скульптура, яку можна обійти з усіх боків) передбачає виконання фігури цілком. Але на площині, в розписі, досягти цього набагато складніше. (*Відеоряд*) Тому давньоєгипетські майстри знаходять такий образотворчий прийом, коли всі елементи людської фігури зримо присутні в створеному образі: обличчя і ноги з виставленою лівою ногою показано в профіль, а верхня

частина тулуба розгорнена у фас з виявленням обох плечей і рук, око також має фасне зображення. Цей образотворчий прийом міцно увійшов до давньоєгипетського мистецтва, пройшов випробування часом і закріпився у мистецтві як канон. Він поширювався і на зображення реальних людей. Зверніть увагу: саме так зображені всі люди і боги і в «Книзі мертвих», і на стінах гробниць і храмів. Так само тепер вони намальовані у ваших зошитах.

(Удома діти мають закінчити роботу в зошиті.)

Урок 2. «Символи Єгипту»

У процесі перевірки домашнього завдання діти пояснюють канонічні кольори. Учителю слід мати про запас декілька додаткових ксерокопій пантеону богів, щоб за необхідності дати можливість учням переробити завдання і виправити помилки.

Щоб перевірити знання учнів з теми, учитель пропонує їм заповнити пропуски в таблиці «Боги Давнього Єгипту».

Ім'я бога	Знак (символ)	Функція
Озиріс	?	воскресіння
Сехмет	Лев	?
?	Ібіс	лист, рахунок
Сет	?	посуха, зло
?	Шакал	бальзамування
Маат	страусяче перо	?

Учитель. У заповненій вами таблиці було слово «символ». Як ви його розумієте? *(Відповідь на це питання залежить від загальної ерудації дітей, швидше за все, діти будуть децю спантеличені.)* Давайте разом визначимо. Якщо ми уважно розглянемо зображення *(увага до зошитів і монітора)*, то виявимо, що багато їх деталей повторюються. Спробуйте ще раз переглянути вже знайомі вам малюнки. Що спільного ви відзначили у зовнішньому вигляді людей і богів, які деталі найчастіше повторюються? *(Відповіді дітей, як правило, створюють нечітку, але цілком достатню картину символічної атрибутики — учні відзначають наявність анхів у руках богів і фараонів, особливе підкреслення і виділення лінії очей, неодмінні намиста. Задаючи навідні питання, вчитель може почути від дітей і про лотоси, і про скарабеїв.)* Чому цим деталям приділяли особливу увагу?

У давньоєгипетській міфології небо, земля і підземне царство були замкненим колом. І боги, проходячи через будь-яку фазу буття, змінювали

свою зовнішність. Для того, щоб зобразити таке перевтілення, необхідно було знайти художній прийом, використання якого не порушувало б канону зображення. Таким прийомом стало символічне зображення. (*Запис у словник у зошиті*). Символ — знак або предмет, що позначає будь-яку ідею або думку.

Прийом заміни голів або зображення символів на їх місці виражав різні форми зовнішності одного й того ж бога в єдиному малюнку. Ця заміна відбувалася не механічно, а з урахуванням гармонійних співвідношень і норм. Зрештою, виходило зображення, що поєднувало різнорідні предмети — людську фігуру з головою тварини і навпаки. Наприклад, (*ілюстрація*) богиня війни Сохмет зображалася у вигляді жіночої фігури з головою лева, Бастет — з головою кішки і тілом жінки, бог Хнум з головою барана і чоловічою фігурою. Проте ці тварини ніколи з богами не ототожнювалися. Символи-тварини допомагали художникам дати уявлення про характери богів.

Розглянемо інші символи, спробуємо зрозуміти їх значення. Всі ви відмітили в руках у богів і фараонів анх — символ життя, подивіться, він нагадує хрест. (*Учитель робить малюнок на дошці, учні — в зошиті. Учитель демонструє ілюстрації*.) Ось царі Єгипту (будь-який з фараонів, Нефертіті). Вони несуть на своїй діадемі або на вінці (як у Нефертіті) золоту налобну змію (урею), символ вогненного ока Сонця, яке знищує всіх ворогів світла. (*Учитель робить малюнок на дошці, учні — в зошиті*.) Намиста-коміри, які символізували сонце, були постійною частиною туалету, вони своїми «променями» охороняли душу кожного єгиптянина. (*Ілюстрації*) Зверніть увагу — це абсолютно незвичайна прикраса (з монітора або книги демонструється пектораль Сенусерта III). Пектораль — один з обов'язкових предметів заупокійного культу. На ній зображений жук-скарабей. (*Учитель робить малюнок на дошці, учні — в зошиті*.) Він, як і птах Фенікс, вважався символом сонця і воскресіння померлих. (*Можливий біологічний коментар про кульки гною, з яких жук з'являється на світло, «виникаючи нізвідки*».) Особливе значення лотоса ви зможете пояснити самі. У розписах царських гробниць часто зустрічалося його зображення. (*Учитель робить малюнок на дошці, учні — в зошиті*.) Пригадайте міф про створення світу. Ця квітка дала життя богу Сонця. Згідно з міфом, квітка лотоса піднялася з первозданного хаосу — Нуна. У його пелюстках, що розкрилися, сиділо божественне немовля, поява якого освітила землю. У зображеннях зустрічаються три різновиди лотоса — рожевий, білий і блакитний. Найбільш священним вважався рожевий. Як ви гадаєте, чому? (*Лотос кольору сонячних променів, а сонце — центральний символ всього життя, релігії і мистецтва Єгипту*.) Квіти блакитного і білого лотоса часто зустрічалися в зображеннях риту-

альних сцен на стінах храмів і гробниць. Квітками лотоса прикрашали храмові колони (капітелі). Лотос був символом природи, життя, воскресіння. Будь-яка людина після смерті завдяки магічним заклинанням могла «відродитися» з лотоса, подібно до бога.

У скульптурних портретах єгипетські майстри особливу увагу приділяли очам. Символ «ока» був одним з найпопулярніших й існував протягом всієї історії Давнього Єгипту. Зображення ока вважалося найкращим талісманом, що оберігає від «поганого погляду». Око, згідно з уявленнями стародавніх єгиптян, було символом вічного життя. Зустрічалися два варіанти зображення очей. Бог, що дивиться з двома очима, втілював живий початок. Сліпий бог, що зображувався у вигляді мумії, символізував млявий стан.

Давньоєгипетські художники прагнули яскраво виділити очі на обличчі статуї. Спочатку вони використовували фарби для досягнення цієї мети, а потім почали застосовувати техніку інкрустації очей, щоб додати більшої виразності погляду. Веселкова оболонка ока заповнювалася прозорим напівкоштовним каменем — кварцитом. В ролі зіниці використовувалася блискуча крапля кришталю. В результаті очі ніби наділялися неповторною гіпнотичною дією.

Не випадково давньоєгипетські образи привертають увагу, проте не допускають у свій замкнутий внутрішній світ.

Ви вже відзначили, що багато символів перегукуються один з одним, створюючи єдину картину абсолютно іншого, дивовижного світу. Оточені різноманітною символікою, що охороняє і допомагає, єгиптяни молилися своїм могутнім богам, відокремлених від нас тисячами років. Люди Давнього Єгипту раділи і засмучувалися так само, як це робимо ми. Тож спробуємо на наступному уроці зобразити те, що найбільше запам'яталося вам у світі Давнього Єгипту. Удома постарайтеся подумати над питанням — яким ви бачите цей світ? Можете уявити собі, що ви повернулися з подорожі на машині часу (комп'ютері). Що найбільше вам запам'яталося?

Урок 3. «Світ Давнього Єгипту»

Коротка віртуальна екскурсія музеями світу — розписи, малюнки з «Книги мертвих», рельєфи на сайті <http://www.kemet.ru/> або перегляд фрагментів відеофільму.

Дітям на вибір пропонуються два види робіт — пейзаж і портрет.

Робота виконується гуашшю.

Обговорення робіт.

Запитання автору після представлення роботи.

- 1) Чому вибрано саме цей сюжет?
- 2) Які відчуття хотів передати і наскільки це вдалося?

- 3) Який сенс мають конкретні деталі?
- 4) Які символи були використані і чому?

Запитання для обговорення в класі.

- 1) Що ви відчуваєте, дивлячись на цю роботу?
- 2) Які запитання у вас виникають?
- 3) Чи подобається вам колірне рішення роботи?
- 4) Що сказав би давній єгиптянин, побачивши це зображення?
- 5) Чи вдалося автору передати те, що він замислив?

Після обговорення влаштовується виставка робіт.

Розділ 11

РОБОТА З ПІДРУЧНИКОМ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Сучасний етап розвитку шкільної історичної освіти визначається всебічним використанням у навчальному процесі інтерактивних форм і методів навчання та різноманітних технічних засобів. Водночас шкільний підручник залишається основним навчальним засобом, який за своєю універсальністю не має собі конкурентів. Робота з матеріалами підручника завжди зберігає свою актуальність при вивченні історії в 5–11-х класах. Але, на жаль, ця форма роботи сьогодні втрачає свою значущість і не завжди активно застосовується вчителями під час уроку, поступаючись іншим.

Потрібно пам'ятати, що сучасний підручник з історії виконує такі важливі функції в навчанні учнів:

1. Інформаційну функцію, що розкриває та конкретизує зміст державних програм, висвітлює відповідні історичні явища, орієнтує на засвоєння основ історичної науки.
2. Систематизуючу функцію, що забезпечує логічне й цілеспрямоване вивчення історичного матеріалу в його хронологічній послідовності.
3. Контролюючу функцію, суть якої полягає в забезпеченні можливості контролю з боку дорослих, батьків за процесом навчання дітей та самоконтролю учнів за своїми знаннями; всебічно сприяє засвоєнню та закріпленню навчального матеріалу; формує зацікавленість у вивченні історії як навчального предмета.
4. Виховну функцію, яка за допомогою яскравих прикладів зі змісту підручника сприяє формуванню в учнів високих громадянських почуттів, національно-державницької свідомості, патріотизму, гуманізму, морально-етичних норм тощо.

Використання підручника можливе на всіх етапах навчального процесу:

- а) при вивченні нового матеріалу в класі;
- б) під час контролю знань, умінь і навичок школярів;
- в) при комбінованому навчанні (поєднання вивчення нового матеріалу та перевірки знань школярів);
- г) при узагальненні навчального матеріалу;
- д) при підготовці домашнього завдання.

Для організації роботи з підручником необхідно чітко уявляти його науковий зміст і структуру. Підручник складається з низки компонентів: основного, додаткового та пояснювального текстів. Основний текст включає

теоретичний та фактичний матеріал; додатковий — історичні документи, різноманітні художньо-публіцистичні та науково-популярні матеріали; по-яснювальний — примітки та коментарі до тексту.

Складовою частиною сучасного підручника з історії є також позатекстовий компонент. До нього перш за все належать ілюстративні матеріали. Саме вони надають можливість кожному школяреві побачити історію «зблизька». Малюнки, репродукції, фотографії сприяють всебічній реконструкції історичного часу (архітектурні споруди, одяг, знаряддя праці, зброя, шедеври культури та мистецтва тощо). Карти, схеми, діаграми, таблиці допомагають школярам дізнатися про сутність історичних фактів і подій, конкретизують текст і роблять їх лаконічними, наочними та більш узагальненими.

Сучасний підручник неможливий без методичного апарату. Система запитань і завдань на початку чи в кінці теми або параграфа навчального посібника до документів, ілюстрацій, схем і т. ін. сприяють формуванню умінь і навичок учнів.

Апарат орієнтування (заголовки до пунктів параграфа, рубрикації, сигнали і символи, словники і довідники тощо) допомагає учням раціонально використати робочий час уроку. На нашу думку, доцільно виділити три варіанти роботи з матеріалами підручника:

1. Матеріали підручника є основним джерелом знань і тільки в процесі уроку доповнюються іншими засобами навчання.
2. Матеріали підручника виступають на уроці як допоміжне джерело інформації.
3. Матеріали підручника, порівняно з іншими джерелами знань і засобів навчання, посідають одне з провідних місць і методичному плані.

Коментоване читання тексту підручника є одним із найпростіших прийомів роботи з навчальною книгою. До коментованого читання як одного з методів навчання учнів висуваються такі вимоги:

- а) читання вголос;
- б) читання здійснюється учнями з відповідною дикцією;
- в) учням повідомляється параграф, сторінка і абзац для читання;
- г) школярам повідомляються завдання, мета даного виду роботи (тобто для чого вони будуть читати даний текст).

Результатом роботи з текстом підручника може бути переказ учнями частини параграфа, що читалася (репродуктивна відповідь). Як правило, такий вид роботи проводиться в 5–6-х класах. В іншому варіанті до тексту задалегідь добираються запитання, на які учні повинні відповісти після читання тексту. Наприклад, при вивченні теми «Початок визвольної бо-

ротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648–1657 рр.» учитель ставить перед класом такі запитання:

- 1) Якими були причини визвольної війни?
- 2) Назвіть рушійні сили Національно-визвольної війни.
- 3) На які зовнішні та внутрішні сили розраховував Б. Хмельницький?

Завдання до тексту потрібно класифікувати за певними типами:

- Запитання, що вимагають конкретної, лаконічної відповіді, наприклад:
 - 1) Коли почалась Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького?
 - 2) Де і коли українське козацьке військо здобуло перші перемоги?
- Завдання, що вимагають розгорнутих відповідей (репродуктивні):
 - 1) Розкажіть про життя українських селян напередодні Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.
 - 2) Опишіть битву під Берестечком. Розкажіть про хід Переяславської Ради.
- Завдання, що вимагають узагальнень та аналізу (аналітичні):
 - 1) Поясніть причини Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.
 - 2) Поясніть, чому виступ українського козацтва підтримали селянство, українська шляхта, реєстрове козацтво, ремісники, купецтво і духовенство.

В 11-му класі при вивченні теми «Напад фашистської Німеччини на СРСР» перед колективним читанням тексту підручника учням пропонуються такі запитання:

- 1) У чому полягали основні ідеї плану «Барбароса»?
- 2) Чи були вони досягнуті на першому етапі війни?
- 3) Яке значення мали оборонні бої літа—осені 1941 р.?
- 4) Якими були причини поразки радянських військ влітку—восени 1941 р.?

Коментоване читання підручника не відноситься до інтерактивних методів навчання. Але за умови правильної організації роботи з текстом, як доводить практика, дає досить високі результати з отримання знань та умінь школярів.

Робота з підручником може бути організована у вигляді самостійного читання тексту та складання простих, складних та картинних планів. При цьому учні вчать виділяти в тексті головні думки, надаючи їм компактного вираження в назві пункту або підпункту плану. При організації такого виду роботи потрібно розрізняти можливі варіанти складання плану за текстом підручника:

- а) розгорнутий план одного—двох розділів;
- б) розгорнутий план всього параграфа;
- в) розгорнутий план теми, що охоплює кілька параграфів.

Складання плану теми за підручником має відбуватися на уроці під контролем вчителя, який визначає завдання, час на його виконання, розповідає, як виконати роботу, контролює її виконання учнями та допомагає за необхідності тим, хто потребує його допомоги, а по завершенні роботи перевіряє та оцінює її. Наприклад, при вивченні теми «Монголо-татарська навала на Русь» (7 клас, розділ «Оборона Києва від монголо-татар») можливий варіант складання простого та картинного планів.

Простий план

1. Облога Києва монголо-татарами восени—взимку 1240 р.
2. Захист рідного міста киянами.
3. Пропозиція хана Батия про здачу міста.
4. Відмова киян здати місто.
5. Штурм Києва монголо-татарським військом.
6. Героїчна боротьба киян з ординським військом.
7. Захоплення Києва монголо-татарами.
8. Київ після монголо-татарського погрому.

Картинний план (складається за історичним документом)

1. «В тому ж році (1240) прийшов хан Батий до міста Києва з величезною кількістю воїнів і оточив місто».
2. «Городяни мужньо боролися, і багато було мертвих, і лилася кров, як вода».
3. «Якщо підкоритесь мені, буде вам милість...» (Батий).
4. «Городяни ніяк не послухали його...»
5. «Батий дуже розгнівався і звелів з великою люттю йти на приступ міста».
6. Татари «пробили міські стіни й увійшли до міста...»
7. «...І був лютий бій».
8. «І взяли татари місто Київ, місяця грудня в 6 день...»

Спеціальної уваги вимагає розвиток умінь учнів підготувати конспект і скласти тези історичного тексту. Конспект уроку стане гарним допоміжним засобом для школяра, дозволить йому логічно й послідовно викласти свою думку. Питання для конспекту можуть бути запропоновані вчителем або ж це можуть бути питання, вміщені в кінці параграфа. Так, при вивченні теми «Нацистський окупаційний режим в Україні» складання конспекту може відбуватися за таким зразком:

Запитання до конспекту	Конспект
1	2
1. Яке місце посідала Україна в планах фашистської Німеччини?	

1	2
2. На які адміністративно-територіальні одиниці була поділена окупантами територія України?	
3. Охарактеризуйте нацистський «новий порядок» в Україні	
4. Як проводилась «расова політика» третього рейху на українських землях?	

При підготовці конспекту учень повинен визначити основне, найбільш суттєве, можливо, виділяючи головне за допомогою кольорових маркерів. Для учнів, які встигають посередньо, можливе заповнення розділу «конспект» безпосередньо за матеріалом підручника. Для учнів, які мають більш високий рівень підготовки, суть конспектування полягає в обробці і переказі матеріалу підручника і занесенні його до відповідного розділу таблиці.

Ілюстрації є одним із найважливіших елементів сучасного підручника. Можливими є кілька варіантів їх використання. Перший — вчитель звертається до ілюстрацій як до наочності, підтверджуючи свої слова і думки. Їх можна поділити на дві групи:

- а) репродукції творів живопису;
- б) ілюстрації, підготовлені з дидактичною метою.

Ілюстрації є своєрідним «вікном» в історію, важливим джерелом історичної інформації, яка допомагає реконструювати події та образи минулого. До того ж, використання ілюстрацій сприяє розвитку в учнів уяви та образного мислення.

Сьогодні необхідно враховувати дві тенденції у створенні підручників:

- 1) Ілюстрації залишаються «додатком», «доповненням» до основного тексту, тобто «обслуговують» його.
- 2) На західний зразок, ілюстрації є переважаючим джерелом знань у навчальній книзі при незначному обсязі текстів (в цьому випадку функцію «обслуговування» виконує стислий текст).

На наш погляд, важливим є компроміс між першою і другою моделлю підручників.

Другий варіант — ілюстрації використовуються як вихідний матеріал, на основі якого ведеться бесіда і робляться висновки. Наприклад, при вивченні теми «Східні слов'яни в давнину» (7 клас) вчитель привертає увагу школярів до ілюстрації «Слов'янське поселення», ставлячи такі запитання:

- 1) Що являє собою слов'янське поселення?
- 2) Дайте характеристику місцевості, де воно розташоване.

- 3) Поміркуйте, чому саме в цій місцевості слов'яни розташували своє поселення.
- 4) Які персонажі зображені на малюнку?
- 5) Чи можна за ілюстрацією визначити характер занять слов'ян у давнину?
- 6) Чи збігається зображення слов'ян на малюнку з повідомленням про них у тексті підручника та документах?

Другий варіант роботи з ілюстраціями більш творчий. Учні пропонують скласти опис «Життя і побут слов'ян» за малюнком.

Третій варіант роботи з ілюстраціями, за яким учням пропонується: «Дайте власну назву цій ілюстрації. Підготуйте запитання до малюнка, які б ви хотіли запропонувати своїм однокласникам».

Досить цікавим методичним прийомом є порівняння кількох малюнків, які об'єднані тематично (наприклад, одяг, зброя, архітектурні споруди, побут різних верств суспільства). Оригінальною може бути робота учнів на порівняння зображених історичних персонажів. Наприклад, Кий, Шек і Хорів (художника О. Волненка) та зображення засновників Києва в композиції О. Бородая. Запитання до учнів у даному випадку можуть бути такі:

- 1) Якими зображені засновники Києва на світлинах?
- 2) Що спільного та особливого ви можете визначити на ілюстраціях?
- 3) Яке зображення Києвичів, на вашу думку, відповідає історичному часу?

Сучасний підручник виступає як засіб наукового пізнання. Школярі можуть відчути себе справжніми істориками-дослідниками, коли їм пропонується самостійна робота з історичними документами. Фрагменти літописів, нотаток сучасників, грамот, законодавчих актів, літературно-художніх творів ілюструють окремі положення і висновки, передають «дух» історичної доби, що вивчається. На підставі цих джерел школярі можуть самостійно описувати історичні події, явища, давати їм оцінку.

Для роботи над історичними документами існує відповідна пам'ятка:

1. Коли було написано цей документ?
2. Про які історичні події повідомляє нам автор документа?
3. Що в цьому документі є найголовнішим?
4. Наскільки об'єктивно автор зображує події?
5. Кому симпатизує автор документа?
6. Яке наукове значення має цей документ?

Безперечним позитивом сучасних підручників є те, що в них міститься декілька різнопланових документів, що дає учням можливість для історич-

ного порівняння. За документами і матеріалами з історії Середніх віків (7 клас) учні можуть зробити історичне порівняння в такий спосіб:

Питання для порівняння	Життя і побут феодалів	Життя і побут селян
1. Яким було їх житло?		
2. Які речі використовували в побуті?		
3. Який одяг носили?		
4. Якими були їхні основні заняття?		

Як методичний прийом у менш підготовлених класах можна запропонувати читання документа та коментування його вчителем.

Підручник дає чудові можливості для роботи учнів з хронологією. Ця робота починається з пропедевтичного історичного курсу і завершується в 11-му класі. Вправи з хронологією дають можливість зафіксувати найважливіші історичні події в їх логічній послідовності, а на цьому ґрунті — визначити основні історичні закономірності. Учні повинні не лише записати й запам'ятати відповідну дату, а досить точно пов'язати її з конкретними фактами та явищами з історії України та всесвітньої історії.

Спираючись на хронологічну послідовність історичних фактів, учитель спочатку підводить учнів до розуміння причинно-наслідкових зв'язків, а через них — до закономірностей розвитку людського суспільства. У загальному вигляді це може бути здійснене за таким зразком:

Дата	Зміст подій	Історична оцінка

Робота з хронологією може проводитися за декількома варіантами. Наприклад, при вивченні частини якогось параграфа, скажімо, «Походи князя Святослава» (7 клас), можна запропонувати учням заповнити таку таблицю:

Дата	Походи князя Святослава	Історичне значення походу

Хронологічна таблиця може заповнюватися учнями при вивченні одного чи кількох параграфів, об'єднаних тематично. Наприклад, «Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648–1657 рр.»

Етапи Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького	Основні події (воснні, політичні)	Історичні наслідки

Методистами-практиками рекомендовано складання хронологічних таблиць при вивченні великих тем з історії України та всесвітньої історії, наприклад, «Друга світова війна 1939–1945 рр.» (синхронічні таблиці).

Дата	Західний фронт	Історичне значення	Східний фронт	Історичне значення	Бойові дії в Північній Африці, Азії та басейні Тихого океану	Історичне значення

Поруч з хронологічними таблицями важливе місце посідають тематичні таблиці, що заповнюються під час вивчення складних тем, наприклад, тем з історії культури різних народів.

Жанр культури	Автори	Назви творів
Література		
Образотворче мистецтво		
Архітектура		
Музика		
Освіта та наука		

Робота над складанням хронологічних таблиць має високі результати, коли здійснюється в класі, під керівництвом вчителя. Педагог разом з учнями аналізує зміст таблиці, вносить корективи до розділів, робить виправлення.

Відпрацювання умінь і навичок роботи учнів з хронологічними таблицями може відбуватися за двома моделями:

1. У процесі уроку учні поступово та послідовно заповнюють хронологічну таблицю відповідно до тем, що вивчаються.
2. Робота з хронологічними і тематичними таблицями відбувається на спеціальних уроках: уроках узагальнення чи уроках-практикумах.

Обов'язковим елементом підручника з історії є історичні карти. Етапи роботи з історичними картами бачаться нам такими:

1. Ознайомлення з історичною картою.
2. Визначення місцезнаходження на карті об'єкта, про який йдеться.
3. Уявлення за допомогою карти історичних подій (напрямок походів, місць битв, стратегічних планів полководців, районів народних повстань, національно-визвольних рухів тощо).

Крім звичайних прийомів (наприклад, прочитання історичної карти), досить ефективним елементом роботи з історичними картами є порівнян-

ня історичних процесів. Так, учням можна запропонувати порівняти дві історичні карти «Розселення східних слов'ян» та «Утворення держави Київська Русь» і відповісти на запитання:

- 1) Як змінилася територія розселення східних слов'ян в умовах утворення ранньофеодальної держави?
- 2) Які зміни в державному і політичному житті слов'ян відбулись протягом кількох століть? Що нового ви побачили на картах?
- 3) Як змінилась ситуація на кордонах Давньої Русі?
- 4) Знайдіть на карті «Шлях із варяг в греки». Чому він був важким і небезпечним?

Є й інші варіанти роботи з картами підручника, наприклад, історико-економічні порівняння:

- 1) Порівняйте економічний розвиток окремих регіонів Російської імперії першої і другої половини XIX ст.
- 2) Порівняйте територіальні особливості перебігу військових дій для Російської імперії в період війни з Наполеоном та Кримської війни.

У роботі з історичною картою можна використовувати ігрові моменти:

1. Клас можна поділити на дві групи учнів. Кожній з них пропонується уявити себе в ролі купців, що вирушають з товаром з Києва, одна — до землі Варязької, а інша — до Царгорода. Кожна з цих груп за допомогою карти має підготувати розповідь про свою подорож і пригоди (7 клас).
2. Уявіть, що ви славні воїни-запорожці. Вам з дніпровських порогів треба потрапити на ринок невольників до Кафи, щоб звільнити полонених побратимів. Які небезпеки чекають вас на цьому шляху? Опишіть чи складіть розповідь про свій морський похід (8 клас).

Для виявлення причинно-наслідкових зв'язків роботу з історичними картами можна поєднувати з матеріалом тексту підручника. Наприклад:

- 1) За допомогою історичної карти визначте, які країни Європи в кінці XIX — на початку XX ст. мали найбільші колоніальні володіння.
- 2) Назвіть ці колоніальні володіння.
- 3) За допомогою тексту підручника визначте, яким країнам належала світова першість у політичному та економічному зростанні.
- 4) Як така політична та економічна нерівномірність розвитку країн світу впливала:
 - а) на їхні політичні наміри;
 - б) на систему міжнародних відносин?

Важливе місце робота з картами посідає при вивченні воєнної тематики, наприклад, теми «Перша світова війна 1914–1918 рр.». Учням може бути запропоновано визначити:

- а) учасників військового конфлікту;
- б) основні райони бойових дій;
- в) напрямки головних ударів;
- г) результати військових операцій.

Вимоги точного знання карти, вміння читати її допомагає учням розмірковувати, поєднувати окремі факти в систему. Для підвищення ефективності методичних прийомів у роботі з картами підручника досвідчені вчителі рекомендують поєднувати їх опрацювання з історичними атласами, а також настінними історичними та географічними картами. Робота за кількома картами одночасно дає можливість учням швидко орієнтуватися в географічному та історичному просторі, розширює уявлення про політичні та географічні кордони об'єктів та подій, що відбувалися, дозволяє вільно почувати себе, працюючи з будь-якою картою.

Так, використовуючи міжпредметні зв'язки з природознавством та географією, спираючись на знання географічної «Карті півкуль», карту «Єгипет і Межиріччя до середини I тисячоліття до н. е.», уже перший урок з теми «Стародавній Єгипет» можна побудувати у вигляді евристичної бесіди. Роль вчителя обмежується лише тим, щоб показати географічне положення Стародавнього Єгипту (на «Карті півкуль» та історичній карті «Єгипет і Межиріччя до середини I тисячоліття до н. е.»), а далі з'ясувати шляхом постановки питань та відповідей на них, логічних зв'язків та причинно-наслідкових зв'язків такі питання:

- 1) Пригадайте, що на географічній карті позначається жовтим, зеленим, коричневим кольорами.
- 2) Виходячи з цього, зробіть висновки про кліматичні умови Стародавнього Єгипту.

Зазвичай діти роблять правильні відповіді. Далі вчитель повідомляє про невідомі учням факти — про розливи Нілу — і ставить запитання:

- 3) Які природні умови сприятливі та які заважали життю людей у Давньому Єгипті?

Тут можна запропонувати зроблені висновки підтвердити читанням цитат з відповідного пункту параграфа підручника та переконатися в їх правильності та заповнити в класі або вдома таблицю «Природні умови Давнього Єгипту», виділивши в ній дві колонки — сприятливі та несприятливі умови.

- 4) За таких природних умов якими могли бути заняття давніх єгиптян?

Наведені вище приклади відносяться, як бачимо, і до роботи з таблицями, схемами, діаграмами, які відображають найбільш суттєве і важливе в історичних явищах і процесах. Водночас за допомогою підручника учні можуть самі замалювати чи побудувати відповідні схеми, таблиці, діаграми державного устрою країн, великих битв, економічних, соціальних, культурних показників і т. ін.

Робота учнів з текстом підручника не повинна розглядатись ізольовано від інших етапів їх роботи на уроці (крім спеціальних уроків-практикумів). Вона повинна вписуватися в загальний контекст уроку, поєднуватися з розповіддю вчителя, застосуванням технічних засобів навчання, роботою над додатковим ілюстративним чи документальним матеріалом. Враховуючи постійно зростаючу інформаційну насиченість сучасної історичної науки, велику кількість дат, історичних понять і термінів, відомі педагоги-методисти відступають від традиційної фрази на уроці: «А тепер закрийте книжки». Навпаки, протягом всіх 45 хвилин підручник є важливим помічником для вчителя й орієнтиром для учнів. Формування вмінь швидко знайти необхідний матеріал, вислів, дату, визначення, пояснення поняття і терміну є одним із найважливіших завдань сучасного уроку історії.

Методика роботи з підручником учнів під керівництвом учителя на уроці не втрачає, як бачимо, своєї актуальності. Сучасні тенденції розвитку шкільної історичної освіти підтверджують зростаючу роль і місце шкільного підручника в навчальному процесі. Цей процес пов'язаний також із загальнодержавним конкурсом підручників, з удосконаленням їх структури і змісту, оформленням, методичним і дидактичним забезпеченням.

Комплексне використання підручників у поєднанні з постійним розвитком інших (насамперед електронних засобів навчання) відкриває нові можливості для підвищення ефективності навчання і виховання школярів засобами історії.

УРОК

ТЕМА. ВИВЧЕННЯ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (9 клас)

Слова Володимира Винниченка про те, що історію України не можна читати без броду, повною мірою можна віднести до часів національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Вивчення цих буремних подій у шкільному курсі історії України (10 клас) займає більш ніж 30 годин. З них 11 відведено для розгляду питань, пов'язаних з добою діяльності Української Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 р.).

Як відомо, Лютнева революція 1917 р. відкрила нову сторінку в історії України. Від часу створення Центральної Ради (17 березня 1917 р.) розпочався процес розбудови інститутів Української державності як визначальний для суспільно-політичного життя України. Найважливішими законодавчими актами того часу, у яких державотворчі тенденції чітко проявлялися і закріплювалися, були Універсали Центральної Ради. Вивчення провідних ідей чотирьох Універсалів дає можливість учням краще зрозуміти, засвоїти історичну перспективу суспільно-політичного розвитку України від вимог автономії до повного відновлення Української державності за схемою:

Універсали	Дати	Суспільно-політичне становище в країні	Основні ідеї	Історичне значення

Щоб уникнути формального підходу до вивчення змісту Універсалів і належним чином систематизувати одержані знання, вчитель пропонує учням скласти таблицю «Універсали Центральної Ради», яку вони заповнюють відповідно до вивчених розділів теми:

VI.1917 р.	XI.1917 р.	I.1918 р.
Автономія України у складі Росії	Проголошення УНР як складової частини Російської федерації	Проголошення незалежності держави УНР

Учитель зосереджує увагу учнів на вивченні концепції розбудови Української державності.

Учитель. Певний час діячі Центральної Ради стояли на позиціях федеративних відносин з Росією та іншими республіками, які утворилися після розпаду Російської імперії. Федерація передбачалася як союз рівноправних держав. Розподіляючи компетенції Української автономії і російського центру, М. С. Грушевський писав:

«Загальнодержавними справами, мабуть, будуть справа війни і миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одноставної монети, міри, ваги, оплат митових, нагляд за поштами, телеграфами, залізницями держави... Все ж інше, не передбачене загальнофедеративним законодавством, переходить відповідно до українських владних структур. Зокрема, український сойм вибиратиме свій виконавчий комітет, чи раду крайових міністрів, для порядкування справ області... Осібні міністри в українському кабінеті будуть пильнувати права національних меншостей Української землі. Військо українське поки не буде замінено міліцією, хоч підлягатиме розпорядженням Центральної військової власті республіки, буде відбувати свою службу в межах України, утримува-

тися її коштом і не виводитиметься з Української території інакше, як при оголошенні війни. Право зносин з пограничними державами... мусить бути за Україною, і при укладанні трактатів республіки міністр український, як і міністри інших членів федерації, мусить мати свій голос. Війна і мир також не можуть бути рішені без їх участі». Водночас Федеративну Російську республіку й Україну у її складі М. С. Грушевський розглядав не як кінцеву мету, а важливий етап на шляху до «політичної перебудови Європи та її перетворення на Європейську федерацію».

Що ж стосується державної та політично-суспільної моделі країни, Грушевський висловився однозначно: «Україна не може йти далі старими стежками — ні тими, якими влікло її силоміць насильницьке московське правительство, ні протоптаними слідами буржуазних держав Заходу».

Варто зазначити, що погляди М. Грушевського на державний та суспільно-політичний устрій України поділяли й інші діячі Центральної Ради. Більшість з них уявляла майбутню Україну як суверенну, багатонаціональну, демократичну і соціалістичну державу. «Влада в Україні повинна належати класам працюючим, робітництву й селянству, тим класам, які здобули цю владу своєю кров'ю», — писав В. Винниченко.

Учитель пояснює, що широке використання соціалістичних і демократичних гасел у програмних документах вищого представницького органу України було зумовлене насамперед політичним складом Центральної Ради, до якої входили представники:

- Всеукраїнської Ради Селянських депутатів — (212 осіб);
- Всеукраїнської Ради Військових депутатів — (158 осіб);
- Всеукраїнської Ради Робітничих депутатів — (100 осіб);
- Ради робітничих і солдатських депутатів — (50 осіб);
- українських соціалістичних партій — (20 осіб);
- російських соціалістичних партій — (40 осіб);
- єврейських соціалістичних партій — (35 осіб);
- польських соціалістичних партій — (15 осіб);
- депутатів, обраних робітничими, селянськими і загальнонаціональними з'їздами міст і губерній, — (84 особи).

Визначення політичного складу, соціального характеру і національного представництва у Центральній Раді може бути здійснене учнями у вигляді таблиці:

Партійне представництво в УЦР	Національне представництво в УЦР	Соціальні прошарки і верстви населення були представлені	Основні програмні цілі й вимоги, що їх висувала УЦР

Під час вивчення теми особливе місце посідає розгляд питання щодо практичного втілення Центральною Радою власних суспільно-політичних та економічних вимог. Учителів варто наголосити на тому, що можливості Центральної Ради проводити самостійну політику в цьому напрямку були певною мірою обмежені, оскільки навесні—влітку 1917 р. на Українські території поширювали свій вплив два інші центри влади, які існували паралельно з УЦР, — Тимчасовий Уряд в особі губернських комісарів і земських установ, а також Ради робітничих і селянських депутатів. Лише з розмежуванням повноважень між Тимчасовим урядом і Центральною Радою, що мало своє вираження у «Тимчасовій інструкції для Генерального секретаріату від 17 серпня 1917 р.», особливо з проголошенням III Універсалу (20 листопада 1917 р.), були закладені необхідні правові підвалини для проведення реформ.

Вже восени 1917 р. Центральна Рада декларувала основні соціальні вимоги: ліквідація поміщицького землеволодіння, впровадження восьмигодинного робочого дня, встановлення державного контролю за виробництвом тощо. Проголошуючи найголовніші соціальні реформи, Центральна Рада надавала їм іншого суспільно-економічного змісту, ніж це намагалися зробити Ради робітничих і селянських депутатів під керівництвом більшовиків.

Наділення селян землею відбувалося шляхом перерозподілу земельних надлишків з поміщицьких господарств. Поміщики зберігали певні земельні наділи, а збитки, що вони понесли внаслідок проведення аграрної реформи, компенсувала держава. Утворення державного сектора економіки передбачало не «червоногвардійську атаку на капітал», а поступову націоналізацію приватних підприємств з одночасною сплатою відшкодувань їх колишнім власникам. Віддаючи перевагу «всьому трудящому народові», УЦР дбала про збереження повних політичних прав за «поміщиками і багатіями», надавала останнім квоти на виборах до владних структур. Гарантувалися широкі демократичні свободи: слова, совісті, зібрань, а також загальне, рівне, пряме і таємне виборче право.

Нова демократична Україна надала широку національно-персональну автономію народам, що жили на її території, зокрема росіянам, полякам, євреям. «Якщо Велика Французька революція проголосила права людини, то Українська — права народів», — у захопленні писав один із сучасників цих подій.

Українські державотворці розуміли необхідність зміцнення демократичної влади. Шляхом проведення глибоких соціальних перетворень вони намагалися залучити на свій бік широкі верстви населення, передусім «соціалістичні елементи», незалежно від їх національного походження,

«які б були готові боротися за Українську справу». Однак загроза громадянської війни змусила УЦР призупинити дію своїх декретів, згорнути реформи, що призвело до втрати нею авторитету серед селян і робітників, їх поступового відходу від національно-визвольних змагань на користь розв'язання власних соціально-економічних потреб, чому додатково сприяла й більшовицька пропаганда.

Розкриваючи зміст розділів теми, пов'язаних із зовнішньою політикою Центральної Ради, вчитель звертає увагу на такі аспекти цього питання, як відносини:

- а) УНР з Радянською Росією;
- б) УНР з Антантою;
- в) УНР з Четвертим Союзом.

Відносини між більшовицькими колами і Центральною Радою були суперечливими і пройшли через різні етапи. Після повернення з еміграції у квітні 1917 р. Ленін на VII конференції РСДРП підкреслював: «Якщо Фінляндія, Польща, Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого поганого немає. Що тут поганого? Хто це скаже, той шовініст. Треба збожеволіти, щоб продовжувати політику царя Миколи».

У червні 1917 р., після виходу Першого Універсалу, Ленін ще рішучіше підтвердив цю позицію: «Жоден демократ,— писав він,— не кажучи вже про соціаліста, не зважиться заперечувати цілковиту законність українських вимог, жоден демократ не може також заперечувати право України на вільне відокремлення від Росії». Розвиваючи свої думки у статті «Україна і поразка правлячих партій Росії», Ленін наголосив, що поступитись українцям — це «вчинити розумно, бо інакше буде гірше, силою українців не утримаєш, а тільки озлобиш; поступитись українцям — відкрити шлях до довіри між обома націями, до братерського союзу їх як рівних».

Більшовики дотримувалися цих позицій, коли боролися проти Тимчасового уряду. Однак після жовтневого перевороту відносини між новопопсталим Раднаркомом Росії, де вирішальну роль відігравали більшовики, і УЦР зазнають істотних змін й різко погіршуються. Уряд Леніна критикував Центральну Раду за підтримку антибільшовицьких сил; Центральна Рада заявляла про незаконність дій більшовиків під час жовтневого перевороту у Петрограді. Більшовицький уряд відмовив Раді у грошах, чим поглибив кризові явища; Рада у свою чергу заборонила поставки до Росії продуктів. Конфронтація між Петроградом і Києвом посилювалася. У грудні 1917 р. Раднарком звернувся до українського народу з маніфестом і відозвою, у яких містилися ультимативні вимоги до Центральної Ради, заклик до більшовиків України і до всіх пролетарських мас активно боротися за встановлення

влади Рад робітничих і селянських депутатів. На початку грудня у Харкові відбулося збройне повстання більшовиків проти Центральної Ради. Влада перейшла до Ради робітничих і селянських депутатів. Перший Всеукраїнський з'їзд Рад (11–12 грудня), який проходив у Харкові, оголосив Центральну Раду поза законом, а всі її розпорядження недійсними. На території України проголошувалася Радянська влада. Таким чином виникло двовладдя, яке фактично поклало початок громадянській війні. 16 січня 1918 р. почалося збройне повстання київських більшовиків, центром якого став завод «Арсенал». У цей час до Києва почали підходити червоногвардійці з Харкова та Донбасу, Москви й Петрограда. Проти них виступили поспіхом підготовлені сили Центральної Ради. У бою під містечком Крути в оточення потрапив загін українських гімназистів, які були по-звірячому забиті вояками полковника Муравйова.

Завершуючи розгляд цієї частини теми, вчитель підводить учнів до висновку, що на заводі «Арсенал» і «Крутська» трагедії стали грізним початком братовбивчої війни в Україні.

У ході Української революції спочатку Франція, а потім Англія визнали Українську Народну Республіку. Але вбачали в цьому і свій власний інтерес: представники їх урядів звернулися до українських політиків не підписувати мирних угод з державами німецького блоку. Європейські урядовці також з недовірою ставилися до українського руху, який розгортався під прапором соціалістичних ідей і, врешті-решт, зробили свою ставку на підтримку білогвардійців у Росії. Як зазначав В. Винниченко, «Франція не мала ніякого матеріального інтересу (цього єдиного мотиву всіх «шляхетних» капіталістичних держав) у поділі Росії, в обороні самостійної України. Краще мати своїм боржником якусь одну сильну, централізовану, платоспроможну одиницю — вже відому, певну, ніж десяток дрібних, невідомих, непевних. До того ж яка рація лихварській, імперіалістичній Франції обстоювати державність української нації...»

Берестейська угода з Німеччиною (січень 1918 р.) не виправдала сподівань українських діячів на допомогу в обороні держави від більшовиків і підготовці українського війська. Замість січових стрільців і українських полків, котрих чекав український уряд, в Україну вступили німецькі, австрійські, угорські військові підрозділи. Замість зміцнення влади Центральної Ради почалося тотальне пограбування України. Авторитет українських політиків зазнав повного фіаско. «Будучи в гущі народу, — писав В. Винниченко, — я на свої очі бачив, що дала нації орієнтація на зовнішні сили. Я на свої вуха чув, як українці кляли Центральну Раду». З часом Центральна Рада не задовольнила і «нових друзів» України. 28 квітня 1918 р. до зали, де депутати Центральної Ради обговорювали проект Конституції УНР,

увійшов німецький загін і розпустив збори. Наступного дня Центральну Раду було повалено без найменшої спроби до боротьби з її боку.

Підбиваючи підсумки доби Центральної Ради, вчитель наголошує на причинах її поразки:

1. Відсутність єдності в лавах українських політиків.
2. Нерішучість і непослідовність у проведенні основних соціально-економічних перетворень.
3. Зовнішня агресія проти України.
4. Відсутність широкої міжнародної підтримки.

Учителеві варто відзначити, що доба Центральної Ради висунула на політичну арену України нове покоління українських державотворців, якими були М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та інші. Тому доцільно з метою узагальнення знань з вивченої теми запропонувати учням скласти таблицю «Політичні портрети діячів Центральної Ради».

У заключній частині, аналізуючи історичне значення Центральної Ради, вчитель підводить учнів до висновку, що поряд із втратами революція і громадянська війна принесли й здобутки:

1. Національна свідомість, котра була притаманна тільки окремій частині інтелігенції, поширилася на всі верстви українського суспільства.
2. Державницька ідея, яка існувала тільки на теоретичному рівні, за доби Центральної Ради набула практичного втілення, заклала підвалини майбутньої української держави.
3. Втрати борців національно-визвольних змагань не були даремними. Нові покоління патріотів України виборили її волю і незалежність.

Розділ 12

МІСЦЕ УРОКІВ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ПІДЛІТКІВ

На сучасному етапі національного духовного відродження України дедалі більшої уваги набуває проблема формування у дітей почуття любові до Батьківщини, відданості справі зміцнення державності, активної життєвої позиції.

Саме на історичну науку покладається місія виховувати свідомого громадянина, формувати його світогляд та патріотичні почуття: почуття любові до тих місць, де людина народилася й виросла, до рідної мови; турботу про інтереси Батьківщини; виявлення громадських почуттів і збереження вірності Вітчизні; гордість за її соціальні й культурні досягнення, відстоювання її свободи й незалежності; шанобливе ставлення до історичного минулого рідного краю і до успадкованих традицій, прагнення присвятити свою діяльність, сили і здібності на благо Батьківщини.

Формуючи світогляд молодої людини, історична наука виконує певні функції. Вони визначаються цінностями культури і потребами суспільства.

Першою функцією історичної освіти є формування історичної свідомості, яка сприяє консолідації суспільства. Історична свідомість — це те, що об'єднує окремих людей в народ, згуртовує їх на основі спільних цінностей, норм, традицій, які вивірені й освячені історією.

Історична свідомість стала особливо актуальною на межі другого та третього тисячоліть. Тому суспільство, спираючись на історичний досвід, повинне виробити нові цінності, нові норми, адекватні новим історичним умовам, а історична освіта має донести їх до кожної людини у прийнятній, зрозумілій формі. Таким чином, розуміння, осмислення історії покладено у фундамент ідеології, а остання засобами історичної освіти формує історичну свідомість народу та особистості зокрема.

Наступною функцією історичної освіти є виховання громадянської позиції людини, в даному випадку — підлітка.

В умовах глобалізації життя на нашій планеті, коли проблеми набувають загальнопланетарного масштабу і потребують спільних зусиль всіх народів для їх розв'язання, дуже важливо, щоб кожна людина мала власну громадянську позицію: позицію громадянина України, Європи, світу. І саме з власних позицій оцінювала історичне минуле та сьогодення.

Третьою функцією історичної науки та історичної освіти є виховання патріотизму. Тут неабияку роль, знову ж таки, відіграє історія. Наявність історичної свідомості перетворює людину на члена соціуму, а любов до історії свого народу, знання його історичної долі перетворюють людину в патріота.

Останньою функцією історичної науки та історичної освіти є досягнення історії. Якщо виховання патріотизму звернене до серця людини, то спроба зрозуміти сутність феноменів історії звертається головним чином до її розуму людини. Так, досягнувши історичні процеси, сенс, призначення та історичний досвід людства, людина розвиває і власний світогляд.

Давайте зупинимось на двох важливих аспектах: формуванні історичного світогляду та громадянської позиції. Для прикладу візьмемо вивчення першого періоду Другої світової війни, зокрема, проведення мобілізації та евакуації під час оборонних боїв. Який вплив на формування власне світогляду підлітка справить цей період історії?

Вивчаючи й досліджуючи тему Другої світової та Великої Вітчизняної війни, підліток формує свою власну точку зору на події, що відбувалися в Україні. Учень намагається усвідомити, що ж насправді відбувалося. Чому така «могутня» (як пропагувалося урядом) Червона Армія не змогла стримати рух німецької армії на Схід? Чому партійне керівництво виявилось некомпетентним, неспроможним керувати військовим та промисловим потенціалом країни? Водночас звичайні робітники та інтелігенція працювали на оборону країни у три зміни, не покладаючи рук, а воїни Червоної Армії гинули в ім'я своєї Батьківщини.

На сьогодні маємо велику кількість суперечливої інформації щодо подій першого періоду Великої Вітчизняної війни. Як бути дітям, як осмислити всю цю інформацію? Як скласти власну максимально об'єктивну картину подій? Так, дійсно, ця тема потребує детального аналізу. А щоб його здійснити і зробити максимально об'єктивним, необхідно надати учневі можливість познайомитися з фактами, документами, свідченнями безпосередніх учасників подій і лише в останню чергу думками хоча б декількох істориків, які глибинно вивчають цю проблему, і безпосередньо з думкою самого вчителя, наголошуючи на тому, що це суб'єктивна точка зору.

У цьому й повинен допомогти вчитель. Функція вчителя полягає в тому, щоб створити такі умови під час навчального процесу, за яких учень буде самостійно досліджувати запропоновану тему. При цьому вчитель перетворюється на координатора, консультанта або просто співпрацює з учнем.

Сьогодні вчитель має зрозуміти, що він не вчить дитину, а формує у неї систему знань з певної теми чи проблеми. А вже володіючи певним багажем

необхідної інформації, дитина сама зможе проаналізувати матеріал та зробити необхідні висновки.

Що ж стосується даної теми, то, на мою думку, у нас сьогодні достатньо фахівців з проблем Другої світової війни: Коваль М. В., Панченко П. П., Король В. Ю., Мінгзутдінов О. Ф., Лисенко О. Є., Стецкевич В. В., Чайковський А. С., Левітас Ф. Л. та ін. Ними опубліковано велику кількість документального матеріалу, хроніку подій, архівні дані. Цікаві ґрунтовні матеріали містяться у «Книзі Пам'яті України», яку створив авторський колектив провідних істориків України під керівництвом доктора історичних наук, професора П. П. Панченка. Настільною книгою кожного учня, який хоч трохи цікавиться історією, а тим більше учителя повинна стати збірка документів та матеріалів доктора історичних наук, професора В. Ю. Короля. Можна перераховувати ще чимало виданих останнім часом матеріалів, якими можуть користуватися учні та вчителі, але головне, вчитель повинен знайти мотивацію для того, щоб пробудити бажання в дітей вивчати вітчизняну історію.

Розглянемо для прикладу одну з проблем першого періоду Великої Вітчизняної війни — процес мобілізації та евакуації під час оборонних боїв. Відомо, що початок війни склався для нашої країни вкрай несприятливо. Зазнавши в перших боях з фашистськими загарбниками катастрофічних поразок, Червона Армія втратила сотні тисяч бійців особового складу, багато бойової техніки. Значна територія була окупована ворожими військами.

Війна поглинула величезні матеріальні ресурси, суттєво підірвала економіку, знищила звичні умови життя людей, змінила їх життя та долі. Війна і Перемога вимагали від нашої країни, народу стійкості, самопожертви, небувалих втрат, подвигів.

Поряд з цим, Україна відіграла першочергову роль у зміцненні обороноздатності Радянського Союзу. Її економіка, матеріальні та людські ресурси набули чи не найважливішої ролі у створенні матеріально-технічної бази для перемоги над німецько-фашистськими загарбниками. Оскільки саме в Україні напередодні війни з Німеччиною були зосереджені найбільші центри важкої та харчової промисловості, тут розташовувалися найважливіші для усього Радянському Союзу підприємства, заводи-гіганти та заводи важкої промисловості, Радянський уряд не міг допустити, щоб такий гігантський арсенал потрапив до рук ворога. Керівництво СРСР робило ставку на економічний потенціал нашої країни. Навіть під час оборонних боїв промисловість України забезпечувала третю частину озброєння та матеріальних ресурсів в СРСР. Це був, дійсно, неоціненний внесок. Але, на жаль, радянське керівництво не зуміло використати весь потенціал, зберегти та організовано вивезти в глибокий СРСР матеріальні цінності республіки та

робітників, які створювали базу обороноздатності Радянського Союзу. Більшість галузей промисловості України, якими б вони не були далекими від випуску військової продукції, зуміли за короткий період перебудувати свою роботу на замовлення фронту. Але подальше просування німецької армії та загарбання ворогом усе нових і нових територій призвели до швидкого згорання виробництва та евакуації промисловості України далі на Схід, у глибокий тил. Можна з упевненістю сказати, що саме тоді — у перші місяці війни — закладалася база майбутньої перемоги над фашизмом. Водночас згадані позитивні наслідки перебудови народного господарства на воєнний лад могли б бути вагомішими, аби не прорахунки і помилки керівництва країни та України, зокрема, у мобілізації сил, щоб дати відсіч ворогу. Насамперед це і розробка з великим запізненням плану евакуаційних робіт, який вже у перші тижні війни у зв'язку з інтенсивним просуванням гітлерівської армії був не придатний для реалізації, а нового так і не створили, і відсутність у перші тижні плану перебудови промисловості України згідно з вимогами воєнного часу, і поразки на фронтах як наслідок непередбачуваності країни до війни, і певною мірою відсутність кваліфікованих кадрів, а також багато інших факторів. У результаті, значна частина підприємств так і не була переведена на військові рейки, а відразу почала готуватися до евакуації в глиб країни.

Економіка всього Радянського Союзу перебудовувалася на воєнний лад. Не було продумано, коли та яким чином буде здійснюватися евакуація того чи іншого регіону, тому типовим явищем ставало скупчення великої кількості поїздів з вантажем в одному транспортному вузлі чи просто на залізничних дорогах. Неорганізованість та безвідповідальність деяких керівників виявилася ще й у тому, що на посадах керівників великих підприємств та регіонів перебували випадкові люди, які не тільки не знали специфіки очолюваного ними виробництва чи заводу, а й погано орієнтувалися в певній ситуації.

Величезної шкоди завдав економіці України наказ від 29 червня 1941 р. про знищення всього, що не вдасться вивезти та евакуювати, щоб не дісталося ворогові. Такий наказ більшість істориків виправдовують, мовляв, ворог міг використати для укріплення своєї армії. Якщо оцінювати ситуацію з цієї позиції, то це рішення можна вважати виправданим кроком. Але необхідно було пам'ятати, що після евакуації та відходу Червоної Армії на українській землі ще залишалася велика кількість населення, якому необхідно було якось існувати, але, на жаль, до нього нікому не було діла. Знищували обладнання та устаткування, яке не встигали вивезти, а те, що не могли знищити, робили цілком непридатним для експлуатації так, що після війни відновити роботу більшості промислових підприємств не могли

навіть кваліфіковані спеціалісти. Абсолютно невиправданим було мінування величних пам'ятників української архітектури та затоплення при відступі у Донбасі більшості шахт.

Евакуація, яка була проведена в Україні у два етапи, вражає своїми масштабами і водночас прорахунками та кількістю помилок, допущених переважно керівництвом країни, деяких регіонів та підприємств. Увесь процес переведення промислових підприємств, заводів та фабрик на військовий лад, евакуація здійснювалися за рахунок величезних зусиль і жертв народу. Його працею і була створена основа військово-господарського комплексу для майбутньої перемоги.

Виконати величезний обсяг робіт стало можливим завдяки волі народу, його бажанню захистити свою країну від ворога. Відстоюючи свою Батьківщину, люди виявляли любов до рідної землі та ненависть до ворога, що й стало основою дійсно небаченого досі подвигу трудового люду. Ця війна показала також, наскільки прогнилою, недосконалою виявилася соціалістична система, наскільки неузгодженими були дії самого керівництва.

Великий внесок у перемогу над фашизмом зробив народ України. Кожен п'ятий воїн Червоної Армії був з української землі. За мужність і відвагу в боях проти фашизму понад 2070 українців було удостоєно звання Героя Радянського Союзу, понад 2,5 млн нагороджено орденами і медалями.

Війна продемонструвала безжальне ставлення сталінської системи до свого народу. Ставка, Генеральний штаб, політбюро ЦК ВКП(б), полководці й воєначальники всіх рангів жодного разу навіть не поставили питання про якусь відповідальність командувачів фронтів, армій, командирів корпусів і дивізій за невиправдано величезні людські втрати під час бойових дій.

Загалом події Великої Вітчизняної війни як основної складової Другої світової війни показали, що український народ разом з іншими народами зробили все можливе для прискорення перемоги. Цим було створено умови для визволення Європи від фашизму.

Переможне закінчення війни, хоч і занадто дорогою ціною, є також свідченням того, що наші солдати захищали рідну землю, а не політичний режим.

На прикладі такого матеріалу нелегко формувати почуття патріотизму, громадянської позиції, а тим більше свідомості. Але добре, коли у дітей виникне безліч питань. Так, можливо, відповісти на всі Ви і зможете, але цього робити ні в якому разі не потрібно.

Учні почули цікаву, нову інформацію, яка містить багато позитивного і незрозумілого. Чого ж так сталося? Чому керівництво країною так пізно взялося за підготовку до мобілізації та евакуації? Чому було допущено

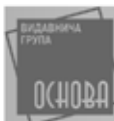
стільки помилок і прорахунків? Слушні питання. На них ось уже більше десяти років намагаються відповісти історики, що займаються дослідженням проблем Другої світової війни. Тому завданням учителя стане організація такої діяльності учнів, яка дасть можливість їм самостійно проаналізувати отриману інформацію. Це може бути робота в групах з дослідження обраної проблеми, індивідуальне дослідження проблеми, створення умов для творчості учня безпосередньо на уроці (робота з архівними матеріалами, документами, свідченнями очевидців та ін.).

Отримавши можливість самореалізуватися, дитина почне усвідомлювати, хто вона, яка її роль у вирішенні цих проблем. І дуже важливо, якщо вона зрозуміє, чому, незважаючи на великі труднощі, переміг у війні саме наш народ, які людські якості допомогли йому вистояти у цей страшний період. А завдання вчителя — зосередити увагу на цих якостях, навести приклади героїчних подвигів, мотивувати їх, дати можливість дітям показати власну позицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахметов Н. К., Хайдаров Ж. С. Игра как процесс обучения. — Алма-Ата, 1985.
2. Баханов К. Групповая работа на уроках истории // *ІВШ*. — 1998.
3. Баханов К. Навчання історії за проектною системою // *ІВШУ* — 2000. — № 3.
4. Баханов К. Технологія групової творчої справи в навчанні історії у школі // *ІВШУ*. — 2000. — № 1.
5. Вагин А. А. Методика преподавания истории в школе. — М., 1972. — Гл. 11.
6. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Как сегодня преподавать историю в школе. — М.: Просвещение, 1999.
7. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Методические рекомендации учителю истории. Основы профессионального мастерства. — М., 2000.
8. Громозди В. Г. Альтернативы в истории // *Преподавание истории в школе*. — 1991. — № 5.
9. Диагностические контрольные работы. НМ Центр. — С.-Петербург, 2000.
10. Ежова С. А. и др. Методика преподавания истории в средней школе. — М., 1986.
11. Жарова Л. Н, Мишина И. А. Книга для учителя по новой истории. — М.: Русское слово, 2001.
12. Зарецкий В. К. и соавт. О двух подходах к проектированию образовательных систем // *Проектирование в образовании: проблемы, поиски, решения: Сб. научн. тр. Ин-та педагогических инноваций РАО*. — М., 1994.
13. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. — Н., 1994.
14. Короткова М. В. Нетрадиционные формы уроков // *ПИИОБЩ*. — 2002. — № 7.
15. Короткова М. В., Студеникин М. Т. Практикум по методике преподавания истории: Методические рекомендации по проведению практических занятий. — М., 1993.
16. Кулагина Г. А. 100 игр по истории. — М., 1983.
17. Кучерук И. В. Учебные игры на уроках истории // *Преподавание истории в школе*. — 1989. — № 4.
18. Лазукова Н. Н. Альтернативные ситуации на уроках истории // *ПИШ*. — 1993. — № 1.
19. Лейбенгруб П. С. Дидактические требования к уроку истории. — М., 1960.
20. Леонтович А. В. Подборка статей о практике организации исследовательской деятельности учащихся // *Завуч*. — 2001. — № 1. — С. 93–119.
21. Леонтович А. В. Учебно-исследовательская деятельность школьников как модель педагогической технологии // *Народное образование*. — 1999. — № 10. — С. 152–158.
22. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. — М., 1981.
23. Логинова Н. А. Феномен ученичества: приобщение к научной школе // *Психологический журнал*. — 2000. — Т. 21. — № 5. — С. 106–111.
24. Лук А. Н. Эмоции и чувства. — М., 1972.
25. Мельник Л. Г. Методика викладання історії в середній школі. — К., 1974.
26. Методическое пособие по интерактивным методам преподавания права в школе. — М.: Новый учебник, 2002.
27. Нетрадиционные формы занятий // *Из опыта работы учителей истории г. Новокузнецка*. — Новокузнецк, 1999.

28. Певцова Е. И. Книга для учителя к курсу «Обществознание». — М., Русское слово, 2001.
29. Петрова Л. В. Нетрадиционные формы уроков истории в 5–6-х классах // Преподавание истории в школе. — 1987. — № 4.
30. Професійна підготовка педагогічних працівників: Науково-методичний збірник. — Київ-Житомир, 2000.
31. Российское законодательство X–XX вв.: в 9-и т. — Т. 7. Документы крестьянской реформы / Отв. ред. О. И. Чистяков. — М.: Юридическая литература, 1989.
32. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. — М., 1998.
33. Селевко Г. К., Басов А. В. Новое педагогическое мышление: педагогический поиск и экспериментирование. — Ярославль, 1991.
34. Семенов В. Г. Динамическая классификационная модель игры. — К., 1988.
35. Сотніченко В. Урок історії: нові технології навчання // ІВШ. — 1997. — № 8.
36. Степанищев Л. Т. Методический справочник учителя истории. — М., 2000.
37. Тараненко Ю. В. Концепція української національної школи і проблеми викладання історії України // Радянська школа. — 1991. — № 3.
38. Теоретические и методические основы преподавания права в школе. — М.: Новый учебник, 2002.
39. Черваков Н. Н. Организация работы с документами на уроке // ПИВШ. — 1999.
40. Чернов А. В. Использование информационных технологий в преподавании истории и естествознания // ПИВШ. — 2001. — № 8.
41. «Я иду на урок истории»: Книга для учителя. — М.: Первое сентября, 1999.
42. Янченкова Е. Когда урок интересен // Учитель. — 2001. — № 4.

Інтерактивні технології

Інтерактивні технології на уроках правознавства

Код: ІПК95, 96 с.

У посібнику подані уроки з правознавства для 8–9 класів, розроблені з використанням активних та інтерактивних методів навчання. Практична спрямованість та ігрова форма уроків допомагають учителям активізувати роботу школярів, а учням опанувати навчальний матеріал та навчитися застосовувати норми права в повсякденному житті. У додатках посібника вміщено класифікацію сучасних методів навчання.

Інтерактивні уроки з історії України. Методика проведення

9 клас - код: ІПК115, 112 с.

8 клас - код: ІПК105, 112 с.

Формат 21x14,5 см, м'яка обкладинка

Мінімальне замовлення - дві будь-які книги ВГ "Основа"

Надішліть копію передплатної квитанції та отримайте

знижку 10 %

Замовляйте за тел. 8 (057) 731-96-35 або за адресою: 61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66, ВГ "Основа", з позначкою "Книга поштою ІСТ"

Повний комплект для тематичного оцінювання

Повний комплект для тематичного оцінювання. Історія України. 7–9 клас

Код: ІПК56, 176 с.

Повний комплект для тематичного оцінювання. Історія України. 10–11 клас

Код: ІПК66, 176 с.

Формат 21x14,5 см, м'яка обкладинка

Мінімальне замовлення - дві будь які книги ВГ "Основа"
Надішліть копію передплатної квитанції та отримайте
знижку 10 %

Замовляйте за тел. 8 (057) 731-96-35 або за адресою: 61001, м. Харків,
вул. Плеханівська, 66, ВГ "Основа", з позначкою "Книга поштою ІСТ"

Навчальне видання

**ЛЕВІТАС Фелікс Львович
САЛАТА Оксана Олексіївна**

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ.
*Практикум для вчителя***

Головний редактор *Н. І. Харківська*
Редактор *О. О. Івакін*
Технічний редактор *О. В. Лебедева*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 16.06.2007. Формат 60×90/16.
Папір офсетний. Гарнітура шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 7,0. Замовлення № 7-06/18-04.

Надруковано у друкарні ПП «Тріада+».
Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15.

ТОВ «Видавнича група «Основа»».
Свідоцтво КВ № 7434 від 12.06.2003.
Україна, 61001, Харків, вул. Плеханівська, 66.
тел.: (057) 731-96-33
e-mail: office@osnova.com.ua